

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

9.

Gens fidelissima

„A szélességet az ég derekán keresztül
méltán nevezhetjük tehát Napútnak”

(Fazekas Mihály)

Duhnovics Sándor

Sóhajtásim

Sóhajtásim feléd repülnek
E bús melyből még repülhetnek,
Majd meg ismér (?) a vég nyögésem is arról,
Ha hív lelked éfél tájban körül karol.

Többé nem enyim hát kiért úgy (ég?)
E láng kebel oh kegyetlen egy,
Töllem ha ötet végképpen vettétek el.
Elvehetitek éltem is, nekem nem kell.

De bizony bár híven szeretlek,
Lelkünk itt egyé nem lehetnek,
Majd megnyugtat egykor egy örökös álom,
Lángzószíved a sírnál feltalálom.

Isten hozzád oh te hív lélek,
Légy boldog ha sokká nem élek,
Bocsás bé kérő sóhajtásimat hozzád,
Oh engedgy meg szerelmemért, Isten hozzád!

Мої зітхання

Мої зітхання ку тебе летят
З тих смутних грудях летати хотят,
Пак спознаш послідне крехтання моє,
Кедь ня твоя душа в півночі обійме.

Бо сте ю навше вжали од мене,
Берте мый живот нетреба го не,
Вецей уж не моя про кого так горит,
Тота палена грудя, котру окрутит.

І кедь тя зоз правди вірно люблю,
Наши души ся ту не зеднаю',
Спокоют ся дакеди у сні вічному,
Паливе серцо ті і при гробу найду.

З Богом ог моя душа ти вірна,
Кедь довго не жыю будь щастлива,
Прошу тя пуст мої зітхання до себе,
З Богом а пребач мою ласку до тебе.

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXI. évfolyam 9. szám

A Cédus Művészeti Alapítvány kiadványa. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),
Balázs Géza (nyelv-művelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Elek Szilvia** (zene),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (örökös szerkesztő) **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (törtélel), **Toót-Holló Tamás** (próza), **Wenner Tibor** (művészet).
Napút-kör: **Báthori Csaba**, **Bereményi Géza**, **Csáji László Koppány**, **Doncsev Toso**,
Gráfik Imre, **Jankovics Marcell**, **Dr. Koncz Gábor**, **Radnóti Zsuzsa**,
Rakovszky Zsuzsa, **Szakolczay Lajos**, **Szörényi László** (tiszteletbeli konzulensek).
Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1136 Budapest, Pannónia u. 6.
Telefón: (1) 247-6657 • (30) 511-3762 • E-mail: szongy@gmail.com • Honlap: www.naputonline.hu
A Cédus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Duhnovics Sándor: Sóhajtásim / Мої зітхання
(Hattinger-Klebasko Gábor
fordítása) borítóbelső

Előter

Hogyan szerezték a ruszinok a szülőföldjüket. . 3
Rutén (ruszin) himnusz 4

Duhnovics Sándor: Hervadok
(Hattinger-Klebasko Gábor fordítása) 5

Hangírás

Európától vár jogorvoslatot
a Ruszin Világtanács (Ljavinec Istvánna
Rojkó Annamária beszélget) 6

Fénykör

Batári Gábor 9; Csecs Géza 9;
Lator László 10; Ljavinec Marianna 10;
Surján László 11; Tóth István 11

Dokumentum

Fecske András: Szubjektív bevezető
Darás Gábor munkásságához. 13
Hodinka Antal: Gens fidelissima 30

Botlik József: Görög katolikusok Kárpátalján. . 34
Merjacs Igor: Minden ruszinok
védőszentjéhez, Szent Miklóshoz 67

Tárlat

Ruszin művészek alkotásai. . . színes melléklet
Klamár Zoltán: A vásznakra álmódott
otthon élménye 69

Hattinger-Klebasko Gábor:
A tragikus sorsú Rutheni-völgy. 71
Kiss Judit: Gyökerek; Választások; Ébredünk?! . 73

Miért

Popovics Tibor Miklós: Vrabely Mihály 75
Popovics Tibor Miklós: Korjatovics Tódor 82
Szentmártoni Szabó Géza: Diána berke
Beregben 91
S. Benedek András: József Attila – ruszinul 101
Vári Fábán László: A ruszinok várnak.
Lehet, hogy ismét Rákóczi? 104

Hetedhét

A katona hadba indult (Vári Fábián László fordításai)	113
Zvonimir Njaradi négy verse Tari István fordításai.	117
Ivan Petrovci: Dal az élő nyelvről (S. Benedek András fordítása); Alkony (Balla D. Károly fordítása)	120
Lesja Jarmak: *** (Kulcsár Ferenc fordítása); Viktor Hajnó: Vörösborral (Ozsvald Árpád fordítása); Rudolf Demjan: Apámnak (Tózsér Árpád fordítása)	121

Tárlat

Ruszin művészek alkotásai. színes melléklet

Ablak

Káprály Mihály: Hodinka Antal – a múlt őrzője és a jövő támasza (Szűcsné-Vorinka Irén fordítása)	123
Abonyi Andrea Tímea – Zoltán András: Udvari István.	127
Bonkáló Sándor.	130

Égalj

Köteles László: Komlóska.	131
E számunk szerzői.	134

Illusztrációk

Bródy András portréi	5, 103, 126, 129
Natália Naumcsenko-Pócs rajzai	66
Firczák Irén grafikái	112, 116
Vén Zoltán illusztrációi	118, 119

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 139.

Novák Valentin: Kirúgottak bálja –
avagy Aki a mélységet látta
(Tragikomédia három felvonásban)

Németh András: Kisesszé

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XXI. évfolyam 9. szám

Gens fidelissima

MANAJLÓ IVÁN
AZ EMLÉKMŰ

A magyarországi ruszinság képviselői s Klamár Zoltán javaslatait figyelembe véve a képzőművészeti alkotók gazdag sorából – e számunkat kivételesen – két színes mellékletben s szövegekői helyeken húsz művész munkáival színesítjük.

Hogyan szerezték a ruszinok a szülőföldjüket

Krisztus egyedül vándorolt a nagy országúton, és egy ruszinnal találkozott.

– Te ruszin – mondotta az Úr –, gyere el holnap hozzám dolgozni. Aranyat kapsz a munkádért. Ha szorgalmas leszel, megalapozod a szerencsédet.

A szegény ruszin örömezt fogadta az ajánlatot, mert egy garas nem sok, annyi sem volt a tarsolyában.

– Kora reggel légy a falu végén, ott foglak várni – tette hozzá az Úr, és továbbvándorolt. Ment, mendegélt, és nemsokára egy magyarral találkozott. Köszöntek egymásnak illendően. Így szólt Krisztus:

– Te magyar, eljönnél-e hozzám holnap reggel dolgozni? Jól megfizetek érte. Nem bánod meg, ha korán ott leszel a falu végén, várni foglak.

A magyar örömmel ráállott, mert bizony neki sem volt pénze.

– Milyen munkát kapok? – kíváncsiskodott a magyar.

– Majd megtudod reggel – felelte az Úr, és szép lassan továbbment.

Leszállt az éj. Nem jött álom a ruszin szemére. Félt, hogy elalszik és nem ér oda elég korán. Elővette lyukas bocskorát és foltozni kezdte, a feleségének pedig megparancsolta, hogy főzzön puliszkát, mert munkába kell mennie. Reggelig foltozgatta bocskorát. Hajnalodni kezdett, amikor elkészült vele.

A magyar hazament, lefeküdt és jóízűen aludt. Kora reggel felébredt, kiugrott ágyából, kenyeret és szalonnát dugott a tarisznyájába, tarisznyáját a botjára akasztotta, botját a vállára vette, s már indult is a falu vége felé.

Krisztus ott állott az útszéli keresztfa alatt. A magyar hozzá ment, köszönt, és így szólt:

– Uram, itt vagyok. Mondd meg, hogy mi munka vár rám és mi lesz a sorom?

– Gyere velem! – felelte az Úr.

Kézen fogta a magyart, odavezette az Alföld széléhez és azt mondta:

– Ezt a vég nélküli, kövér búzatermő földet neked adom. Munkáld meg jól és bővelkedni fogsz húsban, halban és kenyérben.

Nemsokára a falu végére ért a ruszin is. Őt is a keresztfa alatt várta az Úr. Köszönt a ruszin, s kérte, hogy az Úr adja ki a munkáját és ossza ki a szerencsését.

– Elkéstél, szegény rutén. A jó szerencsét elvitte a magyar.

– Mi dolog ez? – méltatlankodott a rutén. – Egész éjjel nem aludtam, csak hogy idejében itt legyek.

– Ügyesebb volt a magyar, mint te. Megelőzött. Elvitte a kövér búzatermő földet, de itt vannak a hegyek, azokat neked adom.

És elvezette a hegyek közé, ahol silány a föld és gyenge a termés. Mikor eljött a tél, a magyar is, a ruszin is elégedetlenkedni kezdett. A magyar fázott, nem volt fája. A ruszin éhezett, elfogyott a kevés kenyere. Felcihelődtek és elmentek az Úristenhez, hogy segítsen rajtuk. Az Úristen meghallgatta panaszait, s imigyen határozott:

– Egymás mellé tettelek titeket, hogy együtt éljetek és segítsetek egymáson. Jegyezzétek meg jól és híven kövessétek parancsomat! Te, magyar, kenyeret adsz a ruténnek, hogy legyen mit ennie, te meg, rutén, fát adsz a magyarnak, hogy ne fázzon. Menjetek haza, és sohase szegjétek meg a parancsomat.

(Közl.: Bonkáló Sándor *A rutének (ruszinok) – 2., bőv. kiad., 1996, Basel–Budapest, p. 12–13.*)

Rutén (ruszin) himnusz

Kárpátalji ruszin népem,
Elég volt az álomból,
Fölötted az ébredésre
Hívó harang most kondul.
Szabadon, békében
Éljen ruszin népem,
Ott lakozzék az igazság
És távol a háború.
Kék egünket ne búsítsa,
Kérve kérjük, a ború,
Egész világ hadd hallja,
Hogy ez a nép óhaja:
Magasságos Úristen,
Szent kegyelmed segítsen,
Adj ránk jobb jövőt itten.

*Szövegét Alekszander Duhnovics görög katolikus parochus,
zenéjét Sztefan Fentsik (Fencsik István) írta.*

A XIX. század legkiválóbb ruszin költője, **Alekszander Duhnovics (Duhnovics Sándor)** (1803–1865) – perjesi kanonok, görög katolikus lelkész, népművelő, pedagógus és folklórkutató – a ruszin nemzeti himnusz szerzője. Duhnovics a ruszinok nemzettudatra ébresztésének legkiemelkedőbb alakja – „ébresztője” – volt. Magyarul is írt verseket.

Duhnovics Sándor

Hervadok

Hervadok, mint rózsaszál,
Éltem kevés napból áll,
Végem várom mindennap,
S tán ma érem, vagy holnap;

Számomra orvos nincsen,
Ki sebemre szert hintsen,
Mert a belső nyavalya
Gyujt, ront, szívem találja;

Életemhez nincs remény,
Látván olly nagy és kemény
Sebem; – siet a halál,
Hol mérgesebb sebre talál.

Hattinger-Klebaskó Gábor fordítása

BRÓDY ANDRÁS
DUHNOVICS

Európától vár jogorvoslatot a Ruszin Világtanács

A 13 hazai nemzetiség közül a többségi nemzet talán a ruszinokat ismeri a legkevésbé, pedig a magyar-ruszin együttélés több évszázadra tekint vissza. E sajátos népcsoportnak önálló államisága soha nem volt, tagjainak identitását görög katolikus vallásuk, egymástól távol élő csoportjaik hasonló nyelvjárása és közös történelmi tudatuk határozza meg. 1991-ben ez a néhány tízezer főből álló kisebbség megalapította a Ruszin Világtanácsot. **Dr. Sztjepán Ljavinyec (Dr. Ljavinec István)**, a szervezet elnökével történelemről, kisebbségpolitikáról és identitástudatról beszélgettünk.

– *Sokan úgy gondolják, hogy a ruszin és az ukrán kisebbség között nincs érdemi különbség. A ruszinok ezt egész másképp látják...*

– El kell ismernem, hogy sajnos a ruszinok egy része maga sem ismeri a saját népe történetét. Egészen különleges jelenség, hogy a rendszerváltás után Kárpátaljáról áttelepült emberek közül sokan Magyarországon találták meg a ruszin identitásukat. A kárpátaljai Oktatási Hivatal ugyanis hivatalosan deklarálta, hogy Kárpátalján nincs ruszin nyelvű oktatás. Ukrajnában sem a ruszin nyelvet, sem a nemzetiségi jogainkat nem ismerik el, ezért az ottani ruszinok hivatalos helyeken vagy oroszul, vagy ukránul beszélnek. A probléma 1945-46-ban kezdődött, amikor a ruszin nemzetiség az államigazgatásban és oktatásban egyik napról a másikra megszűnt létezni. Az idősök úgy mesélik ezt a pillanatot, hogy „lefeküdtünk ruszinoknak, felébredtünk ukránoknak”. A ruszinok a közelmúltban elkezdődött ukránosodási folyamat áldozatai, akiket gyakran megpróbálnak politikai játszmákban felhasználni. Orvosként jól tudom, hogy az identitáselvétel és az emberekre ráerőszakolt más identitás sorsfordító drámák oka lehet.

– *Korábban mennyivel volt jobb a helyzet?*

– A nemzeti romantika korában Alekszandr Duhnovics megírta a Podkarpatszki Puszini kezdetű versét, a későbbi ruszin himnuszt, oktatott, írt, nevelte a fiatalokat, tankönyveket adott ki. Kárpátalján az úgynevezett magyar időszak alatt és az alig húsz évig tartó csehszlovák fennhatóság idején is kiadtak ruszin nyelvű újságokat, könyveket, és a népszámláláskor önálló entitásként szerepelünk. Az ukrán időszakban mindez megszűnt.

– *Ukrajnán kívül merre élnek még ruszinok?*

– Magyarországon, Lengyelországban, Szlovákiában, Csehországban, Horvátországban, Szerbiában (Bácskában), Romániában (Máramarosban), az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában. A világ különböző tájaira szóródtunk, különböző lehetőségekkel. A nemzetiségek ugyanis minden országban más-más politikai szisztéma szerint kapnak jogokat. Nálunk például szószóló, másutt teljes jogú képviselő kap helyet az Országgyűlésben. A legnagyobb létszámú ruszin népesség Kárpátalján és Szlovákiában él, a számuk mindkét helyen több tízezer. A legkevesebb – mintegy hatszáz – a romániai ruszinok létszáma, a tengeren túlról pedig nincsen adatunk.

– *Mikor kerültek ruszin családok az óceán túloldalára?*

– A honfitársaink nagy része a 19. században, majd a nagy gazdasági világválság idején a Kárpátaljáról és a Felvidékről szelte át az óceánt. Több százezer kivándorló ruszinról beszélhetünk.

– *Mikor és milyen céllal alapították a Ruszin Világtanácsot?*

– Az alapító okiratunk 28 évvel ezelőtt, 1991. március 23-án a szlovákiai Medzilaborce községben született; a tanácsot Eperjesen jegyezték be. Kezdetben vita folyt arról, hogy magánszemélyek és civil szervezetek egyaránt tagjai lehessenek, majd úgy döntöttünk, hogy a tanács tagságát a különböző országok ruszin egyesületei alkossák. A Ruszin Világtanács tagjainak száma folyamatosan nőtt. Magyarországot több mint 15 éve a Hodinka Antal Országos Ruszin Értelmi-ségi Egyesület képviseli. A Tanácsba jelenleg kilenc ország delegál szervezeteket.

Minden tagszervezet a saját hazájában tevékenykedik, de a Világtanács két évente rendezett összejövetelein komoly koordinációs munka zajlik. Érdekes végighallgatni a felszólalásokat, mert magunk is rácsodálkozunk, hogy eltérő nyelvezetben beszélünk, mégis megértjük egymást. Ilyenkor kulturális egyezményeket kötünk, nemzetközi nyári táborokat szervezünk, kiadói megállapodások születnek. Minden országban akadnak néprajzkutatóink, hagyományápolóink. A szlovákiai Eperjesen nemcsak ruszin múzeum, színház, rádió- és televíziós adás működik, hanem ruszin egyetemi fakultás is. Az ún. Visegrádi Alapnál közös programokra is tudunk pályázni. Hagyományaink szerint a Világtanács kongresszusát mindig más helyszínen rendezzük, meg, Magyarországon két alkalommal üléseztünk.

– *Milyennek ítéli meg a magyarországi ruszinok helyzetét?*

A ruszinság több száz éve a Nagy-Magyarország területén élő szláv népcsoport. Legendás a ruszinok Rákóczi-szabadságharcban betöltött támogató szerepe. De mindezekén túl több jel is mutat a közös múltunkra, például Kisoroszi község neve, vagy a Budakalászon talált cirill betűs keresztlevelek.

Nem sokkal a rendszerváltás után, Magyarországon megtörtént az ukrán, illetve a ruszin kulturális egyesület szétválása. A ruszinokat Magyarországon csak 1991-ben ismerték el hivatalosan nemzetiségként. A Borsod megyei Komlós-kán ruszin óvoda és általános iskola működik, Budapesten pedig egy népszerű klubot tartunk fenn. Tévé- és rádióadásunk is van, és húsz éve rendszeresen megjelenik a ruszin almanach. Úgy tapasztalom, hogy az elmúlt negyedszázadban erős értelmiségi kör jött létre.

– *Hogyan lett Ön a Világtanács elnöke?*

– A két évente rendezendő kongresszuson minden esetben újra megválasztják a Ruszin Világtanács elnökét. 2015-ben, a dévai találkozón rám esett a választás, azóta már harmadszor tiszteltek meg ezzel a címmel.

– *Milyen program alapján dolgoznak?*

– Jelenleg a legfontosabb feladatunknak a ruszin nyelv használatának érvényesítését, a ruszinok nemzetiségként való elfogadtatását és a népszámlálásban történő feltüntetésüket tartjuk Ukrajnában.

– *Autonómiáért küzdenek?*

– Még a legerősebb irányvonal sem gondolkozik önálló államiságban, maximális célunk az önálló nemzetiségi státusz és a nyelvi kodifikáció. Sokan tévesen tudják, hogy nemzetiségünket Kárpátalján elfogadták. Ez sajnos nem igaz. Ami-

kor Ukrajna benyújtotta az Európai Unióhoz történő csatlakozásának szándéknyilatkozatát, a kormánynak alá kellett írnia a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, amely deklarálja az EU demokratikus nyelvi törvényeinek elfogadását. Ukrajna alá is írta és ratifikálta azt. Akkoriban több kárpátaljai képviselő kezdeményezésére a ruszin nyelv regionális nyelvként felkerült az Ukrájnában használt nyelvek listájára, de ennél több nem történt. A kijevi Majdánon elindított forradalom után még ezt a törvényt is hatályon kívül helyezték.

A Világtanács egyik kiemelt feladatként bízta rám, hogy forduljak egy közösen elfogadott nyilatkozattal az Európai Parlamenthez és a jelenlegi ukrán államfőhöz, kérve a helyzet demokratikus megoldását. Két alkalommal is elküldtem a XIII., majd a XIV. Ruszin Kongresszus kiáltványát az ukrán államfőhöz és az ukrán parlamenthez. Második alkalommal, 2017. novemberben átvették a levelet, de a mai napig semmilyen választ nem kaptunk. Az Európai Parlament honlapján magyarul is olvasható a levél összefoglalója, amely szerint: „A petíció benyújtója, a Ruszin Világtanács elnöke kifejti, hogy a ruszinokat nemzetközi szinten elismerték mint önálló nemzetet (etnikai közösséget), és szabadon gyakorolják jogaikat Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában, Magyarországon, Romániában, Szerbiában és Horvátországban. Csak Ukrájnában nem ismerik el hivatalosan a ruszinok jogait. Ezért a petíció benyújtója, a XIII. Ruszin Világkongresszus képviselőjeként az ukrán kormány legfelső szintjéhez, az Európai Tanácshoz és az Európai Parlamenthez fordul a következők megvalósulása érdekében: az Ukrájnában élő ruszinok független módon használhassák nyelvüket szóban és írásban is, továbbá a ruszin identitás hivatalos elismerését a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájával összhangban, amelyet az Ukrán állam is aláírt, a ruszin identitás felvállalásának joga a következő választásokon, oktatás biztosítása anyanyelvükön, jog a saját kultúra megteremtésére, saját nyelvű információhoz jutás joga a sajtóból és az elektronikus médiából, valamint a saját nyelv használatának joga hivatalos eljárások és kommunikáció során.” A hivatalos levelünket azóta elutasították azzal az indoklással, hogy a petícióban említett kérdések nem tartoznak az Európai Parlament hatáskörébe.

– *Mi lesz a következő lépésük?*

– Valamilyen módon szeretnénk elérni, hogy az Európai Uniónak legyen egy adekvát válasza, pozitív reakciója. Tegyük lehetővé, hogy Kárpátalján, az ősi földjükön élő ruszinoknak lehetősége legyen nyelvéhez, kultúrájához, hagyományaihoz. Ismerjék el az önrendelkezési jogukat. A Ruszin Világtanács olyan utakat, lehetőségeket keres, amelyek révén a ruszinság méltó életet élhessen ősi földjén. Világtanácsunk szeretné elérni, hogy az emberi értékrendet ne írhasssa felül mindig a politikai érdek!

Örömmel beszámolhatok azonban néhány apró sikerről. 2017-ben, amikor a horvátországi Eszéken tartottuk a XIV. Ruszin Világtanács ülést, Kolinda Grabar-Kitarović köztársasági elnök örömmel elvállalta a rendezvény fővédnökségét. Néhány hónappal ezelőtt pedig Zuzana Čaputová szlovák államfő, mielőtt Kijevben felkereste Volodimir Zelenszkij ukrán miniszterelnököt, ellátogatott az eperjesi Ruszin Múzeumba, jelezve, hogy ő minden kisebbséget képvisel. Azt hiszem, ezek a látszólag apró jelzések a nagypolitikában is üzenetértékű gesztusok.

Az interjút Rojkó Annamária készítette.

Ruszin. Mit jelent számomra – magánemberként vagy nyitott szellemű kutatóként – e szó hordozta lét?

Batári Gábor

Ruszin gyökereimre Hattinger Gábor világított rá. Hajdanán egy nemzetiségi folyóiratba szerettem volna publikálni, arra kértek, hogy egy rövid életrajzban igyekezzem felmutatni nemzetiségi vérvonalaimat. Sváb, erdélyi szász, lengyel vagy szlovák, orosz vagy ruszin, és legnagyobbbrészt magyar vércsörgedezéssel sikerült írói, illetve nem írói vénámban előhozakodnom. Miután megjelentem a lapban, egy össznemzetiségi rendezvényen, ahol azt a bizonyos folyóiratot bemutatták, Hattinger Gábor, akit addig még sose láttam, lecsapott rám, és meggyőzött, hogy valóságos ruszin identitásom is van, sikeres volt, olyannyira, hogy Merjacs Igor is megszülethetett bennem vagy kívülem, Isten tudja. Történt mindez 1996-ban, Merjacs Igor, ha jól számolom, akkor már 23 éves.

Gecse Géza

Számomra a ruszinok az a szláv nemzet vagy nemzetiség, amely a XIII.–XIV. század óta jelent meg nálunk is a Kárpát-medence erdők borította északkeleti részén és népesítette be a Kárpátok völgyeit. Ma a Kárpátok észak-észak-keleti gerincének két oldalán helyezkednek el. Döntő többségük görög katolikussá vált a XVIII. század második felére, de egy kisebb töredékük ortodox hitű maradt. Magukat eredetileg oroszoknak tartották, sőt oroszabbaknak az oroszoknál. Rákóczi gens fidelissima, vagyis a leghűségesebb nemzetként jellemezte őket, mivel a szabadságharcban kitartóan a kurucok oldalán harcoltak. Etnikailag négy csoportot sorolunk közéjük: a huculokat, a bojkókat, a lemkéket és a dolisnyákokat. Ezek a néptöredékek embertanilag is különböznek egymástól – kész csoda, hogy a nyelvük, amelyben sok a magyar jövevényszó, viszonylag egységes. A térségünkben elterjedt szláv nyelvek közül legközelebb az ukránhoz állnak, ami miatt – és persze politikai megfontolások miatt is – az ukránok az ukrán nyelvjárásának tartják a ruszint, és tagadják mind nemzeti, mind pedig nemzetiségi létüket is. Az első világháborút követően a Szovjetunióban egy rövid ideig Moszkva engedményeket tett az ukrán nemzeti vagy nacionalista törekvéseknek, aminek része volt a ruszinok létének a tagadása, hiszen azok ukránok – szólta a hivatalos magyarázat. A második világháborút követően a szovjet rendszer frontális támadást indított a ruszinok ellen – részben Moszkva 1941-ben állami szintre emelt hivatalos pánszlávizmusának következményeként, részben pedig amiatt, hogy a ruszinok nagyobbik része görög katolikus volt. A görög katolicizmus egyébként nemcsak Kárpátalján, hanem a Kárpátok túloldalán is uralkodó vallás volt. A különbség annyi, amivel főként lengyel történészek foglalkoztak, hogy a Kárpátok túloldalán a görög katolikus egyház 1945-öt követően az ukrán nacionalizmus fő motorjává változott, addig

Kárpátalján nemzetiségi szempontból talán azért is maradt semleges, mert a görög katolikusok között volt jelentős számú magyar hívő is. A magyar görög katolikus főpapságot ugyanúgy a gulágra számúzték, mint a szláv görög katolikusokat, de voltak, akiket „klasszikus” szovjet módszerrel öltek meg a szovjet titkosszolgálat, a KGB munkatársai – lehetőség szerint úgy, hogy ne maradjon a gyilkosságok után semmi nyom. Ezek közé tartozott a görög katolikus papok teherautóval való elgázolása. A háború utáni években a görög katolikus egyház a föld alá kényszerült, a híveket pedig nemcsak a szláv-, hanem a magyarlakta területeken is betelepítették a pravoszláv egyházba. Ukrajna területén gyakorlatilag ma is üldözik azokat, akik ruszinnak vallják magukat. Hogy mégis léteznek, azt az Egyesült Államokba és Kanadába korábban kivándorolt szláv lakosság identitása tanúsítja – itt nem kérdés, hogy létezik-e a ruszin mint önálló nemzet. A ma a kijevi központban uralkodó ukrán sovinizmus mellett igencsak kérdéses, hogy saját lábra tudnak-e állni. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy be fognak olvadni az ukránok közé!

Lator László

Eszembe se jutott a ruszinsággal tudományosan foglalkozni. A mindennapi életben találkoztam velük. Az én falum, az ugocsi Tiszasásvár, a történelem úgy hozta magával, félig magyar, félig ruszin volt. Hogy ki melyik közösséghez tartozott, a nevük sem döntötte el. Marinka vagy Vókánics magyarnak tudta magát, Palotás Lukács, akinek őse Esze Tamás alvezére volt, alig tudott magyarul. A falumban furcsa keverék-nyelvet beszéltek.

Ma is emlékszem erre a ruszin mondatra: „Édé lés ponekáj tat füzes, duzse ágas-bogasnij.” Nem emlékszem, hogy valami feszültség lett volna a két náció közt. Időnként felbukkantak a huculok, a hegyi ruszinok, különös, festői öltözetben, tutajokon jöttek, vitték a Kárpátok nagy fáit a magyar alföldre. Aratóskor sokan jöttek le dolgozni, a mi falunkban is, másutt is. A helyi ruszinok többé-kevésbé értették, törve beszéltek is a magyart. Nagyjából én is értettem a ruszint, de beszélni nem beszéltem. Nem is nagyon tartottuk számon, ki mi-csoda. Jó példa lehetne ez a világnak.

Ljavinecz Marianna

A ruszin nekem egy kis népet jelent, amely között születtem, amelyikről édesapámtól hallottam, aki büszke volt a ruszin származására. Tőle sajátítottam el a ruszin nyelvet, a ruszinok kultúráját, történelmüket. Varázslatosan hangzanak a nagy ruszin ébresztő, Alekszander Duhnovics szavai: *Ruszin voltam, ruszin vagyok, leszek, én ruszinnak születtem.* Ugyanúgy, mint a mai ruszin költő, Volodimir Fedinisinec mondata: *Mi – könnyecsepp vagyunk a földön, én ruszin vagyok, a fiam is ruszin.*

Surján László

A ruszin világ két szempontból fontos számomra. Azok közé tartozom, akik alig tudtak többet róluk, mint: „gens fidelissima”. Azután találkoztam meséikkel és hányatott sorsukkal. Rákóczi melletti hűségük – az első szempont – persze több mint egy szó. Visszavezet egy boldogabb korba, amikor az etnikai eltérés nem jelentett idegenkedést, s főleg nem ellenségeskedést. Ezért a leghűségesebb nemzethez elszakíthatatlan szálak kötnek bennünket. A másik dolog, ami fontossá teszi őket számunkra, az identitásuk. Magyarország az egyik rájuk aggatott név, ami jelzi, hogy voltaképp egy orosz népességről van szó, s eként a pánszlávizmus kiváló alanyai lehetnének. De nem azok. Az ukránok nyelvi érdekességnek, ha tetszik, nyelvjárásnak tartják beszédjüket. Tudós emberek rámutatnak: a nyelv- és nyelvjárás-vita szaktudományos eszközökkel nem dönthető el. Elfogadom, de a politika se döntsön. A döntésre egyedül a ruszinok jogosultak. Ha művelik nyelvüket, átadják az újabb nemzedékeknek sajátos kulturális értékeiket, de legfőképp, ha megvan bennük az az akarat a ruszin mivolt önkéntes vállalására, és él bennük az egymás iránti felelősség, amit nevezhetek szolidaritásnak, de nevezhetek szeretetnek is, akkor a ruszin nemzet élni és boldogulni fog. Amit szívből kívánok nekik.

Tóth István

A ruszinok: mostohagyerekek a szláv univerzumban. Hallgatom a Balázs József *A magyarok* című kitűnő regényéből készült rádiójátékot. Azokról az ínséges körülményekből a második világháborús Németországba vendégmunkára érkező szatmári magyarokról szól, akik éppen ezekben a viszontagságos időkben kerülnek kapcsolatba az eddig ismeretlen külső világgal s a modernizációval. A német gazda gramofonjával, a klasszikus zene rejtelmeivel – nemcsak a hegedű, hanem más hangszer is szól egyszerre a lemezről! –, a hideg tengerrel, a francia foglyokkal.

A sokáig peremvidéki helyzetben lévő Szatmárnál a magyar és a ruszin világ már haloványan érintkezik. A peremlét mibenléte persze más minőségű a termékeny síkvidéken, mint a hegyvidéken. Nagy a magyar fölény, de följebb, északabbra, Ungban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban már a ruszinok vannak számbeli többségben. Ez egy bizonyos ponton túl azonban nem fontos. Fontosabb az, hogy az egykoron közös hazában élő két nép mai határainkon túl hogyan él, s milyen viszonyban van egymással.

Múltunk azt erősítheti, hogy megfélelőn. Furcsa lenne, ha nem így lenne, hiszen szabadságharcainkban közösen vettünk részt. 1703-ban és 1948–49-ben is. Közös volt a haza, és közös volt a szabadság utáni vágy is. Magyarok és ruszinok egyként akarták Bécs elnyomásának megtörését és megszüntetését. Ennek a hősi múltnak az emléke, s a Nagyságos Fejedelem elegáns főúri elismerése a „gens fidelissimának” máig tartó közös emlékünknél és történelmi kincsünk. Napjainkban, az irányított magyarellenesség idején talán ezért sem sikerült komoly viszályt kirobbantani a kárpátaljai magyarok és ruszinok között.

A ruszinság ma Ukrajnában van a legnehezebb helyzetben. (A Magyarországon, Szlovákiában és Szerbiában élő ruszinok az államtól elismert és támogatott szervezeti keretek közt élnek. Szerbiában a ruszin hivatalos nyelv is.)

1945-ben durva eszközökkel megfosztották éppen tudatosulni kezdő múltjától, vallásától, nyelvétől, kultúrájától. 1944-ben a „Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnához való újraegyesüléséről” szóló, Munkácson keltezett Manifesztum kimondja „az ősi ukrán földek egyesüléséről” szóló tételt. Amely inkább Sztálin ukáza. A hamis projekt, melybe a ruszinság nem fér bele, ma is él.

„Tudósok” sora, nemzedékeken keresztül állítja, hogy a kárpátaljai szlávok ukránok, akik már a magyarok honfoglalása előtt itt éltek, s a kornak megfelelő államisággal rendelkeztek. Hajlandóság sincs arra, hogy tanaikat némileg revidéálják, hiszen így egzisztenciák s életművek válnának szempillantás alatt szemétté. Hazugságra azonban sokáig nem lehet építkezni.

Valamikor a múlt század kilencvenes éveinek közepén került a kezembe egy Ungvárról készült, ukrán nyelvű fényképalbum. A képek szép kivitelűek, méltó módon mutatják be a valaha magyar többségű, ám mindig vegyes etnikumú ősi várost. A könyv szaga még a szovjet nyomdáié. Akinek volt a kezében valaha a Szovjetunióban megjelent könyv, tudja, miről beszélek. A szag nem kellemetlen, csak a sokat megélt ember emlékszik, hogy ilyen párja volt a Sztálin- és a Lenin-műveknek is.

Ehhez az albumhoz írt előszót a múlt század hatvanas-hetvenes éveinek fordulóján az elnyomott és üldözött kárpátaljai magyar költőkkel korábban rokonszenvező neves szláv pályatárs. „Ezeréves magyar elnyomás” – így indult. Az olvasó ilyenkor bámul egy kicsit... Öngól, nagy ruszin öngól, s annyira, de annyira unalmas. Ásítani van kedve az embernek. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Birodalom széthullásakor, ha nem is könnyen, volt alkalom az identitás megválasztására. A „ki a ruszin?” kérdés eldöntésére. Ezzel többen, főleg művészek éltek is. Még többen nem.

Elsősorban a Kárpát-medence, de az egész világ nagy vesztesége lenne, ha ez a nép, ez a színes kultúra eltűnne, s a népek Vörös Könyvébe kerülne.

Történetesen ez a lapszám – úgy esett – villámiramban született. Sokak segítettek az anyagkeresésben, információkkal, részlettsisztázásban. Szinte tucatnyian. Közülük első helyen szeretném megköszönni Nádas Ildikó alapmunkáját, segítséget kaptam Ljavinec Marianna elnök asszonytól, Popovics Tibor Miklóstól, az Országos és a Fővárosi Ruszin Önkormányzat könyvtárától, a Stumpf Benedek-családtól, a legtöbb szerzőtől; Fecske András közlésajándéka volt az összeállítás indító anyaga. (Szondi György)

Szubjektív bevezető Darás Gábor munkásságához

Darás Gábor, a nagyapám, történész volt. Mivel én nem vagyok az, nem tudok érdemben hozzászólni dolgozataihoz, melyekkel rövid élete során gazdagította e tudományt – mert hogy ezt tette, arról szemernyi kétségem sincs.

A ruténekkal foglalkozott. Róluk csak manapság sorjáznak írások, az ő korában csörgedeztek. Egy nép, nemzet, nemzetiség (mikor éppen milyen időben és milyen formában szerepelt az idők folyamán), amely Magyarország keleti végein a szláv tengerből próbált meg Nyugat felé evezni, a Magyar Koronától megkapta a „gens fidelissima” kitüntető elismerést. A magyarsággal nemcsak periferiálisan érintkeztek, hanem erős kapcsolatuk is volt velünk, jelzi ezt, hogy a XVII. században az alapvetően pravoszláv vallásból a rutének megpróbáltak visszatérni a nyugati katolikus anyaszentegyház kebelébe – görög katolikusok lettek. És ez adta történelmük megítélésének eltérő szemléletét. A pravoszláv egyház ugyanis sosem ismerte el a váltást, és megindította a harcot a ruténekért.

Nagyapa már a szakdolgozatát is ebből a témakörből írta (*A mármárosi pör története*). További munkáiban pedig (*A ruténföld elszakításának előzményei*, *Ruténföldi irredenta*, *A rutén kérdés tegnap és ma*) a nyilvánvaló magyar érdekeknek megfelelően mutatta be a pravoszláv egyház évszázados mesterkedéseit – nem felejtvéni rámutatni a tényre, hogy a pörben a későbbi Kommün baloldali-liberális politikusai nem a magyar, hanem az orosz érdek mellé álltak.

Már felnőtt fejjel elhűlve olvastam pontos történeti megfogalmazásait, a másik oldalt is figyelembe vevő eszmefuttatásait, s azt a borzasztó menyiségű háttéranyagot, amelyre hivatkozott. Megsüvegelendő volt törekvése, hogy nem a hangzatos ideológiai-politikai szólamok mentén indult el, hanem idézett a periratokból, citált a korabeli sajtó cikkeiből, törvényszéki végzésekből, s mivel nyelvi nehézségei nem voltak (hat vagy hét nyelv ismeretében ez valóban nem jelentett problémát), megalapozott véleményre jutott: a pravoszláv egyház gyakorlatilag előőrse volt az orosz nagyhatalmi törekvéseknek a térségben.

Ennek kimondása a későbbiekben súlyos következménnyel járt. Egyfelől 1939-ben kinevezték egy Kassán felállítandó egyetem történelmi tanszékére a rutén kérdés tanárává; kinevezését akkor sem válthatta volna valóra, ha a magyar történelem másképp alakul: még ebben az évben belehalt az első világháborúban szerzett toroklövésébe. Másrészt viszont halála mentette meg az orosz elhurcolástól, akik 1945-ben az elsők között akarták a Gulagra cipelni. Az új rendszer „nemes” bosszúja így sem maradt el: műveit a betiltott könyvek listájára helyezték.

Milyen volt a stílusa? Politikai szándékból és igényből megírt röpirataiban természetesen a korabeli retorikát követte. Történelmi munkáiban viszont a tudós kissé száraz, ám csipkelődéstől, fanyar humortól sem mentes író áll előttünk. Ma azt mondhatnánk: könyveit a pozitivizmus szelleme lengi át. Ez akkor igaz, ha a pozitivizmust se-

gédtudománynak vesszük, s a témát precíz alapossággal körbejáró alkotót látjuk az íróban. Aki új ismeretekkel gazdagította tudományágát.

Milyen emlékeim vannak róla? Nyolc évvel a születésem előtt halt meg. Amikor a hetvenes évek végén Ungváron jártunk (felesége, nagyanyám ugyanis onnan való volt), a rokonok elmondták, hogy a szovjet történelmi gyakorlatban neve nem volt ismert, mert könyveit letagadták. Még a Széchényi Könyvtárból sem tudták kihozni legálisan – a rendszernek ennyire a fájó pontjára tapintott Darás Gábor.

Sokszor nézegetek egy képet: valahol a galíciai fronton készülhetett az első világháborúban, pihenőidőben. A század egy részét kapta le a fotográfus, táplálkozás, jókedvű beszélgetés, pihenés közben. Van, akinél fegyver is van, de a legtöbben kötetlen kigombolkozásban álltak a kamera elé. A hátsó sorban látható egy átszellemlült arcú fiatalember. A hátán fegyvere, a fejében talán már a későbbi könyvek gondolatai. Ezt a képet őrzöm magamban.

Fecske András

III.

A máramarosi pör.

1. A mozgalom leleplezése.

A magyar hatóságok sokáig nem foglalkoztak érdem szerint a mozgalommal, mert abban csak a vallási vonást vették észre s liberális meggyőződésük mindennemű beavatkozást a vallásszabadság sérelmének fogott föl.⁸⁹ Annak a „mértékadó férfiúnak” véleménye kísértett soká, aki előtt közömbös volt, mikép imádják Istenüket a „hazafiasságban kipróbált rutének”. Már az izai pör tanuvallomásai között fel tűnik Toma Jenő huszti főbíróé, aki — bár fáradhatatlan és lelkiismeretes volt a nyomozásban —, mégis hangsúlyozta, hogy minden vallással szemben szabadelvű; államellenes nyilatkozatokról közvetlen tudomása nincs, az erre vonatkozó vallomások lehet, hogy igazak, noha csendőrei e tekintelben eredményre nem jutottak; az amerikai füzetet sem olvasta, csak sejti, hogy vehemens támadásokat tartalmaz a görögkatolikus egyház ellen; Karlócára nem terjesztette ki a nyomozást, mert az ottani papságot nem ismeri, csupán a karlócai nyomtatványokat vizsgálta át a nyomozás alapjának felderítésére.

Hogy a helyzet az izai pör után sem javult, s az illetékesek rózsaszínű szemüvegen át szemlélték az orosz pravoszláviát, bizonyítja, hogy Csopik Jurát, a talaborfalvi főizgatót, aki kérvényt szerkesztett a cárhoz, a főszolgabíró megdorgálta, büntelésről azonban szó sem esett. *És ez 1912-ben történt!* „Mikor lépéseket tettem — írja az ottani pap — e mozgalomnak még csírájában való elfojtására, állásfoglalásom nemcsak sok nehézségembe, de meghurcoltatásomba is került, ami sikerrel járt az izgatókra nézve, — mert az intéző körök még

⁸⁹ Jellemző a magyar optimizmusra az a Szabó Orosztól említett adat (A magy. oroszokról, 244. old.), hogy a kormány egy ízben maga járult hozzá valamely pravoszláv kápolna felépítéséhez államszegély formájában, s mivel a falusiaknak nem volt pénzük, ebből a körülményből a guruló rubel nemlétezésére következtetett.

folyton a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény szemüvegén át nézték e veszedelmes mozgalmat. Csak hosszas lázadás és rábeszélés folytán sikerült nekem az intéző köröket meggyőzni arról, hogy e mozgalom nem vallási, de pánszláv politikai, ami a későbbi vizsgálat során teljesen beigazolódott.”⁶⁰

De nemcsak a megtorlás, hanem a baj megelőzése is lanyhán történt. Emlékezzünk az Ivancso-ügyre, s tudjuk, mily tehetetlen volt a magyar cenzúra az orosz birodalomból importált nyomtatványokkal szemben. A határ később is tárva-nyitva maradt: Tarnopolnál csak az nem jött át Oroszországból, aki nem akart. Egyszer lűrészelesítés, máskor túristaság címen, vagy valamilyen más ürüggyel bújáltak a kéme az Erdős-Kárpátokban.⁶¹ A világháború előtt 3–4 évvel egy orosz díjbírózó járt a Felvidéken, aki a határrendőrség alkalmazottait különböző fogásokra tanította s bejárta az egész rutén vidéket. Mekkora volt a máramarosszigeti polgármester bámulata, mikor ugyanez az ember a világháború elején mint orosz vezérkari százados a diadalmas orosz csapatok élén vonult be Szigetre!⁶²

A Gerovszkij-nyomda termékeit terjeszteni nem volt nehéz, mikor némely községbe még a máramarosi lőtárgyalás alatt is jártak orosz hírlapok. A levelezés is simán folyt Oroszországgal, mint az alábbi eset mutatja. 1910-ben az alsóbisztrai papot arra kérte meg egyik híve, hogy címezzen meg számára egy levelet. A pap meghökkenve látta, hogy a kifogástalan franciasággal megírt levél Pobjedonoszcevnak, az orosz szent szinódus elnökének szól. Mégis visszaadta (!) a levelet hívének, aki szaladt vele a postamesterhez. A postamester is megdöbben s a levelet visszatartotta, a postaigazgatóság azonban szabályszerűen tovább küldte Oroszországba.⁶³

Mindez persze az egyén jogait tisztelő liberális korszellelem kifolyása volt, s miatta egyeseket felelőssé tenni azért is igazságtalan volna, mert a világháború előtt senki sem sejtette, mi van a jelentéktelen események háta mögött.

•

A magyar hatóságok Kabalyuk izai szereplése után fogtak hozzá komolyan a mozgalom leleplezéséhez és megtorlásához. Brenner Mihály vizsgálóbíró az izai pravoszláv keresztet kiásatta, az imaházat bezáratta, a schismaticus apácákat egyházi ruháikból kivetkőztette s az izgatók közül huszat letartóztatott. A mai kárpátalji pravoszláv sajtó ezért szemrehányásokkal illeti őt és

⁶⁰ Kimák esperes id. kéziratából

⁶¹ Homieszkó Ákos nyug. detektívfelügyelő közlése.

⁶² Labiner Gyula rákospalotai városi tanácsnok, volt izai jegyző közlése.

⁶³ Demjanovics Béla alsóbisztrai lelkész vallomása.

jobbkezt, Azary elkészít, aki csendőri segédlettel indult elvesztett juhait visszatérítésére. Más megoldás azonban akkor, a világháború küszöbén, már nem volt, s a csendőri szigorban évtizedes lanyhaság korrektségét kell látnunk.

Az illetékes körök pállfordulása nagyrészt Duliskovics Arnold határrendőrségi detektívfelügyelő érdeme, akit főnöke, Homér titkos megfigyelő útra küldött, s akinek sikerült a mozgalmat teljesen lelepleznie.

Duliskovics először a közvélemény nyomása alatt a „muszkának” csúfolt papság sorai között kereste a mozgalom szíleit, csakhamar belátta azonban, hogy a szálak külföldre vezetnek. Érintkezésbe lépett a pánszláv érzelműnek ismert Homicskó Vladimir trencsényi orvossal, a Gerovszkijak unokafivérével, aki már 5–6 éve azon fáradozott, hogy külföldi pénzen orosz lapot alapítson. Ennek ajánlólevelével bejutott a csernovici palotába, ahol azt a tanácsot kapta, hogy utazzék ki Oroszországba az orosz nyelv tökéletes elsajátítása végett, aztán visszatérve ismerkedjék meg a tót és román vezérekkel s velük együtt indítsanak lapot vagy alapítsanak bankot és gazdasági egyesületet. Pénz lesz elegendő. Így jutott Duliskovics Szentpétervárra, Bobrinszkij színe elé. A gróf diákszervezetek alapítására és egyéb propaganda célokra ezer koronát adott neki, másik ezret a kilátásban lévő schismapör valamelyik híres ügyvédjének, azonkívül könyveket és füzeteket a köznép számára. Hangsúlyozta, hogy a sötét néptömeg előtt nem kell nagyon hangoztatni a politikai célt, az ügyis beteljesül a pravoszlávia révén. A detektív bepillantást nyert az Orosz Népjóléti Egyesület óriási vagyonába és háborúra készülő, sürgő-forgó életet látott maga körül. Egy tót újságíró fia magyarul tanította a vezérkari tiszteket. A hírlapok harcias hürokat pengettek. Többen érdeklődtek a magyar ellenzéki képviselők tervbevett szentpétervári látogatása iránt, — mert ugyanakkor, mikor Máramarosban, Beregben orosz ügynökök orosz pénzen bujtogattak, Károlyi Mihály néhány képviselőtársával tiszteletét akarta tenni a cári udvarban.

Hazatérte után Duliskovics azon ürügy alatt, hogy az alapítandó orosz újság élére alkalmas szerkesztőt keres, érintkezésbe lépett a nemzetiségi vezérekkel. Hodža Milánon kívül Gregor József és Vojánszky Urbán tót újságírókkal, sőt magával Masarykkal is tárgyalt, de siker nélkül. Ugy látszik, a pánszláv vezérek begombolkoztak előtte, noha Gerovszkij Román még a titkos tót kongresszusra is beajánlotta. Sokan járhattak vele úgy, mint a Národny Listy szerkesztője, aki gyanusnak találta a magát ruténnek valló Duliskovics intelligenciáját.⁶⁴ Hasonlóképp eredménytelen maradt a hazai románok főemberével, Vajda-

⁶⁴ Národny Listy 1914. No 23.

Vojvodával folytatott tárgyalása. Vajdának, épügy mint Masaryk-nak, Gerovszkij György mutatta be, aki akkor már karlsbadi fürdőorvos volt s e minőségben sok osztrák és magyar politikussal megismerkedhetett. A látszólagos eredménytelenség mellett is azonban Duliskovics rengeteg adat birtokába jutott, többek között szervezési vázlatterveket szolgáltatott be Jeszenszky államtitkárnak. Ezek után a rutén községeket kémlelte ki és színleg csatlakozott Vorobcsuk és Pircsák gárdájához. Itt ugyan hasonló bizalmatlansággal fogadták, s pl. Palkaninec gyanuját csak hosszas teológiai keresztkérdések után sikerült eloszlatnia. Pircsák azonban, akit akkor hihetetlen buzgóság hevített s szabadabb mozgás kedvéért Mauthner-ügynöknek készült fölcsapni, bizalmába fogadta s vele együtt kószált a hegyek között. Duliskovicsot kalandos útjai során még a csendőrök is letartóztatták, mígnem elegendő bizonyíték birtokában álarcat ledobhatta.⁶⁵

A nyomozás befejeztével a máramarosi kir. ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában 94 egyént fogott perbe a magyar állam elleni lázítás, valamint a magyar nemzet, görög-katolikus felekezet és papság elleni izgatás címén. A vádirat részletesen felsorolja a vádlottak külföldi összeköttetéseit, melyek oda céloztak, hogy a magyar állam ruténektől lakott területrészei az orosz cár uralma alá jussanak akkép, hogy Máramaros, Bereg, Ugocsa vármegyék görögkeleti vallásra áttért lakossága a kievi pátriárka fennhatósága alá kerüljön, egyéb tekintetben is érvényesül az orosz cár fennhatósága. E végett részint anyagi előnyökből, részint az orosz nemzeti eszmét szolgáló görögkeleti vallás iránti szeretetből 1908–1912. évek folyamán Ausztria-Magyarország területén terjesztették a Szent-pétervári Galíciai Oroszok Egyesületének anyagi segítségével támogatott Gerovszkij-nyomda termékeit. Igattak és lázítottak azonkívül szóval is, nyilvános gyűlekezetekben.

A főtárgyalás 1913. december 29-től 1914. március 3-ig zajlott le Máramarosszigeten, ahová a debreceni kir. törvényszék Tóth Aurél elnöklete alatt kiszállott. A közvádoló szerepét Illés Andor főügyész helyettes töltötte be. A vádlottak közül tíz ismeretlen helyre távozott, hetvenen szabadlábon védekeztek; ügyüket tizenhat ügyvéd védte. Az érdeklődés akkora volt, hogy a városka alig tudta befogadni a kíváncsi idegenek seregét. A monarchia sajtóján kívül számos orosz lap, sőt a szentpétervári távirati iroda is képviseltette magát. Az újságírók táborában felismerték Hodža Milánt s egy kávéházi terraszon megjelent Móríc Zsigmond jellegzetes profilja is, amint tárcacikket ír a rutén nyomorúságról.

⁶⁵ Duliskovics vallomása kiegészítve a kárpátalji pravoszláv sajtó adataival.

Időközben a nyilvánosság elé tárt bizonyítékok nemcsak a bíróság, hanem a sajtó és közvélemény tekintélyes része előtt is leleplezték a pravoszláv mozgalom valódi célját. Nagy raffinériával előkészített pörről, széles területre ható nacionális mozgalomról van szó — véli az Alkotmány⁶⁶ —, melyet a magyar társadalom egyre szorongóbb szívvel figyel. Az Ujság is kioktatja olvasóit a pánszlávizmus szent művészetéről, mely a pravoszlávia hálójával halászat. „Az orthodox vallás már magában is ruszifikálás.”⁶⁷ Ép ezért ne csak a szigeti törvényszéket s az előtte álló vádlottakat vegyük észre, mert ezek csak mozdó figurák az események színpadán. Nézzünk a kulisszák mögé, ahol folyik az irtózatok küzdelem a magyar katolicizmus s az orosz orthodoxia közt. Aki győz, azé lesz Magyarország!⁶⁸ De még a konzervatívoknak nem nevezhető Fényes László is megírta Az Estben, sőt Bobrinszkij szemébe is mondta, hogy itt rendszeres orosz izgatásról van szó, s az eszköz ehhez az orosz vallás, mely az orosz nemzeti érzéssel egy és ugyanaz.⁶⁹

Ugyanígy világos felismerés észlelhető a monarchia másik felében. 1914. január 5-én házkutatást tartott a csernovici rendőrség a Ruszkaja Pravda szerkesztőségében, melynek eredményeképp Curkanovics Hilarion szerkesztőt, valamint Gerovszkij Eleket és Románt letartóztatták. Ugyancsak januárban helyezték vád alá Krakkóban Juscinszkij Szaniszlót hat társával, azonkívül negyven földművest és két lelkészt.⁷⁰ A pergő események nemcsak a németnyelvű lakosság szemét nyitották föl, hanem a galíciai rutének ukranofil és katolikus érzelmű többségét is megdöbbenítették, mert ez a tábor ép úgy ellensége volt Bobrinszkij nagyorosz és pravoszláv irányzatának, akár mi, magyarok. Az ukranofil galíciai sajtót nem lehet a magyarsággal különösen rokonszenvezőnek minősíteni, hisz minduntalan szemünkre veti az erőszakos magyarosítást és a Kárpátokon inneni ruténség gazdasági elnyomását. Még sem habozik kimondani, hogy a szigeti pör minden kétségen kívül helyezi az orosz irredenta szerepét, mely a monarchia orosz-lakta területeit az orosz államhoz készül csatolni. Akárcsak a magyar vádiratot olvasnók! És mi a teendő? A monarchia mind osztrák, mind magyar felében ragadja meg a célszerű eszközöket az orosz irredenta visszaszorítására!⁷¹

⁶⁶ 1914. I. 3. és 25.

⁶⁷ 1914. II. 8.

⁶⁸ Egyházi Közlöny 1914. 2. sz.

⁶⁹ 1914. II. 6.

⁷⁰ v. ö. a csernovici államügyészség St. 73/1914. sz. átíratát, továbbá 4.

Pesti Napló 1914. I. 18. és 29. sz.

⁷¹ Gyilo és Nove Salovo 1914. I. 22. és köv. számai.

A közvélemény azért is tisztán láthatott, mert a mármarosai pör nem volt elszigetelt jelenség, hanem egyik láncszeme a világháború előtti nemzetiségi mozgalmak, kémkedések és irredentapörök sorozatának. Elég itt a délvidéken nagy port vert zágrábi monstre-pörre hivatkozni, mely időben nagyon közel áll a mármaroséhoz. Az 1913. év különösen sok kémlet leplezett le. Pesten letartóztatták Bravura Miklós nyelvmestert s egyben bécsi cinkosait, a Jandrics-testvéreket; az ügyel kapcsolatban távoznia kellett Cankjevics bécsi orosz katonai attasénak, ép úgy, mint elődjének, Marcenko ezredesnek. Majd az öngyilkos Redl ezredes esete keltett nyugtalanságot. Kémkedési hírek érkeztek Romániából, a délvidékről, sőt még a távoli Svédországból is. Frankfurt ugyancsak messze esik tőlünk, mégis feltűnt egy ottani újságnak a keletgalíciai orosz propaganda, amely tarthatatlan állapotokat akar teremteni s a ruszofilek gyűlése nem más, mint orosz ügynökök találkozója.⁷²

*

Minden alap megvolt tehát arra, hogy a magyar nemzet egységesen foglaljon állást a szigeti pörben leleplezett orosz politika ellen. Hogy mégsem így történt, annak oka a világháború előtti közállapotokban rejlik. Mindenekelőtt maga a kormány tompító és mérséklő befolyást gyakorolt a kényes pör menetére, mert nem akarta felidézni az északi háború rémét. Szinte hivatalos kijelentés gyanánt hat a Budapesti Hírlap azon megállapítása, hogy a bünepör keretén túlment volna kutatni, mennyiben volt része a ruszizmus propagálásában az orosz kormánynak. Ezt a kényes problémát a bíróság szerencsés tapintattal kikerülte. De hogy fanatikus magánosok és politikai célokra törő külföldi egyesületek veszedelmesen aláásták nálunk a talajt, az kétségtelen.⁷³

A magyarság éleslétését már ez a jóindulatú mérséklet is megzavarta. Ehhez járult az optimizmus rózsaszínű szemüvege, melyen át a „pánszláv lézskelődés” nem látszott valami félelmes dolognak. Hiába agitálnak a Bobrinszkijak északon és délen, — hangoztatta a Budapesti Hírlap, — nem fogják szét-törni a magyar állam évezredes acélkapcsait! Baj már csak azért sincs, mert a külföldi irányítók a maguk szakállára cselekedtek, s a mozgató rugók „egyszerűen és kizáróan” üzleti tekintetek, apró kis hasznok voltak. „Az igazság az, — csapott az asztalra az energikus Czirbusz Géza, — hogy a tót nem akar cseh, a rutén orthodox muszka lenni. Aki a nyugati eszmék híve, az sohasem lesz barátja a keleti orthodox világ

⁷² Pesti Napló 1913. III. 1., III. 2., IV. 3., IV. 12., VI. 6., 1914. I. 29.

⁷³ 1914. II. 17-i vezércikk: A rutén pör.

hideg eszmekörének." Ez a hang nem a veszedelmet mérlegelő realpolitika hangja volt, hanem a harminc millió magyarra méretezett imperializmusé.⁷⁴

Az optimizmus mellett a magyar természetben rejlő *tunyaság* is szaporította a ferdén látók táborát. Az emberek hamar megunták az egész pört s Vázsonyival csodálatosan felfűjt dolognak kezdték tartani. A lapok mind rövidebb közleményeket hoztak róla, holott Turchányi Elza gyilkosáról, vagy a másik szigeti pőről⁷⁵ hasábkon át írtak. A torlódo belpolitikai események, a román paklum, obstrukció, választási reformtervek közepette a rutén monstre-pör úgy járt, mint a tövisék közé hullott mag. A Pesti Hírlap egy ízben a törvényszéki rovat közepe táján regisztrálja pár sorban a mármarosai eseményeket, s közvetlenül előtte ez a cím olvasható: „Kutya a moziban.” A „naiv gyerekességében gyámoltalan” pravoszláv mozgalomból pár héten belül „valami kopottas, szegényszagú falusi komédia” lett, mely együgyű komikumával mosolyt fakasztott a Pesti Napló riporterének ajkán.⁷⁶

Összegezve tehát a mondottakat: a mozgalmat sikerült földeríteni, a leleplezés lényugarai azonban nem tudtak keresztültörni a félelem, optimizmus és közöny hármass felhőrétegén. Még ennél is nagyobb zavart okozott, hogy a magyar társadalom jókora része — mint a következő fejezetben majd látjuk — külföldi ellenségeinkkel versengve vette védelmébe a mármarosai pör vádlottjait.

2. Védelem.

A mármarosai vádlottak védőgárdája különböző rétegekből verődött össze. Az első csatasorban álltak az ántántnemzetek közvéleményének irányítói. Mögöttük a magyar nemzetiségi vezetők, továbbá a Világ és Jászi Oszkár köré tömörülő radikálisok. Mindezek a rutén nemzetiség sérelmének minősítették a pört, s a hazánkból keleti Svájcot teremteni kész Jászi adta ki a jelszót rutén nemzetiségi párt alapítására. A másik csoportba tartoztak a nemzetközi szocialisták, akiket a nemzeti küzdelmek nem érdekeltek, de a vádlottakban üldözött, kizsákmányolt embereket láttak, akiknek minden baja — a történeti materializmus tanítása szerint — gazdasági és társadalmi viszonyokban gyökerezik. Ott volt az örök ellenzék is, mely a mármarosai pört jó alkalomnak látta arra, hogy a Tisza-kormányt élesen támadja a szégyenletes rutén viszonyok miatt. Végül az antiklerikálisok népes tábor, mely a vádlottakat a katoliciz-

⁷⁴ Budapesti Hírlap 1914. I. 7, I. 10, I. 11, I. 18.

⁷⁵ A margitszigeti panaszpör!

⁷⁶ 1914. I. 3.

mustól való aposztáziájukért vette szárnya alá. Magától értetődik, hogy e különböző szempontok gyakran együttesen jelentkeztek.

A felsorolt körök szolgáltatták a védőügyvédek is. Miután két miskolci ügyvéd visszaadta megbízatását az izaiaknak, mert az iratokból úgy látta, hogy hazafiatlan dolgot kellene védenie, — „radikális ügyvédek, progresszista újságírók álltak sorompóba s támogatták a szeparatistlikus tendenciákat.”⁷⁷ Közülük Rónai Zoltánt és Rédei Józsefet az Országos Reformklub bízta meg a védőügyvédséggel, s később a bolsevikuralom idején mindketten számottevő szerephez jutottak. Hadzsi Szilárd, Hoscsuk Iván, Lapusevics Iván, Todorovics Zakariás már nevük után sem magyarok. Ép ily jellemző nevek: Lichtenberg Jakab, Gottesmann Miklós, Klein Artur. Arcképük teljességéhez tartozik Bobrinszkij jellemzése, aki legtöbbjüket jelentéktelennek nevezte, pusztán Klein Artur ügybuzgóságát emelve ki, de róla is megjegyezte, hogy mint mármaroszi zsidó nehezen ismeri ki magát teológiai kérdésekben.

A védelemnek hatalmas lendületet adott Bobrinszkij ama elhatározása, hogy személyesen leutazik Szigetre és tanuvalomásra jelentkezik. Már maga az a tény, hogy a gróf ausztriai kiutasítása ellenére is kockáztatta a mármarosi utat, mutatja, hogy a hatalmas orosz birodalom állt a háta mögött, de mutatja a kettős monarchia gyöngeségét is. A kezdeményezés Szentpétervárról történt, ahonnan az iránt érdeklődtek, hogy Ausztria ragaszkodik-e a gróf kiadatásához. Berchtold hivatalos jegyzékben közölte, hogy a gróftól letartóztatják s elítélik, amennyiben Ausztria területére lép. A magyar állam területére szóló vizum kiadása elé azonban a kormány nem gördített akadályt, bár Bobrinszkij utóbb azt hangoztatta, hogy meglenyegették s útjának szerencsétlen kimenetelt jósoltak.⁷⁸ A gróf Párisból indult útnak és kerülővel, febr. 4-én érkezett Mármarosszigetre. Kiséretében volt Dimitrjev odesszai dumaképviselő, Kalminkov, Kamarov újságírók és mások. A nagy szenzációra rajokban lepték el Sziget utcáit az újságírók, akik előtt a gróf büszkén kijelentette, hogy sem barátja, sem ellensége előtt nincs titkolnivalója, salvus conductusra pedig nincs szüksége, mert nem vétett semmit a magyar állam ellen.

A gróf megjelenése a vádlottakban nagy hatást keltett. Mikor belépett a tárgyalóterembe, élénk mozgás volt észlelhető a padokban: a vádlottak egymásra, majd a grófra néztek, s arcukról öröm sugárzott, mintha megváltójukat látnák benne. „Megérkezése lelket öntött a szerencsétlen, lesújtott, együgyű

⁷⁷ Máramaros 1914. I. 29.

⁷⁸ A gróf nyilatkozata a Prikarp. Ruszj szentpétervári levelezője előtt, közölve Hrabec Miroslav: K istorii Marm. processa 9. old.

magyar-orosz tömegbe, fölkelte benne a hitet, hogy vannak még jó orosz emberek, akik *tudnak* Tisza mentén lakó testvéreikről, forrón együttéreznek velük és síkra szállnak érdekében az inség idején!"⁷⁹ Távoli, eldugott falvakban legenda keletkezett az orosz mágnásról, mert hogy az senki más, mint a cárné fivére, hat szál testőr lépked nyomában éjjel-nappal s menten levágja, aki őt bántani merészezi. A gróf semmitmondó üres tekintettel bámult el a vádlottak padja fölött, mert ezzel is hangsúlyozni akarta, hogy nem ismeri őket. Vallomásának elején feléjük fordult és orosz nyelven a következőképp üdvözölte őket: „Köszöntelek benneteket, pravoszlávia szent vértanui!” Távozásakor pedig mélyen meghajolt előttük s jobbkezevel keleti rítus szerint a földet érintette úgy, hogy a bíróság sóbálványáá meredten nézte e furcsa és nem várt szerírlást.

Meg is kísérelt Bobrinszkij mindent, hogy a vádlottakon segítsen. Vallomását orosz nyelven akarta megtenni, hogy a vádlottak is értsék, de a bíróság ezt nem engedte meg s a gróffal francia tolmács útján érintkezett. A vallomás főcélja volt kimutatni, hogy a vádlottak nem állnak összeköttetésben orosz politikai tényezőkkel; ezért a gróf ezt iparkodott bizonyítani, hogy az általa vezetett galíciai egyesület először is tisztán kultúracionális színezetű; másodsor nem áll különös összeköttetésben sem fölélé az orosz kormánnyal és szent színódu-sal, sem lelélé a Gerovszkijakkal. Minthogy azonban a Dulis-koviccsal megtörtént drámai szembesítés után a bíróság nem a gróft, hanem a detektivet eskette meg vallomására, Bobrinszkij vallomása súlytalanná vált, s ekkép magyarországi útjának csak részleges sikere volt. Szereplése kihívta az ellentábor kemény bírlátát, s egy magyar lap nyíltan megírta, hogy a gróft azonnal vasra lehetne verni, ha nem vetődnék rá a hatalmas Oroszország árnyéka. Még erőteljesebbek egy galíciai ukrán orgánum következő sorai: „Az oroszosítás eme hősenek hazudozása oly nyilvánvaló volt, hogy a magyar bíróság elle-nezte megesketését. S csak ezen kibúvó révén kapott Bobrinszkij gróf kegyelmet, mert különben ezt a notórius hazudozót bírói szék elé kellett volna állítani, nem mint politikai vértanút, hanem mint hamis esküt.”⁸⁰

•

Nagyon ügyetleneknek kellett volna lenniük a vádlottaknak, ha ennyi és ily előkelő pártfogó láttára föl nem bátorodnak. Bűnösségüket csak igen kevesen és inkább részben ismerték be: Kabalyuk pl. csak a görögkeleti orosz vallás terjesztéséért vádolta önmagát, Vorobcsuk a Gerovszkijakra hárlította

⁷⁹ Hrabec i. m. 10. old.

⁸⁰ Gyilo 1914. II. 7, Hrabec id. m. 46. old.

a felelősséget, s a szép Olena is hangoztatta, hogy nem nagyon bűnös, mert rászedték. Pircsák régebbi kitanítása szerint többen vigyáztak arra, hogy egyformán valljanak, a mozgalom vallási jellegét kiemeljék, a politikai hátteret elhallgassák. Eközben sűrűn kerültek ellentétbe a vizsgálóbíró előtt tett előzetes vallomásaikkal s a régi és új vallomás közti eltérést ilyenféle mondásokkal magyarázták: „Lehet, hogy nem értett meg a vizsgálóbíró úr.” — „Mondani mondtam, de most nem mondom.” — „Akkor is, most is igazat mondtam.” — „En arra figyelek, hogy senkit el ne áztassak, de azért az igazat valljam.”

Következetlenségüknek számos nyoma van. Vorobcsuk nemcsak a vizsgálóbíró előtt, hanem a főtárgyaláson is beismerte a politikai célt, vallomását pár nap múlva mégis azzal vonta vissza, hogy a vizsgálóbíró ráijesztett. Gaborec Ilkó több ízben önként jelentkezett kihallgatásra és szabadlábbon tett vallomását többször is megerősítette, a főtárgyaláson mindamellett állhatatosan tagadott. A szembesítéskor Vorobcsuk Pircsákkal került ellenmondásba.

E nyilvánvaló hazudozás és ravaszság mentségül azonban fölhozható a vádlottak erkölcsi tudatlansága, mely azt tartotta, hogy a vallás érdekében hazudni nemcsak szabad, hanem kötelesség is. Nagyon figyelemre méltó e tekintetben az a nyilatkozat, melyet néhány izai tett Azari előtt: „Hazudunk szabad a vallásunk érdekében; meggyónjuk s feloldoznak.” Egy másik fültanu pedig hallotta, hogy az izgatók csak a Kabalyuknak tett esküt tartják érvényesnek, mert ha az ember barátja bajban van, hamis esküvel is ki kell szabadítani a börtönből, hiszen Szent Péter is szükségből tagadta meg Krisztust s nem volt bűne.⁸¹

Szükségünk van az ilyen lélektani elemzésre, hogy a vádlottak portréját híven rajzolhassuk meg s jellemük árnyoldala mellett az enyhítő körülményeket, sőt a jobb vonásokat is észrevételessük. A fővezér Kabalyuk pl. értelmes, politizálásra és szervezésre teremtett egyén volt. Mélyen ülő kék szemével, magas, nyílt homlokával, hosszú, szőke szakállával érdekes benyomást tett a nézőre. Értett a tömeg lenyűgözéséhez és kedvelte a színpadi hatásokat, mikor pl. arról beszélt, hogy a tárgyalóterem templom, mert pap van benne, vagy hogy bejárta Ázsiát, Amerikát, de a hazaszeretetet nem tudta szívéből kiirtani, meg hogy köszöni a törvényszéknek, amiért ügyét letárgyalta. Jótulajdonságai közé sorolhatjuk a bátorságot s a maga módja szerinti vallásosságot. Társa, Vorobcsuk az egész zsoltároskönyvet betéve tudta, Tolsztoj és Gogoly műveit olvasta s egy riporter megjegyzése szerint az orosz guba alatt hordozott intelligenciának legmagasabb fokán állott.

⁸¹ Kimák esperes íd. kézírata.

A többi vádlott között persze bőven akadott selejtes elem, aminthogy a lipcsei lelkész vallomása szerint olyanok kerültek a mozgalom élére, akik egyáltalán nem állottak vallásos hírből. Érdekes e tekintetben, hogy már az izai vádlottak majd mindegyike büntetett előéletű volt. Némelyik mármarosai vádlott a vallási téboly világos jelei is megállapíthatók, így a szerencsétlen Vakaró István, aki önérzetesen ütötte a mellét, hogy magyar nemes és nemességét még Mária Terézia adta. „Amíg Szent István jobbra megmarad, — bizonykodott — nem török a magyarság ellen!”

E hű jellemzéstől eltér az a romantikus megvilágítás, amelybe a mármarosai pör védőgárdája állította a 94 vádlottat. Szerintük a mármarosai rutén a gyámoltalanságig egyenes és nyílt szívű, akiről körmönfontaságot, fufangot feltételezni „a komikum határaiba tévedő lehetetlenség.” A vádlottak szegény, gyámoltalan emberek, akik nem is sejtették, hogy az ő vallási ügyük államellenes mozgalom képében tűnhetik föl. Móricz Zsigmond „oroszocskái” ők, kiket az író a meghatottság és gyöngéd ironia zsinórján rángat a betűk bábszínházában. Kabalyuk a rutén próféta, a mármarosai Krisztus. Olena Mária-arcú rutén asszony, ki a vallási rajongás szomorú áldozataként felel szörnyű vétkéért, mert rajongásában betévedt a zord paragrafusok közé. Amint ott állt a bíróság előtt, karján gyermekével, a hírlapírók szánakozásukban parázs gyűjtést indítottak számára.

•

Védők és vádlottak jellemzése után áttérhetünk a védelem tartalmára. A kiindulási pont orosz nacionalistáknál és magyar radikálisoknál egyaránt az, hogy a mozgalom vallási jellegű minden politikai háttér nélkül. A legilletékesebb Bobrinszkij kész volt megesküdni, nemesi becsületszavát adta, hogy a pravoszláv mozgalomban nincs semminő politika, orosz irredenta pedig azért sincs, mert az oroszok elegenden vannak, nem akarnak senkit magukhoz csatolni. Priklonszkij, budapesti orosz főkonzul csak annyit látott a mozgalomban, hogy a rutén nép meg akar szabadulni a drága papoktól. „Olcsó vallást akartak a szerencsétlenek!” vette át a szót a Népszava. Polónyi Géza volt miniszter úgy látta, hogy e pörben a guruló rubelnek nincs szerepe, s ezzel már be is igazolódott, hogy nem politikai agitációról, hanem egyházi propagandáról van szó. Húsz évvel később egy orosz hírlapíró Polónyi mázsás kijelentéseit fordította vissza a magyarság ellen.⁸²

A vallási színezetet a védők azzal is bizonyítani igyekeztek, hogy rámutattak a pravoszlávia régi eredetére. Rónai ügy-

⁸² Hrabec i. m. 27. old.; Pesti Napló 1914. II. 3.

véd Sztripszky Hiador múzeumi tisztviselőt és Hodinka Antal pozsonyi egyetemi tanárt aposztrofálta annak bizonyítására, hogy az únióellenes törekvés évszázados eredetű, abból a korból származik, amikor még Bobrinszkij és Gerovszkij világon sem volt. A pravoszlávia tehát a nép lelkeletéből, s nem külső izgalásból fakadt, — mondták a védők, bizonyára megelégedve arról, hogy a XVIII. században egyrészt frissebb volt a pravoszláv idők emlékezete, másrészt akkor is születhettek Bobrinszkijak és Gerovszkijak, akik népmozgalmakat képesek támasztani.

A védők azonban még abban az alapvető tételben sem tudtak megegyezni, hogy tisztán vallási kérdéssről van szó, s hol itt, hol ott voltak kénytelenek beismerni, hogy a mozgalom legalább is *nacionális* színezetű. Egykorú cseh újság írja, hogy a vádirat azért akar fegyvert adni a rutén nép megsemmisítésére, mert a rutének nem feledkeztek meg kulturális és nemzeti téren együttléreznii a nagy orosz nemzettel.⁸³ Bobrinszkij maga is beismerte, hogy a galíciai mozgalom nemzeti jellegű: ezzel közvelve már a rokon magyar mozgalomról is ítéletet mondott. Az olvasó különben fordítson e könyv utolsó fejezetéhez, s olvassa el, hogy ugyanezek az emberek húsz év múlva mennyi nacionalisztikus vonást fedeztek föl az egykori schisma-mozgalomban.

A védelem abban is feladta a tiszta vallási ok hipotézisét, hogy a gazdasági rugókat világította meg. Klein ügyvéd a mozgalom egyetlen okának a szörnyű nyomort vélte, mely a ruténséget kivándorlásra készítette Amerikába s ott érintkezésbe hozta a pravoszláv lakossággal. A mozgalomnak tehát gazdasági oka van: a földínség. Jellege a nép elmaradottsága folytán: vallási. Most meg rá akarják fogni, hogy: politikai, államellenes. Pedig nyilvánvaló, hogy „a mozgalom szlavofil vonásai csak másodrangú termékei a rutén nyomorúságnak.”⁸⁴

A politikai jelleg cáfolására fölhozott érvek tanulmányozása közben feltűnik, hogy jelentékeny részük nem egyéb, mint elvont okoskodás.

Hogy Bobrinszkij hű monarchista, akiről nem szabad feltételezni, hogy egy másik állam uralkodója ellen összeesküvést sző.

Hogy az osztrák-magyar hatóságok rögtön elfogták volna, ha valami vétség rábizonyul; de nem fogták el, tehát ártatlan.

Hogy Bobrinszkij és Kabalyuk önként jelentkeztek a magyar bíróság előtt, tehát ők maguk is tudatában voltak ártatlanságuknak.

Hogy Kabalyuk hatósági jóváhagyás mellett működött az

⁸³ Samostatnost 1914. II. 5.

⁸⁴ Népszava 1914. II. 12; Világ 1914. I. 8.

izai missziós napon; egyébként Motiu esperes káplánja volt. Működése tehát törvényes, s nem lehet érte utólagosan felelősségre vonni.

Hogy a vádlottak azért sem gondolhattak területi elszakadásra és az orosz birodalomhoz való csatlakozásra, mert kievi zarándokútkjuk alkalmával meggyőződtek arról, hogy két osztrák tartomány, Galícia és Bukovina esik közbe; mert Oroszországról nem tehető fel, hogy egy maroknyi népért „európai konflagrációt provokál”.

Hogy a Gerovszkij-nyomda termékeit a monarchia területén és az osztrák cenzúra felügyelete alatt állították elő; azok tehát nem szolgálhatják Oroszország érdekeit és nem tartalmazhatnak semmi államelleneset.

Hogy az orosz birodalomból származó könyvek olvasása nem vétek, mert ilyenek a görögkatolikus templomokban is találhatóak.

Az érvek más része külsőségekbe, elírásokba, alaki hibákba bocsátja gyökereit.

A vádirat pl. kievi pátriárkát emleget: az orosz sajtó diadalmasan mutatott rá, hogy ilyen pátriárka nem létezik. Mintha az irredentizmus lényegén változtatna az, hogy a kievi főpapot pátriárkának, metropolitának vagy más valaminek nevezik. Ebbe a csoportba tartozik Bobrinszkij tiltakozása azon felfogás ellen, hogy az orosz egyház egyet jelent az orosz állammal, hisz mindkettőnek közös feje a cár. Nem így van, — mondotta, — mert a cár nem feje, hanem csak első fia és védelmezője az orthodox egyháznak, s abban „csupán azt a kiváltságot élvezi, amelyet a magyar király a magyar egyházban.” Az sem igaz, hogy a gróf tagja a szent szinódusnak, hisz világi nős ember nem juthat be a szinódusba. A gróf csupán jó viszonyban áll néhány püspökkel stb.

Legtöbb érvet mégis abból a körülményből kovácsoltak a védők, hogy a mozgalommal kapcsolatban egész sereg határozatlan tartalmú vagy többféleféké értelmezhető fogalom szerepel.

Itt van mindjárt a „cár” szó. Ez általában királyt jelent, a liturgikus könyvekben sűrűn szerepel s a szöveg értelmében Istenre, Krisztusra vagy bármely ország uralkodójára vonatkozhatik. Akiről tehát kiderült, hogy imájuk közben a cár szót használták, bátran mondhatták, hogy nem az orosz cárra gondoltak.

Már nehezebben ment azon imahelyeknek magyarázgatása, melyek az orosz cárt és családját névszerint felsorolják. Legtöbbször azzal érveltek, hogy a görögkatolikus imakönyvekben is megvannak e helyek, csakhogy kihagyják azokat.

— Akkor miért írta be sajátkezűleg imakönyvébe a cárevics nevét? — kérdezte az elnök Kabalyuktól.

— Kint Oroszországban, felszentelésemkor kellett imádkoznom érte; beírtam a nevét, hogy el ne feledjem.

Todorovics ügyvéd fölmutatott egy mármaroszigeti orthodox rabbit, aki bizonyította, hogy a zsidók is hozatnak Oroszországból cári imát tartalmazó imakönyvet. Növelte a zavart, hogy bemutattak a bíróságnak egy régi orosz imakönyvet, még abból a korból, mikor Oroszországban volt görögkatolikus egyház. Ebben a könyvben, melyet Kochanovics György lucki püspök adott ki, nemcsak az orosz cár, hanem a római pápa neve is meg van említve, tehát nyilvánvalóan nem pravoszláv könyv.

De egyébként is, bűn-e az, hogy egy barátságos állam uralkodójáért imádkozunk? „Nálunk, oroszoknál azt tartják bűnnek, ha egy barátságos állam uralkodóját gyalázzák, nem, ha imádkoznak érte!”⁸⁵

Ugyanílyen szétfolyó tartalmuk van a „pravoszláv” és „orosz” szavaknak is. Az előbbi igazhívőt jelent, a keleti liturgia számtalanszor használja, s ily értelemben katolikusok is nevezhetik magukat pravoszlávoknak. Az orosz szó pedig nemcsak a birodalmi oroszokra, hanem a ruténekre is alkalmazható. Ha tehát valaki magát pravoszláv orosznak nevezte, ezzel még nem lehetett rábizonyítani, hogy az irredenta-mozgalom részese. Ki is használták a védők alaposan ezt a körülményt, s egyikük szerint egész természetes, hogy a rutének oroszoknak nevezik magukat, mert tulajdon bőrükből kellene kiugraniok, hogy mások legyenek. A rutén elnevezést a Bach-korszakban találták ki, a nép maga rusznyáknak vagy oroszoknak nevezi magát.

Ahol tehát — folytatták az érvelést — a vádlottak orosz földet, talajt, „hazát” emlegettek, ott nem szabad az orosz birodalomra gondolnunk, mert a vádlottak ezt saját szülőföldjükre értették. A védők kezére játszott ez érvelésben az orosz nyelv nagyszerű hajlékonysága, melyben külön szavak vannak az orosz állam és a benne élő oroszok jelzésére. (Különbség van „Roszija” — orosz birodalom, állam — és „Ruszj” szavak között, pl. Podkarpatszka Ruszj). Hogy a gyakorlatban a „Roszija” és „Ruszj” szavak értelme nagyon közel jutott egymáshoz, azt ékesen illusztrálja Menysikov cikke, melyet az olvasó a következő fejezetben megtalál.

Bátran mondhatta mindazáltal Bobrinszkij, hogy egyik beszédének belejezésében ezt a mondatot: „Porá, porá za Ruszj szvjatúju” (= Itt az idő harcba menni a szent oroszorszáért) — mely egyébként egy dal refrénje — nem az orosz birodalomra értette.

A védelem arzenáljából kiemeljük még a „hármaskereszt” szót, mely szintén fogalomzavarra adott okot. A keleti egyházban divatos a háromágú kereszt, melynek alsó szára jobbkézt

⁸⁵ A Ruszkoje Salovo bírósági érvelése.

lefelé görbül. Krisztust meg a két latort szimbolizálja ez, akik közül az egyik — a lefelé görbülő szárral jelzett bal lator — elkárhozott. Ez a kereszt az orosz pravoszlávia jelvénye lett. A Gerovszkijak tüntetőleg rányomatták röpirataikra, s a lucskaiak már 1903-ban rászorították papjukat a keresztgömbítésre. Ahol a pravoszlávia gyökeret vert, a görögkeleti imaház mellett rendszerint megjelent a ferde kereszt is, amelyet Kabalyuk nagy ceremóniával szokott megszentelni. Mikor a lucskai jegyző egy ilyen keresztet el akart távolíttatni, a nép hevesen ellene szegült. Fennmaradt egy mármaroszigeti ház fényképe, melynek kapujára a tulajdonos az oroszok 1914-es bevonulása alkalmából hatalmas hármaskeresztet meszeltetett.⁸⁶ Igen ám, de a ferde hármaskereszt használata a görögkatolikus egyházban sem ment ki teljesen a divatból, mert a római Congregatio de Propaganda Fide döntése szerint nem tartozik kifejezetten a schismaticus jellegű hagyományok közé. Rónai ügyvéd csakugyan diadallal lobogtatott meg a bíróság szeme előtt egy hármaskeresztes imakönyvet, mely nem máshonnan, mint az ungvári Unió-nyomdából került ki. A vádlottakat azért is nehéz volt megfogni erről az oldalról, mert a hármaskereszt pusztán egyházi jelvény. Az orosz államnak külön szimboluma volt, az András-kereszt.

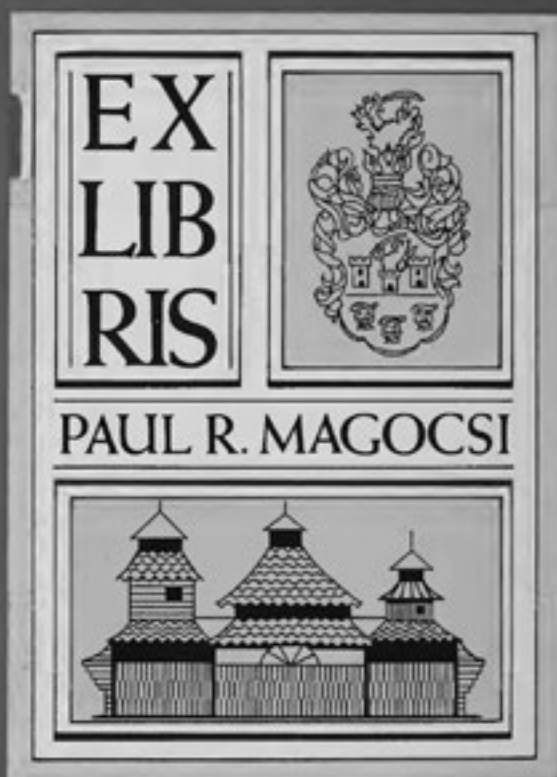
Szaporíthatnók tetszés szerint a védőgárdának igazságból és tévedésből gyűrt szofizmáit, ha arra hely és szükség volna. Ugy hisszük azonban, hogy a védők személyének és módszérének jellemzésére ennyi is elég. Most még az érem másik oldalát kell alaposan szemügyre vennünk, ahonnan majd kiderül, hogy a mármarosi pör ellenzéke nemcsak védeni, hanem támadni is tudott.

3. Ellentámadás és megtorlás.

Alig kezdődött meg a pör, az ellenzék heves támadásba ment át, melynek célpontja a magyar egyházi és világi hatóságok voltak.

A belföldi ellenzék főleg a Világ, Pesti Napló, Népszava sáncairól röpitette nyilvesszőit a „pirospozsgás, mosolygó” rutén papok ellen, akik úgy elszakadtak a néptől, mintha az nem is az ő vérük volna, s dalai láma méltóságával nyujtva csókra kezüket az alázatosan, csúszva-mászva közelgő oroszoknak, elszednek tőle minden csirkét, tojást, gyertyát. Valahányszor a bíróság politikai térre tereli az ügyet, a papok hálásak: „kövér arcukon boldog mosoly játszik.” De azért ne örüljenek, mert vetettek, de nem bizonyos, hogy aratnak is. A rutének

⁸⁶ Képe látható: Beskid: Monstrosni proces 11. old.

Paul Robert Magocsi (1945) a Torontói Egyetem történelem és politológia professzora, ahol 1980 óta a 'John Yaremko' Ukrántudományi Tanszékét is vezeti. 1996-ban kinevezték a Kanadai Királyi Tudósi Társaság állandó tagjának, 2013-ban tiszteletbeli doktori fokozatot kapott a szlovákiai Prešovi Egyetemtől, 2015-ben az ukrán Kamieniec Podolski-i Nemzeti Egyetemtől.

„Gens fidelissima“.

II. Rákóczi F. beregmegyei rutén
jobbágysai az 1704—1711-i szabadságharczban.

Írta: HODINKA ANTAL.

Külön lenyomat a „Görög Katholikus Szemle“ 1915. évi 6., 7.,
8., 9., 10., 11. és 12-ik számaiból.

UNIO KÖNYVNYOMDA RÉSZV. TÁRSASÁG UNGVÁR.
1915.

„Gens fidelissima“.

Rákóczi F.

Ezek II. Rákóczi Ferencnek, 1703—1711-i dicsőségteljes szabadságharcunk fejedelmének napjainkban annyi-szor idézett szavai az ő munkácsi és szentmiklósi uradalmainak rutén jobbágyaitól, akiknek mai nyomoruságos utódait, a beregmegyei rusznyákokat látva, szinte hihetetlenül kérdezi az ember: hogyan, ezeknek az elődei életüket és vagyonukat áldozták az urukért, lelkesedtek és vérzetek, halálba és nyomorba mentek a magyar szabadságért! Megfoghatatlan és mégis való. Ha valaki, akkor a fejedelem mondhatta a legilletékesebben. Idéztük is ezeket a rutén jobbágynak könyeket fakasztó hűségét magasztaló és jutalmazó fejedelmi szavakat, de 2 század múltán ki tudja, mit értett ő e rövid 2 szóban? Nem csupán a hozzá való ragaszkodást, hanem minden bizomnyal, s főleg, azt, hogy azok az ő jobbágjai ragaszkodásukat, a pusztá érzelmet, tettekben is kimutatták iránta, s a miért küzdött, a szabadságért áldozatokat is hoztak. Beregvármegye történetírója, Lehoczky T., azt írja erről rövidesen, hogy a fejedelem már 1699-ben; mikor az előbbi hadjáratokban, Thököly I. szabadságharcaiban, az uradalmi jobbágyság legnagyobb része elpusztult volt, jobbágjai fiait házában palotásokul alkalmazta szolgálattételre. Négy év múlva kiűtvén a szabadságharc, ezen saját jobbágyaiból alakított palotásokból rendes katonaságot szervezett s számukat megbővítvén, egy századot alkotott belőlük, mely az 1711-i fegyverletételig híven harcolt oldalánál. Főlemlíti ugyan, hogy munkácsi jobbágjai közül 500-nál többet soroztatott be a seregébe, akik közt a munkácsvárosiakon

kivül 157 palotás volt, s azt is mondja, hogy e jobbágyok sorából karabélyos, gránátos és hajdu katonának is kerültek ki, akik az akkori hadjáratokban, mint gyalogos és mint lovas kurucok egyaránt megállták a helyüket, de művében nem levén sem helye, sem tere, e számon fölül nem nevezi meg az illetőket, valamint azt is csak általánosságban mondja, hogy a munkácsi uradalom 1711-ben, a szabadságharc végeztével elszegényedett lakosokkal és elnyomorodott jobbágyokkal birt. Talán nem lesz érdektelen az uradalom rutén jobbágyait faluról-falura felsorolni, akik 1704-ben a fejedelem seregében szolgáltak, hogy lássuk, kik voltak, akik életüket és vérüket aldozták érte és az ő ügyéért, valamint összehasonlítani az uradalom rutén faluinak vagyoni állapotát 1704-ben és 1712-ben, hogy tudjuk meg valahára azt is, hogy ezek a valamikor, 1623–1644-ben nagy vagyonu gazdag rutén jobbágyok e szabadságharc alatt csaknem teljesen elpusztultak, kivesztek, — az 1712-i összeírásba a megmaradottak bemondása után beírták a neveket annak a kitüntetésével, hogy telkeik üresen állanak, de ritkán teszik oda, hová lettek, úgy hogy valósággal rejtély előttem e kérdés, melyre nem tudok felelni, — s akik megmaradtak is, a legtöbb faluban 1–2 ember, vagyonilag teljesen tönkrementek, egyetlen ember kivételével nyomorult koldusokká lettek.

* * *

A munkácsi uradalom 1704-ben 8 ispánságból állott.

1. A felsővidéki (verchovina) vagy huklivai, ispánsághoz 22 falu tartozott. Ezek közül 4 faluból volt 1—1 = 4 katona, u. m.:

1. Hukliváról Hrusinecz Iván † 2 fia közül az egyik urunk táborán van.

2. Verbjás: Roskovics Hricz † 2 fia közül Timko urunk palotása. Ruszin Hricz özvegye. Az urát Munkácsra ölték meg, midőn felverték a várost a németek.

3. Bukócz: Fedorik Ivan veje, Fedorik Jaczko várbeli hajdu.

4. Paskovica: Haraszin Jurko 3 házas fia közül Iván hajdu Munkács várában.

Botlik József

Görög katolikusok Kárpátalján

Hogyan tovább?

A korabeli oklevelek arról tanúskodnak, hogy a munkács-csernekhegyi monostor ortodox igumenjei vagy higumenjei, azaz házfőnökei az 1400-as évek végétől fölszentelt püspökök voltak. Joghatóságukat kiterjesztették az 1241–1242. évi tatárjárás után a Keleti-Kárpátok túloldaláról betelepedett és az Északkeleti-Felvidéken új otthonot (és hazát) talált ruténekre (ruszinokra) is.¹ Sőt a keleti szertartású magyarokra, később a Máramarosba beköltözött románokra. Az ungvári vártemplomban 63 rutén addigi ortodox (pravoszláv) lelkész 1646. április 24-én letette a katolikus hitvallást Jakusics György (egy forrásokban Jakusith, 1609–1647) egri püspöknek, és engedelmességet fogadott X. Ince pápának (1644–1655) és utódainak. Ezzel megvalósult a Rómával való egyesülés, azaz az ungvári unió.² A Szentszéket azonban úgy tájékoztatták, hogy a munkácsi görög katolikus püspökség csak a nevében létezik, ezért Rómából kezdetben nem megyéspüspököket, hanem csak apostoli vikáriusokat neveztek ki Munkácsra. Akiket viszont az egri főpásztorok a saját rítushelynökeiknek³ tekintettek, ami súlyos, sok évtizedes bonyodalmakhoz vezetett.

A munkácsi egyházmegyét 1771-ben végül (Habsburg) Mária Terézia királynő (1740–1780) előterjesztésére XIV. Kelemen pápa (1769–1774) állította fel. Az új püspökség és az egyházmegyei hivatal székhelye kezdetben Munkács volt, majd kedvezőbb fekvése és feltételei (meglévő épületek) miatt 1775-től Ungvár lett, de az egyházmegye neve az eredeti – munkácsi – megmaradt. Héttagú káptalant állítottak föl. Székesegyháza az 1773-ban feloszlott jezsuita rend ungvári temploma, a szerzet egykori kollégiuma püspöki székhely lett, a papnevelő intézet (szeminárium) és teológia a Drugeth-várban kapott helyet.⁴ Az esztergomi érsek alá rendelt munkácsi egyházmegye joghatósága 11 északkelet-felvidéki vármegyére (Abaúj-Torna, Bereg, Borsod, Máramaros, Sáros, Szabolcs /a hajdúvárosok nélkül/, Szatmár, Szepes, Ugocsa, Ung és Zemplén) terjedt ki, amelyek összterülete számításaink szerint elérte a 49 074 km²-t!

¹ Bővebben: PAPP György dr., *A munkácsi püspökség eredete*, Miskolc, 1940. (Különlenyomat a Keleti Egyház 1940. 9–11. számából); SZULINCÁS László, *Mikor történt a kárpátaljai rutének betelepülése hazánkba?*, Ungvár, 1918.

² PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, I. köt., Nyíregyháza, 1990, 98–99.; PAPP György, *Az ungvári unió időpontja*, Miskolc, 1941.

³ Rítushelynök – latin szertartású megyéspüspök helynöke az egyházmegye területén élő más rítusú hívők lelkipásztori gondozására. Másik elnevezése: rítusvikárius.

⁴ ORTUTAY Elemér, *Az unió*, in: *Kárpátalja* (Ungvár), I. évf. 1990. július (5. szám); PIRIGYI István, *Az ungvári unió*, in: *Vigilia*, 1996. 6. szám (június).

A munkácsi egyházmegye első püspöke (valójában apostoli vikárius, rítushelynök), Bradács János (1732–1772) mindössze kilenc hónapig működött. Utóda Bacsinszky András (1732–1809) hajdúdorogi főesperes, parókus, az ő nevéhez fűződik az egyházkör kormányzásának megszervezése. A püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása szerint a 724 anya-, illetve 1660 fiókegyházhoz (filiához, ebből 293-nak volt temploma) 541 963 hívő, 705 parókus, 120 kispap, 86 szerzetes és 100 tanító tartozott. Az egyházas filiák többsége három vármegyében működött: Sáros (66), Bereg (61) és Zemplén (51). A szerzetesek (páterek, fráterek, teológusnövendékek, novíciusok) a püspökség hét monostorában – Munkács, Máriapócs, Krasznibród, Kisberezna, Misztice, Bukóc, Bikszád – éltek.⁵

A 19. század folyamán a Szentszék számos parókiát csatolt el a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyétől, és azokból 194-et az 1823-ban kanonizált eperjesi, ugyanezen évben 72 parókiát a nagyváradi, a továbbiakat az 1850-ben újonnan felállított szamosújvári (93 egyházközség, főként román hívőkkel), végül 1912-ben a hajdúdorogi püspökséghez (70 parókia, döntően magyar ajkúakkal) rendelt.⁶ Közben a munkácsi egyházmegye 1886-ban már csak nyolc vármegyére terjedt ki, ezek: Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs és Hajdú. Főesperességeit, Hajdú megye kivételével, az előbbi vármegyék alkották, amelyek 48 esperességre tagolódtak, köztük a hajdúdorogi. Az 1908. évi egyházmegyei névtár (sematizmus) szerint a munkácsi püspökségnek 293 plébániája volt, híveinek száma meghaladta a 300 ezer lelket.

A hegyvidéki akció, szkizmamozgalom, pánszlávizmus. Elsősorban Firczák Gyula (1836–1912) főpásztor⁷ érdeme volt, hogy két évtizedig tartó működése alatt az egyházmegye lelkipásztori és oktatási intézményrendszerével döntően elősegítette a ruténség (ruszinság) lelki, szellemi, anyagi és szociális színvonalának emelését. Ezért a „rutének prófétája”-ként is emlegették, akinek munkásságával a munkácsi püspökség a ruszin nemzetté válás, a ruszin nemzettudat építésének a legfontosabb eleme lett/volt Kárpátalján. Firczák püspök 1897 januárjában Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegye 14 hozzácsatlakozott országgyűlési képviselőjével együtt felterjesztést nyújtott be Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnöknek „Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában” címmel. A beadvány harmada az északkelet-felvidéki állattenyésztés és mezőgazdaság fejlesztését szorgalmazta. Ennek alapján a kormányprogramot hivatalosan 1897. február 4-én indították, és kezdetben „ruthén”, később nemzetiségpolitikai megfontolásokból „hegyvidéki akció”-nak nevezték. Vezetőjévé Egán Ede (1851–1901) közigazdászt nevezték ki földművelésügyi miniszteri biztostként, aki a Galíciából tömegesen bevándor-

⁵ A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsképeinek 1806. évi összeírása, szerk. Udvari István, 1990, 57–62.

⁶ A területi változásokat lásd részletesen: BOTLIK József, *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig*, Budapest, 1997, 51–58.

⁷ Firczák Gyulát 1891. május 26-án, (Habsburg) I. Ferenc József király (1867–1916) nevezte ki munkácsi püspökké, 1892. április 10-én az eperjesi székesegyházban szentelték főpásztorrá.

rolt zsidóság által meghonosított gátlástalan uzsorakamat letörésére hitelszövetkezetek tucatjait hozta létre. Ezzel nagymértékben korlátozta az uzsorások érdekeit, Egán Ede orgyilkosság áldozata lett. A hegyvidéki akció folytatódott, amelyre a magyar állam 1897 és 1918 között összesen 34 280 693 koronát költött, miközben az érintett vármegyékben csak 848 676 korona adót és illetéket szedett be.⁸

Firczák Gyula püspökségének második évtizedében, a 20. század első éveiben kezdődött a kárpátaljai skizmatikus mozgalom, amikor nemcsak az Amerikából hazatért kivándoroltak, hanem a Magyarországon folytatott oroszországi, illetve az Osztrák Császársághoz tartozó Galíciából és Bukovinából átáramlott, pánszláv köntösbe bújtatott pravoszláv hangulatkeltés is gerjesztette a hitelhagyást. Mindez az ortodoxia által magyarbarátnak („magyarón”-nak) tekintett görög katolikus egyház ellen irányult. Az ekkori áttérési mozgalom ekkor még nem volt sikeres, mert az 1910. évi népszámláláskor mindössze 550 (!) pravoszláv hívőt írtak össze a későbbi Kárpátalja területén.

Eközben a görög katolikus magyarok évszázadok óta ószláv és oláh (román) püspökségekben éltek, akiknek utódai 1866-ban indították az ún. hajdúdorogi mozgalmat egy saját egyházmegye felállítására és a magyar szertartási nyelv törvényesítése érdekében. Élesen tiltakoztak az ellen, hogy a vallásuk miatt „muszkáknak” vagy „oláhoknak” tekintsék őket Küzdelmük eredményeként a magyar közjogi előírásoknak megfelelően (Habsburg) I. Ferenc József király mint legfőbb kegyúr 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegyet. Egy hónap múltán, június 8-án X. Pius pápa (1903–1914) az akkor kiadott *Christifidelis Graeci* (Krisztushoz hű görögök) kezdetű bullájával kanonizálta az új püspökséget, amelynek metropolitája az esztergomi érsek lett. A hajdúdorogi püspökségbe a Szentszék összesen 162 parókiát osztott be, melyeknek addig csaknem fele (70) a munkácsi, mintegy negyede (44) a nagyváradi, ötöde (35) a fogarasi (ezek többnyire székely egyházközségek voltak), 8 az eperjesi, 4 a szamosújvári és egy (a budapesti) az esztergomi egyházmegyéhez tartozott.⁹ A fogarasi püspökségtől elcsatolt lelkészségek a hajdúdorogi új központtól távol, több mint 400 kilométerre, a Székelyföldön helyezkedtek el, ezért a pápa engedélyt adott arra, hogy azokat a püspök az általa kinevezett külhelynök segítségével kormányozza. A helytartóság központjaként először Székelyudvarhely került szóba, de végleges felállításakor, 1915-ben Marosvásárhely lett a székhelye. Az alája rendelt 35 parókiához 19 495 hívő tartozott, akik közül 16 845-nek az anyanyelve magyar volt.¹⁰

A Vatikán bécsi követe 1912. november 17-én adta ki a pápai bulla végrehajtásáról intézkedő rendeletét, amelyben a Szentszéktől kapott felhatalmazása alapján Papp Antal (1867–1945) munkácsi püspököt nevezte ki a hajdúdorogi egyházmegye apostoli kormányzójává. Róma fél évvel ezután, 1913. április 21-én iktatta be az első hajdúdorogi főpásztort Miklósy István (1857–1937)

⁸ Lásd bővebben: BOTLIK József, *A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede* – Kazy József, Budapest, 2018, 53–241.

⁹ PIRIGYI István, *A görög katolikus magyarság története*, Budapest, 1991, 50.

¹⁰ SZABÓ Oreszt, *A magyar oroszokról (ruthének)*, Budapest, 1913. 297.

sátoraljaújhelyi parókus, Zemplén vármegyei főesperes személyében, akit még ez év október 5-én Hajdúdorogon püspökké szenteltek. Megfelelő hajdúdorogi épületek hiányában Miklósy István püspök 1913 októberében ideiglenesen Debrecenben telepedett le és rendezte be hivatalát.

Az új magyar egyházmegye – lényegében a magyarság – elleni éles támadásokban nemcsak a magyarországi román és az óromániai sajtó, valamint a magyarországi Román Nemzeti Párt, hanem előkelő román egyházi és világi személyek is tevékenyen részt vettek. A Szentszéknél 1913 nyarán három ortodox ország, Oroszország, Szerbia és Románia diplomáciai úton tiltakozott a hajdúdorogi egyházmegye felállításáért. A bukaresti egyetem tanára, Nicolae Iorga (1871–1940) történetíró ekkoriban *Memorial* címmel egy 27 oldalas röpiratot terjesztett Nyugat-Európában, amelyben azt írta: a hajdúdorogi püspökség felállításával olyan rettenetes sérelem érte a magyarországi románságot, amelyet meg kell torolni.

A bosszú nem maradt el: 1914. február 22-én (más adat szerint 21-én) Bukovina osztrák tartomány székhelyén, Czernowitzban feladott, hibás magyarsággal írt levél érkezett Miklósy István főpásztor nevére. Írója közölte, hogy a püspökség részére aranyozott templomi csillárt adott fel, amely február 23-án délelőtt érkezett meg Debrecenbe, a püspöki hivatalba. Miklósy éppen telefonálni készült Nyíregyházára, ezért a mintegy 20 kg-os küldemény felbontását a titkárára, Slepkovszky Jánosra (*1881) bízta. A csomagban lévő pokolgép felrobbant, és a titkárt, valamint a közelben tartózkodó Jaczkovics Mihály (*1858) püspöki helynököt¹¹ darabokra szaggatta. Halálosan megsebesítette dr. Csath Sándor (*) ügyvédet, a püspökség ügyészét, aki a robbanás után még egy óráig élt. Rajtuk kívül 7 ember súlyosan, 26 könnyebben megsérült. Miklósy épségben túlélte az ellene irányuló gyilkossági kísérlet. Két áldozat az ekkor szerzett súlyos sérüléseibe később belehalt.¹²

A merényletet követő nyomozás szálai Bukarestbe vezettek, de a román rendőrségnek sikerült a pokolgép föladóját, a román–orosz származású Ilie Cetereut (oroszosan Katerev) a magyar igazságszolgáltatás elől megszöktetni. Több gyanús körülmény mutatott arra, hogy orosz–román politikai együttműködés állt a merénylet mögött, mert mindkét állam ellenezte a magyar görög katolikus püspökség felállítását. Évekkel később derült ki, hogy a máramarosi skizmapörben 1914. február 4-én tett máramarosszigeti kihallgatása után a szentpétervári illetőségű Vladimir Bobrinszkij gróf Brassó érintésével, Predeal átkelőhelyen Romániába utazott, ahol az ország legfelső politikai vezetőivel találkozott, s akiknél örömmel tapasztalta az Oroszország iránti barátságot. Az is tény, hogy a gyilkos bombát a magyar püspökségnek megcímző Ilie Cetereuval, a román katonai akadémia tanárával is beszélgetett, amint azt két évtized

¹¹ Jaczkovics Mihály élete és munkássága, összeáll. Dr. Kiss Andorné Fodor Katalin, Hajdúdorog, 2009, 6–12.

¹² Dávid Miklós József (dr. Csath ügyvédbojtárja) 1916 februárjában a budapesti belgyógyászati klinikán hunyt el 26 éves korában. Az írnokként dolgozó „előfelvételi” teológus Bihon Miklós elvégezte a teológiát, 1921 decemberében Miklósy püspök szentelte pappá. A robbanás során sok üvegszilánk csapódott a tüdejébe, emiatt később tüdőbajt kapott, és 1923 júliusában, 31 évesen meghalt.

múltán, 1934-ben közölte egy orosz lapban 1914. februári romániai útjáról.¹³ Mindez nem bizonyítja Bobrinszkij közvetlen részvételét a Miklósy püspök elleni merényletben, de mutatják az irányt, hol kell annak az értelmi szerzőit keresnünk. Azonban fontos rámutatni arra, hogy a debreceni pokolgépes merénylet az említett máramarosi skizmapör közben, néhány nappal a vád-, illetve a védőbeszéd elhangzása előtt történt.

Közben az elődjéhez hasonlóan, Papp Antal munkácsi püspöknek is szembe kellett néznie a skizmatikus mozgalommal, amelynek második szakasza főpásztori működésének kezdetén bontakozott ki, és a Máramarosszigeten 1913. december 29. és 1914. március 3. között lefolytatott több mint két hónapig tartó főtárgyaláson, az ún. „rutén skizmapör”-ben tetőzött. A pravoszláv izgatás hálózatainak felderítése után összesen 189 személyt tartoztatták le, köztük a hajdani Kőrösmező környéki favágó Kabalyuk Sándort (1877–1947), „Alekszij atyá”-t, aki önként alávetette magát a pernek. A nyomozás befejezése után a máramarosi királyi ügyészség 1913. július 23-án kelt vádiratában csak az előzetes fogvatartottak fele, 94 személy ellen indított eljárást. A tárgyalás folyamán azonban a gyanúsítottak több mint harmadát szabadon engedték, és csak 58 vádlott volt mindvégig fogságban. Közülük a két hónapig tartó tárgyalás után hozott ítéletben végül 35 főt marasztaltak el, 23-at felmentettek. Ez is mutatja, hogy a vádirat fő vádpontját, a magyar állam elleni lázítást, valamint a magyar nemzet, a görög katolikus felekezet és papság elleni izgatást nem sikerült maradéktalanul bebizonyítani.¹⁴ Miközben a tárgyaláson a pravoszláv mozgalom valódi céljai lelepleződtek, hiszen az ortodox vallás és az orosz nemzeti érzés ugyanaz, s a cári Oroszország a Monarchiával ellenséges országok táborában foglalt helyet.

Alig négy hónappal a máramarosi skizmapör után, 1914. június 28-án Sarajevóban Gavrilo Princip (1894–1918) szerb diák megölte (Habsburg-Lotharingiai) Ferenc Ferdinánd (*1863) osztrák–magyar trónörökösét és feleségét. A casus bellinek számító cselekményre válaszul július 28-án a Monarchia nagykövete Belgrádban hadüzenetet nyújtott át Szerbiának. Az antant-, illetve a központi hatalmak között lezajlott kölcsönös hadüzenetváltások nyomán augusztustól a harcok is megindultak különböző arcvonalakon. Esetünkben a Monarchia és Oroszország viszonylatában, Galícia térségében, ahol a szeptember 6-a és 11-e között zajlott leembergí csatában az osztrák–magyar sereg vereséget szenvedett az oroszoktól. A cári birodalom egyik fő célja a Monarchia ukrán-, illetve ruténlakta területeinek a megszerzése volt a pravoszláviával is alátámasztott nagyorosz–pánszláv eszmék törekvéseinek megfelelően. Ebből következett, hogy a számára kedvező helyzet alakulásakor, a Monarchiához tartozó Galícia elfoglalása után, a Magyarország északkeleti, döntően ruténlakta területeire való betörést is megkísérelte. Ez hamarosan így is történt, és ez közvetve igazolja a máramarosi pörben a bíróság által kellően figyelembe nem

¹³ Bővebben: PIRIGYI István, *A debreceni bombamerénylet*, 1–10. rész, in: Hajdú-Bihari Napló, 27–36. szám, 1995. február 1–11.

¹⁴ Lásd részletesen: ARADI Victor, *A rutén skizmapör*, Budapest, 1914, Világosság Könyvnyomda; MISKOLCZY Ágost, *A máramarosi skizmapör 1913–14-ben*, 1–7. rész, in: Magyar Szemle, 1928. április–október.

vett vádirat azon pontjait, amelyek a pravoszlávia mögött rejtőző orosz birodalmi törekvéseket vetették fel.

A cári orosz csapatok először 1914. szeptember 24-én törtek be az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson Kárpátaljára; a két legjelentősebb várost, Ungvárt és Munkácsot nem tudták elfoglalni, azonban október 4-én Máramarosszigetet bevették. A ruszinság elpártolására jó alkalom nyílt volna, de nem vált muszkavezetővé. „A nép hűsége és hazafiassága az üldözés és gyanúsítás dacára az orosz betörés egész tartama alatt megingathatatlan volt. Az (...) ellenség igen nagy károkat okozott, 28 magyarorosz (rutén/ruszin) község berendezését összerombolta, több házat felgyújtott, a lakosság marháját, szénáját, élelmiszereit elvitte vagy elpusztította. A szegény ruszinokat a legnagyobb éhínség fenyegette. És ezek az egyszerű, meggyötört emberek, örömtől könnyes szemmel tódultak akkor is az utcára, amikor 1914. október első napjaiban megindult az ellentámadás a hágók visszaszerzésére. Különösen Uzsoknál és Máramarosszigetnél voltak elkeseredett harcok.”¹⁵ Október 22-ére az orosz csapatokat a magyar haderő kiszorította Kárpátalja területéről.

A cári csapatok második betörése 1914. november 17-én az Uzsoki-hágón történt, ezért a csapás csak Ung vármegye északi részének településeit érintette. Az orosz hadvezetés célja változatlan volt, mert most is a Magyar Alföldet igyekezett megszállni. Ezúttal összesen 83 települést foglalt el, melyeknek többsége azonban nem Ung, hanem a szomszédos Zemplén vármegyében feküdt, ahol az oroszok két járási székhelyet, Mezőlaborcot és Homonnát is birtokba vették. A magyar csapatok báró Szurmay Sándor (1860–1945) altábornagy, akkori honvédelmi államtitkár vezetésével az Ung, illetve a Círóka folyók völgyében indították ellentámadásukat, és három hétig tartó véres harcok után, december 9-én kiverték az oroszokat az ország területéről. Még két hónapig sem tartott a béke, amikor 1915. január 28-án megindult a harmadik betörés Kárpátalja ellen, amely ismét elsősorban az Uzsoki-hágótól nyugatra fekvő északi Ung, illetve Zemplén vármegyei részeket sújtotta. Március 22-én az oroszok bevették az előző év szeptember 16-a óta csaknem egyfolytában körülzárt galíciai Przemysl várát, ezzel Magyarország ismét közvetlen veszélybe került, hiszen az Uzsoki-hágó ekkor január végétől már ismét az oroszok kezén volt. A szoros előtt Szurmay Sándor alakulatai Csontos, Malomrét és Fenyvesvölgy falvak térségében voltak védőállásban. Az altábornagy parancsnokságával április 2-án kezdődött az ún. kárpáti csata az Uzsoki-hágó térségében, és április 13-ára végleg sikerült kiverni az oroszokat az országból.¹⁶

Károlyi Mihály (1875–1955), a „vörös gróf” népkormányja 1918 őszén a nemzetek önrendelkezési joga alapján közelítette meg a nemzetiségi kérdést. A pesti vármegyeházán december 10-én tartották a „ruthén nagy nemzetgyűlés”-t, ahol kb. 500 küldött elfogadta a „Ruszin nemzet programját”-t és az új népi önmegnevezést, a latinos (ruthenius) rutén forma helyett a ruszint. A gyűlés kívánságai alapján tette közzé december 25-én a Károlyi-kormány a Magyar-

¹⁵ A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918, bev. vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor, szerk. De Sgardelli Ceasar, Budapest, 1941, 57.

¹⁶ A magyar katona. (Századunk legszebb magyar csatái), szerk. Ajtay Endre, Budapest, 1944, 78–79., 154–168.

országon élő rutén nemzet autonómiájáról szóló 1918. évi X. néptörvényt, amely kimondta, hogy Ruszka-Krajna néven autonóm jogterületet alakítanak. Ekkor, 1918–1919 fordulóján a ruszin nép és értelmiségének többsége még ragaszkodott Magyarországhoz. Azonban Ruténföld sorsának további alakulásában döntő szerepe lett az amerikai rutén mozgalomnak, a csehszlovák diplomáciának és a helyi Prága-barát irányzatnak. A csehszlovák legionárius haderő átlépte a december 23-i antant-jegyzékben megállapított demarkációs vonal keleti szakaszát, az Ung folyót, január 12-én bevonult Ungvárra, majd január 14–23. között megszállta az Ung folyó vonalát. Ezzel az ország területi sérthetetlensége alapján álló ungvári Magyar–Ruthén Néptanács a magyar államhoz hű politikája teljesen ellehetetlenült. Február 4-től már Ungvári Rutén Ráda néven működött tovább, és a ruténlakta területek Csehszlovákiához való csatolását szorgalmazta. A proletárforradalom 1919. márciusi 21-i kikiáltása után a Ruszka-Krajna Kormányzóság irányítására létrehozták a Ruszin Népbiztosságot.¹⁷ Április végén elégtelen ereje folytán, a csehszlovák haderő csak Ung és Bereg vármegye nagyobb részét tudta elfoglalni, Ugocsát és Máramarost a román katonaság vette birtokba. Munkács és Csap között találkozott a két hadsereg.

A „csehek alatt”, 1919–1938/1939. A tanácsköztársaság negyven napig tartó kárpátaljai uralmának katonai erővel történő felszámolása után Ungváron, 1919. május 8-án nyomást gyakorolva az épületben tanácskozókra, Ung vármegye székházát csehszlovák legionárius katonaság vette körül. A három néptanács – az ungvári, a máramarosszigeti és az eperjesi – képviselőiből ekkor alakult meg a Központi Rutén Ráda. A ruszinság ünnepi dala, a „Podkarpatszkie Rusziny” eléneklése és Volosin Ágoston (Avgusztin, 1874–1945) lelkész, tanár megnyitója után Szabó Simon (Szimeon, 1863–1929) lelkész méltatta az addig működő rádák tevékenységét. A népgyűlésen Hadzsega Gyula Illés (Julij, 1879–1847) széles körű kárpátaljai autonómiát követelt: a had-, a pénz-, illetve a külügy kivételével teljes önállóságot, rutén vezényszót rutén katonatisztekkel, Volosin pedig görög katolikus egyházi önkormányzatot, gimnáziumokat és rutén egyetemet. Ezután bemutatták „a (rutén) nemzeti élet megindítására” Amerikában gyűjtött két és fél millió koronát, valamint bejelentették az első rutén bank megalapítását ötmillió korona alaptőkével. Végezetül kimondták a három ráda egyesülését, amely ezután kinyilvánította Подкарпатська Русь (‘Podkarpatszka Rusz’), vagyis Kárpátalja Csehszlovákiához való csatlakozását. A gyűlés Alekszandr Duhnovics (1803–1865) lelkész, író, költő nemzeti dalának, a „Ruszin voltam, vagyok, leszek” eléneklésével ért véget.¹⁸

A népgyűlés azonban nem határozott a két legfontosabb ügyről: az önkormányzat tartalmi részéről és Kárpátalja (cseh nyelven: Podkarpatská Rus, másik hivatalos elnevezése: Rusínsko, magyarosan: Ruszinszko) határáról

¹⁷ Lásd bővebben: BOTLIK József, *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*, I. [kötet], *Magyarok, ruszinok csehek és ukránok 1918–1945*, szerk. és az előszót írta Udvari István, Nyíregyháza, 2005, 74–137.

¹⁸ DARÁS Gábor, *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*, Újpest, 1936. 112.

Csehszlovákia kebelében, ami a következő két évtizedben, az ország felbomlásáig állandó feszültség forrása volt. Kárpátalja az 1919. szeptember 10-i saint-germain-en-laye-i szerződéssel került ténylegesen Csehszlovákiához, amikor nyugati határaként a Csap és Ungvár közötti vasútvonalat, onnan a lengyel határig az Ung folyását határozták meg. A viták abból eredtek, hogy Podkarpatszka Rusz területéből emiatt kimaradtak a Zemplén vármegyében élő rutének. A másik sarkalatos kérdés az önkormányzat volt, amelyet minden csehszlovák–rutén egyezmény hangsúlyozott. Sőt a saint-germaini békeszerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyei is kötelezték Csehszlovákiát arra, hogy Kárpátalja területén autonóm rutén tartományt és kormányt létesítsen. Ez azonban a csehszlovák uralom két évtizede alatt, 1938-ig nem valósult meg: az önálló rutén nemzetgyűlés, a Szojm egyszer sem ülésezett, sőt a vidéket kizsákmányolta a cseh gyarmatosító rendszer.

Közben a prágai kormány 1919 szeptemberében Kárpátalja irányítására a cseh Ivan Brejcha (1867–1924) személyében ideiglenes kormányzót nevezett ki, aki mellé öttagú igazgatótestületet rendelt. Ennek elnöke Zsatkovics Grigorij Ignatij (Жаткович Григорий Игнатиий, 1886–1967) lett.¹⁹ Az igazgatóság tagjai: Volosin Ágoston, Brascsajko Gyula (Julij, 1875–1955) jogász, Hadzsaga Gyula és dr. Toronszky Emil voltak, utóbbi 1919 első hónapjaiban, a magyar időben Ruszka-Krajna Kormányzóságán a ruszin kormányzótanács megszervezésén munkálkodott. Zsatkovics beiktatását követően 1919. november 18-án jelent meg Podkarpatská Rus (Podkarpatszka Rusz) alkotmánylevele, az ún. Általános Szabályzat, amely magában foglalta az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződés alapvető cikkelyeit is. Brejcha és az öttagú igazgatótestület között hamarosan ellentétek támadtak, amelynek következményeként a csehszlovák kormány visszahívta Brejcha ideiglenes kormányzót, és 1920. április 26-án Zsatkovics Grigorijt nevezte ki Kárpátalja kormányzójának. Az Amerikában nevelkedett politikus azonban nem tudta keresztülvinni az önkormányzat életbe léptetését, a Szojm összehívását és az országon belül a rutének által lakott területek tartományhatárának a kijelölését, ezért 1921. március 26-án lemondott kormányzói tisztségéről. Közben az 1920. június 4-i trianoni békediktátum kimondta Kárpátalja Csehszlovákiához való csatolását, ami a vidék délkeleti részén is tiszta helyzetet teremtett.²⁰ A máramarosi Nagybocskó községből és környékéről azonban csak július 30-án távoztak a román megszálló csapatok.

Az 1920. június 4-i trianoni békediktátum a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye területének a döntő részét Csehszlovákiához rendelte. Az új államhatárok kijelölése után a püspökségnek a Tisza folyótól délre elhelyezkedő 11 máramarosi parókiája (Felsőróna, Havasmező, Hosszúmező, Máramaros-sziget, Oroszkő, Pálosremete, Petrovabisztra, Rónaszék, Visóoroszi, Tisza-

¹⁹ A magyar forrásokban: Zsatkovics Gergely, angol: Zhatkovych Gregory, cseh: Žatkovič. Galambos községben (Bereg vm.) született, ekkoriban érkezett haza. Az egyesült államokbeli Detroit városában működő General Motors Corporation Autógyár jogtanácsosa. Kárpátaljai kormányzói kinevezéséig a „Ruthenian American National Council”, az Amerikai Rutén Nemzeti Tanács vezetője.

²⁰ PALOTÁS Zoltán, *A trianoni határok*, Budapest, 1990, 45–47.

karácsonyfalva és Tiszalonka községnek a Tisza bal partján elterülő része) Romániához került. E gyülekezetekhez az 1915. évi egyházmegyei névtár szerint összesen 22 336 görög katolikus hívő tartozott, akik közül 16 956 ruszin, 4756 vegyesen magyar és ruszin ajkú, 654 magyar anyanyelvű volt. Az említett 11 parókiát később az 1930-ban Nagybánya székhellyel (Szatmár vm.) létesített Máramarosi Görög Katolikus Egyházmegyéhez osztották be.²¹ A munkácsi püspökségből mindössze egyetlen parókia, Rudabányácska (Zemplén vm.), valamint két jelentősebb filia, Beregdaróc (Csonka-Bereg vm.) és Kölcsé (Szatmár vm.) maradt Magyarországon. Mindegyiknek a hívei magyarok voltak, és továbbra is kapcsolatban maradtak a munkácsi püspökség Ungváron székelő kormányzatával.

A trianoni békediktátummal összesen 12 656 km² északkelet-magyarországi területet rendeltek Csehszlovákiához. Az 1921. februári első csehszlovák népszámlálás szerint Kárpátalján összesen 604 593 lakost vettek számba, közülük 6862 főnek „rendezetlen”, illetve „idegen” volt az állampolgársága. Ekkor a lakosság mintegy kétharmada, 372 500 fő rutén, 103 690 magyar, 19 775 „csehszlovák” (ebből 10 298 szlovák, 8477 cseh), a többi zsidó, román, német és egyéb. A csehszlovák hatóságok az összeíráskor külön nemzetiségként vezették be a cigányt, valamint a zsidót (židovská), hogy a magyarságból leválasszák a magukat magyarnak valló izraelitákat. Az 1910. évi népszámláláshoz viszonyítva a magyarság száma több mint 70 ezer fővel (45%-kal) csökkent. Az utóbbi okai még a tömeges menekülésben, elköltözésben, az országból való kiutasításban, a görög katolikus vallású magyarok egy részének ruszinokká való hatósági átminősítésében, s a főleg Ugocsa vármegyében élő kettős nyelvű, kultúrájú magyar–ruszin népességnek ezúttal a ruszinokhoz történt „átpartolásiában” is kereshetőek.²²

Így történt ez az 1910-ben még túlnyomóan magyarlakta Ungváron is – akkori 16 044 lakosának 80,32%-a volt magyar –, ahol a számlálóbiztosok szintén bizalmas utasítást kaptak arra, hogy a magukat görög katolikusnak valló személyeket, még ha magyar anyanyelvűek is, ruszinnak írják be a nemzetiségi rovatban. Az intézkedéssel Ungváron, amely a munkácsi püspökség székhelye és a görög katolikus egyházi élet központja, számos görög katolikus hitű magyar nemzetiségű lakost „tüntettek el”.²³ Az előbbi gyakorlatot alkalmazták a többi városban: Munkácson, Beregszászon és Nagyszőlősen, valamint a falvakban is.

Az 1919 májusában kezdődött csehszlovák korszakban a prágai kormányzat hathatós támogatásával Podkarpatská Rus területén a pravoszlávia rohamosan terjedt, mert a központi utasítások nyomán a helyi hatóságok számos korlátozással akadályozták, nehezítették a görög katolikus egyház működését. Például nem adták vissza a görög katolikusoknak a felbőszített ortodoxok által

²¹ BENDÁSZ István – KOI István [Udvari István], *A Munkácsi Görög katolikus (sic!) Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza, 1994, 21–22.

²² KOCSIS Károly – KOCSISNÉ Hodosi Eszter, *Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében*, Budapest, 1991. 36.; POPÉLY Gyula, *Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945)*, Budapest, 1991, 60.

²³ CSOMÁR Zoltán, *Húsz év Ungvár történetéből 1918–1938*, Budapest, 1939, 9., 59–60.

erőszakkal elvett templomaikat, és a többnyire alig képzett pópákat hatósági támogatással, sőt esetenként rendőri közreműködéssel költöztették be az elkergetett parókusok paplakjaiba, stb.

A csehszlovák államhatalom ugyanis hamar felismerte: Kárpátalján a görög katolikus vallás, a Rómával való unió az egyetlen áthidalhatatlan akadálya annak, hogy a ruszin népet beolvasszák és egyre nagyobb tömegeiben „csehszlovák néppé” tegyék. A megoldást a görög katolikus egyháztól való elszakításában, a skizmatikus (szakadár, eretnek) mozgalom erőteljes ösztönzésében vélték megtalálni. Ennek tervét az államfordulat, Csehszlovákia megalakulása után maga Eduard Beneš (1884–1948) külügyminiszter dolgozta ki. Elképzeléseinek végrehajtása néhány év alatt meglepő eredményeket hozott: az 1920-ban 55 ezer főre becsült kárpátaljai pravoszlávok száma az 1920-as évek közepére 76 ezer főre növekedett.

A következő csehszlovákiai népszámlálást 1930 decemberében tartották, amikor Kárpátalján összesen 725 357 lakost írtak össze, akik közül a rendezetlen és idegen állampolgárságúak száma 16 228 fő volt. A nemzetiségi megoszlás így alakult: 446 916 rutén, 109 472 magyar, 33 961 „csehszlovák” (ebből 13 242 szlovák és 20 719 cseh), 91 255 zsidó, a többi egyéb nemzetiségű.²⁴ Fontos megjegyezni, hogy különösen az államfordulat idején folytatott erőteljes ukranofil (ukránbarát) hírverés ellenére 1930-ban mindössze 2355 fő vallotta magát ukránnak Kárpátalján. Összehasonlítva az 1921–1930 közötti növekedést, Kárpátalja lakossága alig egy évtized alatt 120 764 fővel, 16,65%-kal gyarapodott. A hatósági visszaélések most sem maradtak el: általános jelenség volt, hogy a görög katolikus vallású magyarokat mindenütt ruténeknek igyekeztek beírni. A biztosok ezúttal is felsőbb utasításra hivatkoztak. Több megalapozott panasz érkezett Ungvárra, a kormányzóság székhelyére Munkácsról, de más településeken is sorozatosan követtek el visszaéléseket a görög katolikus magyarokkal szemben. A biztosok a megszámláltakat határozott kívánságuk ellenére ruténeknek jegyezték be, illetve az összeíró ívek nemzetiségi rovatát kitöltetlenül hagyták. Az akkor több mint 25 ezer lakosú Munkácson ezután azokat a görög katolikusokat, akik következetesen ragaszkodtak magyarságukhoz és panaszt tettek a számlálóbiztosok szabálytalan eljárása ellen, tömegesen idézték a járási hivatalba, hogy ott, úgymond, a „nemzetiségüket felülvizsgálják”. Ezekben az ún. „nemzetiségmegállapító kihallgatásokon” azonban csak a legkritikább esetben ismerték el jogosnak a panaszokat, sőt ezt követően a rendőrség is keményen fellépett ellenük. Számos esetben 1000–2000 csehszlovák korona (Kč) pénzbírsággal, illetve elzárással sújtották őket a „számlálóbiztos tudatos félrevezetése” és „hamis adatok bemondása” címén.

Az előbbieket következtében Kárpátalja lakosságának korábbi vallási összetétele már a „csehek alatti” első évtizedében jelentősen módosult. Ezt tükrözik vissza az 1930. évi népszámlálás felekezeti eredményei (kerekítve): 360 ezer görög katolikus (49,5%), 112 ezer görögkeleti, azaz pravoszláv (15,4%), akik ekkor már 315 parókiához tartoztak. Továbbiak: 102 ezer izraelita (14,1%), 72 ezer református (9,8%), akik gyakorlatilag valamennyien magyarok voltak,

²⁴ POPÉLY Gy., 1991, 105.

70 ezer római katolikus (9,5%), akiknek a döntő része szintén magyar, a többi egyéb hitfelekezethez tartozott.²⁵ A megszálltak között különösen magas volt a pravoszlávok száma: két évtizeddel korábban, az 1910. évi utolsó magyar népszámláláskor még csak 550 (!) görögkeleti hívőt jegyeztek fel a későbbi államfordulat után létrehozott Podkarpatská Rus területén.

Papp Antal munkácsi görög katolikus püspököt már Kárpátalja 1919. májusi csehszlovák katonai megszállását követően évekig támadták az új hatóságok. Nemcsak a mindig nyíltan megvallott magyar érzelmei miatt, hanem a betű- és naptárreformban játszott szerepét sem tudták neki megbocsátani. Az utóbbiak is közrejátszottak abban, hogy a Nagy Háború (1914–1918) után a görög katolikus hívek egy része elszakadt a munkácsi püspökségtől és áttért a pravoszláviára, miként azt a fentebbi 1930. évi népszámlálás is bizonyítja. A hitehagyás (szkizma) 1918–1920-ban még nem volt ilyen nagymértékű, ekkor mintegy 55 ezer hívő hagyta el görög katolikus vallását, az évtized múltán összeszámlálnak közel a fele. Ez idő tájt vetődött fel Kárpátalján egy új görög katolikus metropólia felállításának igénye, ugyanis sok pap azt kívánta, hogy a Szentszék a munkácsi, az eperjesi, a hajdúdorogi és a Délvidéken működő körösi egyházmegyéket vegye ki az esztergomi, illetve a zágrábi érsek joghatósága alól. Szervezzon számukra görög katolikus metropolíát, nevezzen ki az élére metropolitát, vagyis a görögkeleti egyházban rangban a pátriárka után következő főpapot. Mindezt úgy valósítsa meg, hogy az ősi munkácsi püspökséget emelje érsekséggé.²⁶ Az elképzelés nem teljesült.

Kárpátalja megszállása után a csehszlovák kormány egyik legfontosabb célja, hogy a legváltozatosabb eszközökkel elősegítse minél több ruszin lakos áttérését a pravoszláv hitre, és ezzel gyöngítse az általa „magyaron”-nak, vagyis magyarbarátnak tekintett görög katolikus egyházat. Ezért a csehszlovák hatóságok már kezdettől kíméletlenül üldözték és elnyomták a görög katolikus egyházat, ugyanakkor hatékonyan támogatták a görögkeleti vallást, az orosz pravoszláviát és papjait. Szemet hunytak a görög katolikus templomok kifosztásakor, és azt sem akadályozták meg, hogy számos településről a lakosság elúzza a „görög parókust”. A 20. század eleji szkizma-mozgalom egyik fő központjában, Nagylucskán (Bereg vm.) például a felbőszített áttértek lerombolták a görög katolikus istenházát. A munkácsi püspökség kormányzótanácsa jegyzéket állított össze az egyházmegyét ért sérelmekről, de a prágai kormányzathoz eljuttatott beadványának nem lett kézzelfogható eredménye.²⁷

A csehszlovák hatóságok hathatós támogatásával Kárpátalján már az államfordulatot követően megerősödött a nagyorosz és az ukrán befolyás, főként azért, hogy ellensúlyozzák az ún. „magyar idők”-et. Bár a céljaik több tekintetben eltérőek voltak, abban megegyeztek, hogy a ruszin népet el kell választani az általuk „magyaron”-nak tartott görög katolikus egyháztól és annak papságától. „A két idegen irányzat ellentétes eszközökkel igyekezett megnyerni a rutén tömegeket. A nagyorosz propaganda vallási szempontokat állított előtérbe, hogy ezekkel áthassa a ruszin népet, az ukrán irányzat értelmiségi jellegű és

²⁵ HUBAI Imre, *Adatok Kárpátalja gazdasági földrajzához (1919–1939)*. Munkács, 1940, 13.

²⁶ PIRIGYI István, *A magyarországi görög katolikusok története*, II. köt., Nyíregyháza, 1990, 72.

²⁷ BOTLIK J., 1997, 230.

határozottan politikai természetű, célja a rutén szeparatizmus [vagyis elszakadás] megszervezése volt.”²⁸

Papp Antal püspök ungvári székhelyének első emeletét a Kárpátalját megszálló csehszlovák csapatok parancsnoka, Castella francia tábornok foglalta el népes családjával, nyugalomukról állandó fegyveres katonai őrség gondoskodott. A főpásztort egyetlen szobába, gyakorlatilag házi őrizetbe kényszerítették, mondván, hogy neki mint rendezetlen állampolgárságú személynek ez is elég. A püspök „bűneit” az is tetézte, hogy nem volt hajlandó letenni a hűségesküt a csehszlovák államnak. Ehhez a következőket kellett volna cselekednie: mivel az 1918. október 28-án kikiáltott ország lakói korábban más illetőségűek voltak, neki is kérelmeznie kellett volna az állampolgársági igazolást, ezt azonban nem tette meg, így jogilag védtelen helyzetbe került.²⁹

A munkácsi püspököt a csehszlovák hatóságok korlátozták mozgásában, és amikor végre 1920 tavaszán ellátogathatott a hitehagyástól forrongó Máramaros vármegyébe, a ruszin népvezérnek, Kurtyák János (Iván, Куртык Иван 1888–1933) tanítónak, a huszti görög katolikus egyházkerület gondnokának kellett megvédenie.³⁰ A Tisza és a Nagyg folyók torkolatának környékén ekkor égett a legnagyobb lánggal a pravoszláv mozgalom, ekkor keresztelték meg a legtöbb embert a Huszttól négy kilométerre fekvő izai görögkeleti kolostorban. Idősebb parasztasszonyokból toborzott ortodox apácák járták a vidéket koldusokkal és rongyos gyermekekkel a nyomukban, s kocsmai verekedéseket, véres utcai összecsapásokat szítottak a hitükhöz ragaszkodó görög katolikusok és a pravoszláviára áttértek között. A Husztól alig 10 km-re elhelyezkedő híres boronyai (Husztbaranya, Máramaros vm.) búcsújáráshelyen fegyveres pravoszlávok garázdálkodtak. A csehszlovák hatóságok dühe ennél a püspöki körútnál ért a tetőpontjára, mert a főpásztor az apostolok bátorságával járt személygépkocsijával faluról falura, hogy számba vegye híveit, s keresztes hadjáratra szólítsa fel őket a pravoszláv és a kommunista eszmékkel szemben.

Kurtyák János kétszáz válogatott ruszin lovas legénnyel ment püspöke, Papp Antal elé, és személygépkocsiját közrefogva kísérté be Huszt koronávárosba. Itt azonban a Várhegy aljában, a régi Rákóczi-kastély kertjében elbújt csehek hangzavarral, macskazenével fogadták a főpásztori menetet. A püspököt kifütyülték, Le vele! Kotródjon! – kiabálták, záptojásokat hajítottak irányába. A hatalmas termetű Kurtyák közvetlenül a főpásztor gépkocsija mellett lovagolt. Közben ököllel fenyegette a házak erkélyein és a tetőkön meghúzódó dobálókat, hogy aki bántani meri a püspököt, elpusztul. Legényeiből éjszakára

²⁸ KEMÉNY Gábor, *Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve)*, Budapest, 1939, 23.

²⁹ Az állampolgárság elnyerése után a püspöknek mindenképpen hűségesküt kellett volna tennie.

³⁰ Kurtyák János volt az alapítója az 1924. január 26-án, a Huszt koronávárosban létrejött Autonóm Földműves Szövetségnek (AFSZ, 'Автономный Земледельский Союз', 'Avtonomnij Zemlegyilszkij Sojuz', AZSZ), aki azt ügyvezetőként hatalmas szervezőmunkával Kárpátalja legjelentősebb pártjává tette. Kurtyák küzdelmének lényege annak felismerése volt, hogy a ruszin nép helyzetének javulását csak Podkarpatszka Rusz autonómiájának kivívása hozhatja meg.

őrséget állított az esperesi lak köré, ahol a főpásztor megpihent. Kurtyák éjjel többször végigjárta a környéket, mert a cseh pénzügyőrök egy rejtékhelyről mégis beverték az ablakokat. Másnap újra elől haladt lovas csapatával, amikor a templomból kiáradó tömeg zászlókkal kísérte a püspököt az országúton a boronyai búcsújáróhelyre. Megérkezve kétszer is meg kellett futamítania a pravoszláv garázdálkodókat. Botokkal, fókókkal felfegyverkezett legényeit azonban a cseh csendőrök kizárták a templom udvaráról. Csak Kurtyák kísérhette be a sokaságon keresztül a püspököt a szószerke, de az alig mondta ki szentbeszédének első szavát: „Bölcsesség...” – kőzapor repült irányába. A tömegbe beszivárgott pravoszlávok iszonyú lármát csaptak. Kurtyák János a püspök elé állt, hatalmas testével védte, és egy-egy kiáltásával utat nyitva mentette ki a megvadult hangzavarból. Hősies magatartásáért Kurtyák Jánost a pápa a Szent György-rend lovagkeresztjével tüntette ki.³¹

Husztbaranya községben minden esztendő augusztus 2-án, Illés napján tartják a búcsút, amelyet a hívek ezrével keresnek fel. A falubeli kegytemplom a bazilita szerzeteseké volt, és ez alkalommal is idevárták Papp Antal munkácsi megyéspüspököt is. Ünnepeles főpapi szertartásának végzése közben egy jól megszervezett 150–200 fős csoport a csehszlovák csendőrség védelme alatt kegyeletstörténet szöveg éneklésébe kezdett, majd amikor a rendezők csendre intették őket, kődarabokat kezdtek hajigálni, amiből nagy fejtelenség és verekedés támadt. A zűrzavart kezdeményezők és a hívők közül sokan megsebesültek. A püspök felé is repült egy kődarab, de mellette álló titkára, Sztojka Sándor (1890–1943), a későbbi munkácsi püspök, könnyebb sérülés árán kivédte. A csehszlovák sajtó az esetet országsszerte nagy feltűnést keltő eseményként közölte, és még több rosszindulattal magyarázta. Azt hangoztatta, hogy a ruszinok többsége megelégedte a magyar püspökük és „magyar” papságuk által rájuk kényszerített görög katolikus vallást, és őseik 17. századi ortodox hitéhez akarnak visszatérni.³²

Marina Gyula (1901–1983) kanonok, politikus emlékiratából ismeretes, aki 1920 októberében kezdte meg tanulmányait az ungvári Hittudományi Akadémián, hogy milyen hamisak voltak a vádak Papp Antal püspök ellen. A főpásztor valóban magyar szülőktől született, de a 19–20. század fordulóján mint Firczak Gyula munkácsi püspök irodaigazgatója – mivel felettese sokat tartózkodott Budapesten – tevékenyen részt vett az egyházmegye kormányzásában. Ekkor senki még álmában sem gondolt arra, hogy alig múlik el másfél évtized, és csehszlovák uralom lesz Kárpátalján. Papp Antal a saját elhatározásából kezdett ruszinul tanulni. Ezt igyekezett tökéletesíteni 1920–1921-ben, amikor az akkori papnövédekkel az esti séták alkalmával „gyakorolgtattuk a ruszin nyelvet” – írta Marina Gyula. „Nagy szóbőségre ugyan sohasem tett szert, és kiejtése, hangsúlyozása erősen magyaros volt. Ezért a világháború utáni időkhöz évente csak négyszer mondotta el a szentbeszédet ruszinul. Beszédeit maga írta le és azután betanulta. A népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan [a híres, hosszú évekig használt Азбука ('Azbuka'), Ábécéskönyv] alapján.”

³¹ OLÁH György, *Jajkiáltás a Ruténföldről*, Budapest, 1928, 57–58.

³² MARINA Gyula, *Ruténsors. Kárpátalja végzete*, Torontó, 1977, 76–77.

A husztbaranyai búcsún a Papp Antal püspök elleni támadás az ellenkező hatást érte el. Néhány megtévedt lelkészt kivéve a görög katolikus papság a híveivel együtt még szorosabban zárkózott fel a főpásztor mögé. A csehszlovák hatóságok a kölcsönös engedményeken alapuló megegyezés keresése helyett általános és nyílt támadásba mentek át a görög katolikus egyház, mindenekelőtt a magyar származású püspöke ellen. „Az eredménye az volt, hogy valóságos hadszíntérre változott át Kárpátalja egész területe. Bár a harc vallási vonalon indult el, mégis legalább 6 görög katolikus pap esett halálos áldozatul és néhány százra tehető ebben a vallási villongásban meghalt vagy megsebesült hívek száma. Így ment ez, sokszor vad kegyetlenkedésekkel és gyújtogatásokkal egészen 1924 júliusáig.”³³

A végzetes eseményekért ugyanis – melyek számos okból eredtek – sokan Papp Antalt tették felelőssé, és úgy vélték: a helyzet nyomban megváltozik, az egység azonnal helyreáll, ha lemond püspöki méltóságáról és eltávozik Kárpátaljáról. Céljuk elérésére különféle eszközökhöz folyamodtak, amelyekhez erőteljes támogatást kaptak a csehszlovák hatóságoktól. Zsatkovics Grigorij kormányzó közvetítésével több szlavofil érzelmű munkácsi egyházmegyei lelkész feljelentette a főpásztort Rómában. Az alábbi főbb vádak alapján kérték föltétlen elmozdítását: véleményük szerint a püspök nem tud ruszin nyelven, csak magyarul. Annak idején bevezette a Gergely-naptárt az ortodox Julián-időszámítás helyett. Hatáskörében megszüntette a cirill betűk használatát. Nem látogatta az egyházközségeket, és nem volt ad visitanda liminán³⁴ stb. A bevádolók szerint Papp Antal volt a fő okozója a Kárpátalján egyre inkább terjedő tömeges hitehagyásnak, az áttéréseknek, ezért a főpásztori méltóságra alkalmatlan.

Eközben a csehszlovák kormány minden eszközt bevetett a főpásztor eltávolítására, és a Vatikánban álnokul azzal vádolta, hogy miatta terjed egyre szélesebb körben a kárpátaljai skizmatikus mozgalom. Eközben a prágai államvezetés egyre idegesebb és hajlíthatatlan, mert a munkácsi püspök hivatali léte és főpásztori magatartása tiltakozás volt a csehszlovák megszálló hatalom ellen. Papp Antal 1924. január 28. és február 21. között Rómában tartózkodott, ahol fogadta XI. Pius pápa (1922–1939), aki előtt részletesen feltárta egyházmegyéje helyzetét. Hazatérése után a Szentszék felszólította, hogy mondjon le püspöki székéről, aminek az egyházmegye érdekeire hivatkozva a főpásztor eleget tett. A pápa július 4-én mentette fel főpásztori méltóságából, és küzikei címzetes érsekké iktatta be. Egyúttal kinevezte az eperjesi és munkácsi egyházmegyéket Magyarországon maradt részeiből létesítendő új, Miskolc központú exarchátus (egyházmegye) apostoli kormányzójává, és felruházta a megyéspüspököket megillető jogokkal és kiváltsá-

³³ MARINA Gy., 1977, 63–64., 94.

³⁴ Másként: visitatio liminum, azaz ‘küszöblátogatás’. Egyházi jogi kifejezés, a megyéspüspököknek szabályos időközönként beszámoló céljából fel kell keresniük a pápát Rómában. Illetőleg: „ad limina látogatás”, vagyis kötelező megjelenés az apostolok küszöbénél, azaz Szent Péter és Pál sírjánál. Papp Antal a Nagy Háború (1914–1918) éveiben azért nem tett, nem tehetett eleget kötelezettségének, mert az Osztrák–Magyar Monarchia hadban állt az antanthatalmakkal szövetséges Olaszországgal.

ságokkal.³⁵ Papp Antalnak ezután még egy esztendeig az ungvári püspöki palotában kellett laknia, mert a magyarországi székhelyéül kiszemelt Miskolcon nem tudott megfelelő lakáshoz és hivatali helyiséghez jutni. Ráadásul a csehszlovák hatóságoktól nem kapott Csonka-Magyarországra szóló útlevélet.³⁶ A volt munkácsi püspök helyzete sok huzavona után csak egy év múlva oldódott meg, amikor előzetes kiutasítási határozat után 1925. szeptember 11-én (más adat szerint október 23-án) Papp Antalt erőszakosan, belügyi karhatalommal áttoloncolták a csehszlovák–magyar határon.³⁷

A pravoszláv hitre való térítésben a csehszlovák hatóságok felhasználták az Oroszországból hazatért cseh, illetve csehszlovák legionáriusokat, akik közül sokan ortodox hitű orosz nőket vettek feleségül és hoztak haza magukkal. E katonákat – főként a tiszteket, altiszteket – kárpátaljai helyőrségekben helyezték el, hogy állandó összeköttetésben lehessenek a vidékre özönlött többezer-nyi orosz emigránssal. Ez utóbbiak számát növelték az 1914 augusztusában, Ausztria tartományában, Galíciában alakult és eredetileg az osztrák–magyar hadsereg kötelékében harcoló Ukrán Lövészek Táboráa, USZSZ (Українські Січові Стрільці, УСС, 'Ukrajinszki Szcicsovi Sztzilci', közismert rövidítéssel: Szics-gárda) katonái is. Ezeknek nagy része 1920 áprilisában lengyel hadifogságba esett, de az alakulatból ekkoriban mintegy háromezer fő átverekedte magát az új Csehszlovákiába, Kárpátaljára. Egy ideig táborokban – Ungvár, Csap stb. – őrizetbe kerültek, de már ebben az évben szabadon megalapíthatták a kárpátaljai Ukrajna Szics Bizottságát.³⁸ A Szics-gárdisták beilleszkedtek a Podkarpatská Rus-i csehszlovák rendszerbe: hivatalt vállaltak, vagy állami megbízásból tevékenyen részt vettek a pravoszláv vallás terjesztésében.

Ez utóbbi külsőleg mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy a cseh, illetve csehszlovák legionáriusok³⁹ és az állami közigazgatás támogatásával a képzett görög katolikus papok helyébe az egyszerű falusi népből kikerülő, írni-olvasni alig tudó, de pravoszláv vallású embereket iktattak be pópának. Csak annyi volt az érdemük, hogy ha gyakran rosszul is, de elvégezték az egyházi szertartásokat. Ennél sokkal fontosabb volt, hogy hűségesen kiszolgálták a csehszlovák államhatalmat. Esetükben a hatóságok nem tartottak attól, hogy ápolni fogják a több évszázados magyar–ruszin együttélés hagyományait, a barátságot. Az új pópák készségesen engedelmeskedtek a cseh politikai mozgósítást végző személyeknek, akiknek szerepét a jegyző, a csendőr, a pénzügyőr, az útőr, az

³⁵ BOTLIK J., 1997, 232., 237.

³⁶ SALACZ Gábor, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München, 1975, 27.

³⁷ MARINA Gy., 1977, 95.

³⁸ UDVARI István, *Tallózások ukrán, ruszin és szlovák könyvek körében*, előszó Viga Gyula, Nyíregyháza, 1995, 155–156.; Lásd bővebben: Гордієнко, Володимир. І., Українські Січові Стрільці, Львів, 1990. (Gordienko, Volodimir, I., *Ukrajinszki Szcicsovi Sztzilci*, Lviv.)

³⁹ A Nagy Háború idején az antanthatalmak hadifogságába került sok száz cseh és szlovák katonából, illetve az átváltt szökevényekből Orosz-, Francia-, illetve Olaszországban csehszlovák légiót szerveztek, összlétszámuk 1918–1919 fordulójára elérte a kb. 100 ezer főt. A később hazatérő oroszországi kivételével, a két légiónak jelentős szerepe volt Csehszlovákia létrehozásában.

erdőőr és minden cseh vállalta, akit sorsa akkoriban Kárpátalja tájaira vetett. Az újdonsült falusi pravoszláv pópákkal mintha a 17–18. század legendás tanulatlan „batykó” atyácska korszaka tért volna vissza.

A látszólag vallási kérdés mögött ismét – mint 1849 és 1918 között – valójában a pánszláv gondolat húzódott meg, amelynek népszerűsítői a cári orosz ortodox birodalmat Vlagyivosztoktól Prágáig képzelték el, és mindezt a skizmába, vagyis eretnekségbe öltöztették. Ezt az önáltatást – melyben önmaguk is éltek – igyekeztek a hiszékeny és oly sokszor félrevezetett, becsapott ruszin népbe táplálni. Az előre kidolgozott és céltudatos hírverés nyomán hol önként, de ha szükség volt rá, akkor a csehszlovák hatóságok „segítségének” következtében mind több település lakossága tért át a pravoszláviára. Gyakran előfordult, hogy a csendőrség jelenlétében költöztették ki parókiájából az ungvári vagy a budapesti központi papneveldében képesítést nyert görög katolikus lelkészt, és hatósági segédlettel iktatták be helyére a műveletlen pravoszláv papot. A ruszin nép egy része mintha megbabonázódott volna, vakon követte az új hittérítő „apostolok” tanításait. Gyakran, szinte érthetetlen módon a ruszinok elhagyták régi templomaikat és újakat építettek, de sok helyen egyszerűen csak kiűzték azokból addigi görög katolikus hittestvéreiket.⁴⁰

A kárpátaljaiakból kikerülő újdonsült pravoszláv papok sorait gyarapította az a mintegy 300 nagyorosz emigráns görögkeleti pap, akik az 1919 és 1939 közötti időszakban végeztek missziós feladatokat Podkarpatská Rusban. Nem ítélnékünk lelki indíttatásuk felett, csupán megjegyezzük: úgy élt bennük a magyar jogrend alapján a máramarosszigeti „rutén skizmapör”-ben 1914. március 3-án hozott ítélet, mint az ortodox egyházzal szemben addig elkövetett legnagyobb merénylet. A per vádlottjairól mint mártírokról és a magyar elnyomás legszerencsétlenebb áldozatairól beszéltek, ezzel bujtogatták az áttérni szándékozókat. A pravoszláv hírverés vezéralakja az 1920-as évektől Ungváron tevékenykedő bukovinai orosz emigráns, Curkanovics Hilarion (Illarion, 1878–194?) volt, aki annak idején a máramarosszigeti pört mint újságíró kísérte figyelemmel. A cseh kormánypénzen szervezett kárpátaljai orosz párt vezetője, majd képviselő, aztán szenátor lett a prágai nemzetgyűlésben. Curkanovics közreműködésével alapították meg a Школьная Помощь ('Skolnaja Pomoscs', Iskolai Segély) nyomdavállalatot, amely egy diákotthont is fenntartott szegény sorsú falusi ruszin ifjagnak. Gondoskodtak az ellátásukról, a nevelésüket orosz emigránsokra bízták, a jól tanuló diákok ösztöndíjat kaptak tanulmányaik prágai folytatására. Oklevelük megszerzése után azonban a legtöbbjük elveszett a ruszin nép számára, mert „csehszlovák” hivatalnokká váltak.⁴¹

Az új munkácsi püspöknek XI. Pius pápa 1924. augusztus 24-én Gebé Péter (egyes forrásokban Gebe, 1864–1931) addigi nagyprépostot iktatta be, aki 1925. március 19-én tette le a hűségesküt a csehszlovák államra a cseh nemzetiségű Antonín Rožypal (1866–1937), Kárpátalja alkormányzója előtt. Gebé püspök hét évig szolgált, és ez idő alatt a görög katolikus egyház folytonos háttérbe szorításával és a skizma rohamos terjedésével kellett megküzdnie.

⁴⁰ BOTLIK J., 1997, 235.

⁴¹ ORTUTAY Tivadar, *Cseh világ a Kárpátokban*, II. kiad., Ungvár, 1941, 99–101.

Az államfordulat után a Csehszlovákiában lakó összes pravoszláv hívó egyetlen autonóm egyházmegyébe tartozott – köztük a kárpátaljaiak is –, amelyet a konstantinápolyi patriarchátus fennhatósága alá rendelt prágai ortodox érsek, Savatij (egyes forrásokban Sawaty, Szawatij) kormányzott. A pravoszlávia gyors terjedése ellenére az első években a kárpátaljai görögkeleti papok között nem volt olyan személy, aki alkalmas lett volna az ortodox egyház megszervezésére és vezetésére. Emiatt a Szerb Ortodox Egyház már 1921-ben Dositheus niši püspököt küldte a Podkarpatská Rusba, aki 1926-ig irányította az itt élő pravoszlávok lelki életét.

Ezt követően, Gebé Péter munkácsi püspök működése idején épült ki az önálló kárpátaljai görögkeleti egyház, amelyet elsősorban a Szerbiai Ortodox Egyház segített elő. Ireneus újvidéki főpásztor 1927-ben, Szerafinn prizrendi főpap 1928 és 1930 között, Joszif bitoliai püspök 1931-ben látta el a kárpátaljai pravoszláv hívók lelki vezetését. Ezenkívül ők irányították a háttérből a skizma-mozgalmat, vagyis az áttéréseket, valamint a missziómunkát. Joszif püspök fáradozásának az eredményeként 1931. július 20-án állították fel a munkácsi pravoszláv egyházmegyéet. Ez év október 2-án a szerb püspöki zsinat Damaszkín szerb főpásztort választotta meg a pravoszláv rutének szellemi kormányzására munkácsi–eperjesi püspök címmel. Az 1936. évi névtár szerint ennek a pravoszláv egyházmegyének már 127 temploma, 138 felszentelt papja és 140 000 hívője volt.⁴² Az 1930-as évek végén „az ungvári orosz emigráns pravoszláv pópa szerint Kárpátalja pravoszlávjainak száma felülhaladja már a 150 ezer lelket is”.⁴³

Gebé Péter görög katolikus főpásztor halála után két nappal, 1931. április 28-án Sztojka Sándor kanonokot választották meg káptalani vikáriusnak. Főpapi kinevezését követően, 1932. július 12-én az ungvári székesegyházban szentelték püspökké. Sztojka Sándor főpásztori munkájában két fő célt követett: minden erejével igyekezett meggátolni a csehszlovák hatóságok által erőteljesen támogatott skizmatikus mozgalmat, illetve felvette a küzdelmet a Kárpátalján jelentős befolyást elért kommunista eszmékkel szemben. Sztojka püspök soha nem titkolta magyar érzelmeit és gondolkodását, de ruszin népének is hűséges főpásztora volt. Támogatta az Autonóm Földműves Szövetség törekvéseit Kárpátalja autonómiájának kivívásában, amelynek megadására Csehszlovákia nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettséget, de az önkormányzat bevezetését folytonosan halogatta. Közismert volt erős szociális érzékenysége, a szegény sorsúak pénzbeli és természetbeni (élelmiszer, ruháknak stb.) segélyezése.⁴⁴ Sztojka püspök következetesen védte papságának érdekeit a csehszlovák hatóságok visszaélései ellen, és a tárgyilagosságát mindig megőrizve, keményen küzdött a pravoszláviát erőteljesen támogató államhatalommal szemben.

A csehszlovák kormányzat két évtizedes hitegetése után, 1938. október 9-én alakult meg Ungváron a kárpátaljai autonóm ruszin kormány, amelynek élére a ruszin pártok ajánlására Bródy Andrást (1895–1946) nevezték ki.

⁴² BONKÁLÓ Sándor, *A rutének (ruszinok)*, Budapest, 1940, 151–152.

⁴³ ORTUTAY T., 1941, 100.

⁴⁴ BOTLIK J., 1997, 243–244.

Hamarosan, 25-én Prágában letartóztatták és bebörtönözték, mert a közös minisztertanácsi ülésen népszavazást követelt arról, hogy Kárpátalja maga dönthesse hovatartozásáról. Utódául másnap Volosin Ágostont nevezték ki, aki a kisebbségben lévő ukrán mozgalom vezetőjeként vette át hatalmat, és a csehszlovák országrészt egyre inkább függetlenítette a prágai kormánytól, majd területe nevét is megváltoztatta: Карпатська Україна ('Karpatszka-Ukrajina', azaz 'Kárpáti Ukrajina'). Féktelen terrort vezetett be: feloszlatta a ruszin és a magyar politikai pártokat, egyesületeket, betiltotta az orosz és a magyar nyelvű újságokat. Közben az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel a Felvidék és Kárpátalja déli, magyarlakta tiszaháti sávja is újraegyesült Magyarországgal, Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal.⁴⁵

A Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15. és 17. között végrehajtott hadműveletével birtokba vette Kárpáti Ukrajina területét, ezzel két évtizedig tartó idegen uralom után Kárpátalja döntően hegyvidéki, ruszinlakta területe is újra Magyarország részévé vált.⁴⁶ A katonai közigazgatás után, július 7-én báró Perényi Zsigmond (1870–1946) kormányzói biztos átvette hivatalát, ezzel hatályba lépett a polgári irányítás. A magyar kormány Kárpátalja/Ruténföldön az 1939. évi VI. törvénycikkkel, majd a 6200/1939. M. E. sz. rendelettel létrehozta a Kárpátaljai Kormányzói Biztosságot, amelyet Ungi, Beregi és Máramarosi Közigazgatási Kirendeltségre tagolt. Ezen a ruszin többségű területen széles körű magyar–rutén/ruszin kétnyelvű közigazgatást vezetett be, és a ruszinság gazdasági-szociális felemelésére felelevenítette a négy évtizeddel korábban, Egan Ede vezetésével indított hegyvidéki gazdasági akciót.⁴⁷

Kárpátalját 1944 októberében elfoglalta a szovjet Vörös Hadsereg, ezt követően a kommunista hatóságoknak azért sikerült néhány év alatt a csehszlovák állam közreműködésével létrehozott ortodox egyházszervezetbe kényszeríteni a kárpátaljai görög katolikusokat, mert már volt hova. A szovjet katonai megszállást követően azonnal megkezdődött az új, kommunista hatóságok kíméletlen támadása az őszi Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye és a ruszin nemzeti identitást fenntartó, azt gyarapító művelődési intézmények ellen. Sorra betiltották, illetve felszámolták a különféle egyházi szervezeteket, kulturális egyesületeket, köröket is.

Erre a sorsra jutott a Kárpátalja 1939. március 17-én Magyarországgal történt újraegyesülését követően, 1941. január 26-án, Ungváron megalakult Kárpátaljai Tudományos Társaság / Подкарпатское Общество Наукъ (КТТ-ПОН) is. Az egyesület tagjai közül egyesek külföldre menekültek, másokat száműzték. Akik egyikre sem kényszerültek és maradtak, azok egy életre megbélyegzetté váltak. A vezetőit meghurcolták, közülük mindenekelőtt a társaság elnökét, Ilniczky Sándor (1889–1947) görög katolikus nagyprépostot, akit nemcsak ebbéli munkásságáért, hanem a pravoszláv vallásra való áttérésének a meg-

⁴⁵ Kiterjedése 12 109 km², lakossága 869 299 fő, ebből 751 883 magyar (86,5%). Ebből a kárpátaljai rész: 1896 km², ahol 173 233 lakos élt.

⁴⁶ A Volosin-rendszer 1939. februári népszámlálása szerint a területe: 11 085 km², népessége 545 131 fő, közülük 413 481 ruszin/ukrán (75,9%), 25 894 magyar (4,8%) stb.

⁴⁷ Lásd részletesen, BOTLIK J., 2018, 249–296.

tagadásáért 1946-ban koholt vádak alapján 20 évi „kátorgára”, azaz kényszer-munkára és vagyyonelkobzásra ítélték.⁴⁸

A megtorló szovjet kommunista hatóságok Ilniczky Sándor legfőbb bűnének azt tartották, hogy a ruszin önazonosság, illetve a nemzetté válási folyamat első számú formálójá, építője volt. A „csehek alatt”, 1924 és 1938 között a munkácsi püspökség Душпастыр (Lelkipásztor) című folyóiratának, valamint több más ruszin újságnak 1944-ig volt szerkesztője. Ezek: Миссийный календар (Missziós kalendárium) 1935–1944; Благовѣстникъ (Üdv-hírnök) 1939–1944; Недѣля (Vasárnap) 1941–1944; Нова Недѣля (Új Vasárnap) 1939; Карпатська Недѣля (Kárpáti Vasárnap) 1939–1941; Литературна Недѣля (Irodalmi Vasárnap) 1943–1944. Ilniczky Sándort 1939. július 4-én a Magyar Országgyűlés Felsőháza örökös tagjává, július 7-én, a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság létrehozásakor miniszteri rangban a kormányzói biztos főtanácsadó-jává nevezték ki. Sztojka Sándor munkácsi püspök 1943. május 31-én bekövetkezett halála után az egyházi törvények előírásainak megfelelően, június 2-án Ilniczky Sándort káptalani helynöknek választották, mely tisztséget 1944. február 12-éig viselte.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság ügyvezető igazgatóját, Harajda Jánost (1905–1944), a ruszin nyelv egyik kiváló művelőjét, több szótár szerkesztőjét koholt vádak alapján a szovjet katonai kémelhárítás, a SZMERS (СМЕРШ) már 1944. október végén letartóztatta. Két hét múltán, december 13-án az ungvári börtönben 39 éves korában belehalt a kínzásokba. A hivatalos hatósági okirat szerint szívelégtelenségben hunyt el.⁴⁹

A legjelentősebb magyar–rutén szerveződés, a kétnyelvű Kárpátaljai Tudományos Társaság, amelyet Ruszin Akadémiának is neveztek, vagyonát – székházát, nyomdáját, könyvtárát stb. – 1945. március 7-én elkobozta és államosította az ungvári Néptanács, azaz a kárpátaljai kommunista kormány. Az okiratot a ráda elnöke, Ivan Turjanica (1901–1955) – egyben a Zakarpatyszka-Ukrajnai Kommunista Párt Központi Bizottságának az első titkára – írta alá, aminek következtében a Kárpátaljai Tudományos Társaság megszűnt.⁵⁰ Ezzel Kárpátalján teljesen felszámolták a görög katolikus egyház hathatós támogatásával addig működő közös ruszin–magyar tudományos életet. A kárpátaljai ruszinságot mint nemzetiséget az 1946. november 7-én kiadott központi ukázzal hivatalosan megszüntették, és ukránnak minősítették át a népcsoportot.

A második világháború idején a Szovjetunióban összesen mintegy 5 millió görög katolikus vallású személy élt, gyakorlatilag teljes egészében Ukrajnában, és annak is a nyugati részén, a volt Galíciában. Az ukrán állami függetlenségi törekvések egyik támaszát alkották, vagyis nem kívánták a Szovjetuniót. A második világháború befejezése után a görög katolikusoknak a pravoszláv egyházba való kényszerítése lényegében megtorlás volt vagyonelkobzásokkal,

⁴⁸ Ilniczky Sándor elítélése után egy évvel, 58 éves korában a szibériai Tomszkban ismeretlen körülmények között meghalt.

⁴⁹ BOTLIK J., 1997, 277.

⁵⁰ Зоря-Найна. *A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*, szerk. Csátáry György, Be-regyszász–Budapest, 1995, 10., 173.

az ellenálló egyházi személyek bebörtönzésével, illetve meggyilkolásukkal (korabeli kifejezéssel: likvidálásukkal) együtt.⁵¹

Kárpátalja 1919–1938/1939 közötti „cseh alatti” korszakában, a prágai kormányzat támogatásával 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség már 1944 végén küldöttséget menesztett a szovjet fővárosba a munkács-csernekhegyi kolostor főnökével, Szabó (Сабо́в) igumennel (vagy higumen) az élen, amely kérte, hogy az egyházmegyét csatolják a moszkvai ortodox patriarchátushoz. A kívánságot a hatóságok hamarosan teljesítették. Ez a kárpátaljai pravoszláv egyház jelentős megerősödését hozta magával, és a küldöttség hazatérte után nyomban megkezdődtek a görög katolikus egyház elleni mind erőteljesebb támadások.

Az üldözések irányítója az állami egyházügyi hatóság és a Belügyi Népbiztosság, az NKVD államvédelmi szerv volt, amelyek erőteljes támogatóra találtak a pravoszláv egyházban a görög katolikus egyház és hívei elleni küzdelmükben. A hatóságok nemcsak megkönnyítették, hanem szorgalmazták a görög katolikus egyházközségek áttérését a pravoszláviára. Azoktól a parókusoktól, akik megtagadták hitüket és aláírták a Rómától való elszakadásról szóló nyilatkozatot, nem kobozták el a templomot, maradhattak a parókián a családjukkal együtt, és mint pravoszláv lelkészek szabadon tovább működhettek. Közben a munkácsi püspökség, majd annak felszámolása után a következő évtizedekben, 1989-ig a szovjet diktatúra egyik fő eleme az egyházellenesség volt az ateizmus folyamatos hirdetésével.⁵² Az üldözések elől 1945 után több görög katolikus pap az újra megalakult és ekkor még nagyobb biztonságot ígérő Csehszlovákiába menekült, ahol azonban csak néhány évre találtak nyugalmat. A szomszédos országban ugyanis csak évekkel később, 1950 tavaszán kezdődött az Eperjesi Görög Katolikus Egyházmegye felszámolása.⁵³

Romzsa Tódor (Tivadar, 1911–1949) munkácsi püspök⁵⁴ kezdettől hajlíthatatlanul ellenállt a szovjet parancsuralmi rendszer egyre keményebb nyomásának, amellyel a hitehagyását (aposztázia) igyekeztek kieroszakolni. A főpásztor élesen tiltakozott az ellen, hogy a Vörös Hadsereg katonái, tisztjei az egyházközségekben a görög katolikus templomokat sorra átadták/átadják a pravoszlávoknak. A görög katolikus egyház elleni támadásokat jelentősen elősegítette az a rendelet, amelyet 1945. március 24-én fogadott el a Kárpát-

⁵¹ Bandera, Sztepan (1908–1959) vezetésével kiáltották ki 1941. június 30-án Lembergben (Lviv) a független Ukrajnát, amely csak 12 napig állt fenn. Bandera Ukrán Felszabadító Hadserege, illetve egyes részei 1945 után is még évekig partizánharcot folytattak Nyugat-Ukrajnában a szovjet belügyi és katonai alakulatok ellen.

⁵² Lásd például, BUKOVICS Dmitro – GAJDOS Béla – GAJDOS Mihály, *A haladás útjában (Az igazság a görög katolikus egyházzal)*, Uzshorod, 1980; SZIKSZAI Aladár, *A reverenda mögött*, Uzshorod, 1976.

⁵³ BOTLIK József, *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*, Budapest, 2010, 21–23. – A csehszlovák kormány csak a „Prágai tavasz” idején, 1968. június 13-án állította vissza jogaiába az eperjesi püspökséget.

⁵⁴ Romzsa Tódort az ungvári székesegyházban 1944. szeptember 24-én, Madarász István (1884–1948) kassai római katolikus megyéspüspök segédletével, Dudás Miklós (1902–1972) hajdúdorogi görög katolikus főpásztor szentelte püspökké.

tontúli (tudniillik: Kárpátaljai) Ukrajna Néptanácsa „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” címmel. Ebben leszögezték, hogy minden nagykorú állampolgárnak a szabad akaratából joga van megváltoztatnia a vallását vagy kiválnia felekezetéből, illetve felekezeten kívülinek lennie. Eközben 1945–1946-ban Ukrajnában teljesen államosították az egyházi, a parókiális és felekezeti iskolai vagyont. Ez azt jelentette, hogy az egyházközségeknek ezután az államtól kellett mind nagyobb összegekért bérletbe venniük a saját korábbi templomaikat. A papokat kitelepítették parókiájukból, vagy működésükért magas jövedelmi adókat vetettek ki rájuk. Az 1945–1946. tanévben megtiltották a hittan iskolai oktatását, és a papoknak tilos lett a tanintézményekbe belépni.

Elsősorban a görög katolikus egyház papjainak és híveinek a megfélemlítését szolgálták a különféle koholt vádakkal indított perek. A kárpátaljai területi népbíróság 1946. május 26-án „Horthy-fasiszta bérenc, vatikáni ügynök, amerikai kém” képtelen vádakkal halálra ítélte Bródy Andrást, aki 1938 októberében az autonóm kárpátaljai ruszin kormány elnöke, majd 1939–1944 között a Magyar Országgyűlés képviselője volt. Rajta kívül még a hajdani ruszin–magyar szellemiségű Autonóm Földműves Szövetség hét volt vezetőjét, akik ugyancsak a magyar törvényhozás képviselői voltak, fogták perbe: Bencze György (1885–1946. május 25. után), Demkó Mihály (1894–1946), Kricsfalussy-Hrabár Endre (1890–1946), Ortutay Jenő (1889–1950), Riskó Béla (1887–1947? Szibéria), Spák Iván (1900–1976) és Zsegora Ödön (1895–1946. máj. 25. után). Közülük Demkó Mihályt és Kricsfalussy-Hrabár Endrét halálra ítélték, és Bródy András-sal együtt 1946. december 7-én kivégezték. A többieket egyénenként 10 évi kényszermunkatáborban letöltendő büntetéssel sújtották. Valamennyien görög katolikus vallásúak voltak, közülük Ortutay Jenő ungvár-ceholnyai parókus.⁵⁵ Ugyancsak 1946-ban, a szovjet állambiztonsági szolgálat ügynökei az éj leple alatt meggyalázták Sztójka Sándor munkácsi görög katolikus megyéspüspök hamvait. Erős fémlappal lezárt sírját felnyitották, kiásták a holttestét, és feldarabolva szétszórták az ungvári káptalani temetőben.

A szovjet hatóságok által erőteljesen támogatott pravoszláv hírverés különösen azután erősödött fel, hogy a moszkvai pátriárka Nesztor püspököt küldte Kárpátaljára, akit 1945. október 22-én iktattak be hivatalába Munkácson. A belügyi titkosszolgálat, az NKVD-val összefogva elérte, hogy 1946-ban a galíciai papság példáját követve 14 görög katolikus lelkész – vezetőjük Kontratovics Irén (szerzetesi neve: Iréneusz, 1878–1957) – létrehozott egy kezdeményező csoportot, amely az 1646. április 24-én létrejött ungvári unió felszámolását szorgalmazta. A Kontratovics-féle társaság azonban nem lépett a nyilvánosság elé, mint a hasonló célú galíciai kezdeményezések, hanem titokban működött.

A hatóságok 1947 tavaszán elkobozták a munkácsi püspökség munkács-csernekhegyi, husztbaranyai és kisbereznai kolostorát, és átadták a pravoszlávoknak. Egy 1947 júliusában készült jegyzék szerint erre az időre már 73-ra nőtt a görög katolikusoktól az ortodoxok által elvett templomok száma, 15 görög katolikus papot a gulágokra deportáltak, hármat politikai vádak

⁵⁵ Rövid életrajzukat lásd a névsorban, DUPKA György, *Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959*, Ungvár–Budapest, 1999.

alapján ítélték el, 36 lelkeszt viszont az országból való menekülésre kényszerítettek.⁵⁶

A szovjet megszálló hatóságok közben már 1947 elejétől mindinkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy a görög katolikus egyház felszámolásának legfőbb akadálya Romzsa Tódor munkácsi megyéspüspök. A főpásztor ekkor már a harmadik éve keményen szembeszállt a sztálini terrorral, a ruszin nép, s annak vallása állhatatos vezetőjeként híven és kitartóan védelmezte az egyházmegye érdekeit. Mivel nem volt hajlandó az aposztáziára, vagyis a hitehagyásra, és híveivel együtt beolvadni az orosz ortodox egyházba, illetve a kárpátaljai, munkácsi pravoszláv püspökségbe, valamint elismerni Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnával történő úgynevezett „újraegyesülését”, ezért a szovjet hatóságok kíméletlen harcot indítottak ellene.

Az ukrán állambiztonsági hivatal⁵⁷ elhatározta Romzsa püspök fizikai megsemmisítését. Október végén, a Munkácstól néhány kilométerre fekvő Lóka elnevezésű ruszin falucska templomának vasárnapi felszentelése után másnap, 27-én hétfőn visszatérőben a Munkács és Ungvár közötti főútvonal felé közeledve, Zsukó községet elhagyva az úton merényletet követnek el ellene. Manajló Mária Teofila (1920–2007), Szent Bazil rendi apáca emlékezése szerint mindez az Iványi nevű falu előtti lejtő közepén történt. A püspök dombról lefelé haladó könnyű lovas kocsijába⁵⁸ fentről egy Studebaker típusú szovjet katonai teherautó teljes sebességgel belerohant. A jármű, amíg el nem akadt az árokban, maga előtt görgette a bricskát. Romzsa püspök a pozdorjává zúzódot homokfutó és a teherautó első kerekei közé került. A főpásztort kísérő ifjabb Bacsinszky Dániel (1911–1968) atya és Homa Miklós kocsis súlyos sérülésekkel a lovas kocsi alá zuhant. A lovak a helyszínen néhány perc múlva elpusztultak.

A püspök másik pap kísérője, Bereznay András atya, valamint Bugir és Maszlej papnövendékek (mindkettőjük keresztnéve Mihály) a hirtelen ütközéstől a homokfutóból kirepültek a mezőre. Arra tértek magukhoz, hogy a Studebakert követő ugyancsak amerikai gyártmányú Willis terepjáróból⁵⁹ kiugráló emberek vasdorongokkal ütlegelik a püspököt és a kocsist. Bereznay atya és a két papnövendék felugrott a földről és segítségért kiáltozva Iványi falu felé menekült. A merénylők otthagyva fő áldozatukat, a püspököt, üldözőbe vették őket. Utolérve a menekülőket, őket is ütni-verní kezdték, de éppen akkor ért a helyszínre Munkács felől egy postaautó, és ez meggátolta a véres leszámolást. A támadók villámgyorsan a járműveikbe ugráltak és eltűntek. A súlyosan sérült áldozatokat a postások szállították a munkácsi kórházba.

Romzsa püspöknek leginkább a feje sérült meg, az alsó állkapcsa két helyen eltörtött, és mindössze hét foga maradt épen. Egyik lábszárán hatalmas seb tátongott, és egész testét zúzódások borították. Bacsinszky atyának ko-

⁵⁶ SALACZ G., 1975, 29.

⁵⁷ Az NKVD helyett 1946-ban hozták léte a szovjet Állambiztonsági Hivatal (MGB) és annak tagköztársasági szerveit.

⁵⁸ Könnyű lovas kocsi, homokfutó vagy bricska.

⁵⁹ A második világháború alatt a szövetség és fegyverbarátság keretében az Amerikai Egyesült Államok mintegy 500 ezer katonai jármű átadásával támogatta a Szovjetuniót a Németország elleni háborúban.

ponyaalapi törése és lapockarepedése volt, eltört az egyik bordája és térdben mindkét lába. Három hétig feküdt eszméletlenül. A kocsis súlyos koponyasérüléseket szenvedett és a kórházban meghalt. Bereznay atya és a két papnővendék könnyű fejsérülésekkel éltek túl a merényletet.

A munkácsi kórházban a híres kárpátaljai sebészorvos, Fedinec Sándor (1897–1987) végezte el a műtéteket, amelyek jól sikerültek. A kórházban Biczko András (1913–1993), a város görög katolikus templomának káplánja megszervezte és irányította a püspök állandó felügyeletét az ott dolgozó Szent Bazil rendi apácánővérek segítségével. Naponta látogatta a főpásztort, aki egy szobában feküdt az eszméletlen Bacsinszky atyával. Biczko káplánnak szabad bejárása volt, az orvosok és az apácák folyamatosan tájékoztatták a püspök és társai állapotáról. A merénylet másnapján, 28-án, kedden a kórház igazgató-főorvosa, Berman⁶⁰ összehívta a nővéreket, és bejelentette: amíg olyan súlyosan sérült betegek fekszenek a sebészeti osztályon, mint a püspök és kísérői, addig segítségül fölvelt takarítónőnek egy fiatal lányt, akit Odarkának (egyes visszaemlékezésekben: Odoty, Adárka) hívnak. Berman ezután még azt is utasításba adta, hogy a takarításon kívül Odarka hordja majd fel az ételt a konyhából a püspöknek és társainak, ami egyébként a kórházban nem volt szokás. Az viszont már egyenesen gyanússá vált az apácánővérek számára, hogy az igazgató parancsba adta: a fiatal nőnek addig a sebészet gyógyszerraktárában készítsenek fekhelyet, amíg a „szegény árva” talál magának lakást a városban.

A személyzetért felelős főnővér, Manajló Mária Teofila (egyes forrásokban: Teofília, 1920–2007) az igazgató-főorvos utasítása ellenére nem a püspök körül foglalkoztatta Odarkát, amiért Berman rettenetesen dühös volt. Nehezményezte azt is, hogy Teofila a kórházban maradt éjszakai szolgálatra, amikor Odarka furcsa „vallomást” tett nála. A fiatal takarítónő elmondta, hogy ő valójában „banderovci”, a szovjet rendszer ellen harcoló fegyveres „banderista” csoport tagja,⁶¹ amely a Kárpátok erdőiben működik. Azért jött a kórházba dolgozni, hogy a társainak gyógyszert és kötszert szerezzen, s ebben kéri Teofila segítségét. A nővér ezt határozottan visszautasította. Az esetet elmondta Biczko András atyának – ő volt az apácák lelki vezetője és gyóntatója –, akitől a következő tanácsot kapta: az ügyet két tanú jelenlétében jelentse az igazgatónak, hogy a bűnpártolási vádat elkerülje. Teofila így is tett.

Az október 31-éről november első napjára virradó éjszakán, éjfél után egy órakor, igen szokatlan időben és módon Berman igazgató-főorvos megjelent a sebészeti osztályon szemlét tartani. A szokásos kíséretén kívül – ekkor Miskolci volt az ügyeletes orvos – magához parancsolta a püspököt felügyelő két apácát is, akik hiába mondták, hogy Romzsa mellett akarnak maradni. A főpásztor csak rövid időre maradt egyedül, de ez elég volt arra, hogy a szomszédos helyiségben elrejtőzött takarítónő, Odarka a betegszobába surranjon és mérget adjon be neki. Amikor a nővérek visszasiettek a püspök betegágyához, a főpásztor teste utolsót rándult. Nagy csodálkozásukra a merénylet óta a szomszédos

⁶⁰ Egyes forrásokban Bergman, aki 1944 végén a szovjet megszálló csapatokkal érkezett Munkácsra.

⁶¹ A már említett Sztepan Bandera követője.

ágyban eszméletlenül fekvő Bacsinszky atya felemelte a fejét és megszólalt: „Volt itt bent a kórteremben egy lány, és valamit tett a püspök orra alá”, ezután visszahanyatlott. Fedinec és Miskolci doktorok megállapították, hogy a sérüléseiből jól gyógyuló püspöknek az orrán (a nyálkahártyán) keresztül mérget juthatott a szervezetébe, mert a halott orra kékült meg a leghamarabb. Miként azt is, hogy a mérget ciánkáli lehetett, amely előbb légzőszervi bénulást idézett elő, majd beállt a halál. Odarka is megjelent a szobában, hogy a püspök végzetéről meggyőződjön, majd részvétét fejezte ki az apácanővéreknek. Miskolci doktor közölni akarta Berman igazgatóval a halálesetet: amikor felemelte szobájában a telefonját (mely az igazgató készülékével párhuzamos vonalon működött), hallotta, hogy Berman a következőket jelenti valakinek: „Teljesítettem, amit rám bízta.” Miskolci óvatosan letette a kagylót, és csak reggel közölte az igazgatóval hivatalosan, hogy Romzsa püspök éjfél után egy óraker, november első napján meghalt.⁶²

A holttestet először a szovjet titkosszolgálat boncoltatta fel, a kirendelt nem kárpátaljai illetőségű orvosnő agyembóliát⁶³ állapított meg a halál okaként. Csak 40 óra múlva, november 2-án délután végezhetette el Munkácson a hivatalos boncolást egy Ungvárról érkezett, hat vagy hét orvostól álló szakértői bizottság, amelyhez Fedinec és Miskolci doktoroknak is csatlakoznia kellett. A testület szerint agyvérzés okozta a püspök halálát. A hazugságot rögzítő jegyzőkönyvet Fedinec Sándornak is alá kellett írnia, aki egy barátjának később elmondta, hogy „lélekben egész életében vezekelt ezért a tettéért”.⁶⁴

Romzsa püspököt halálának csak a negyedik napján helyezték örök nyugalomba az ungvári székesegyház sírboltozatába. A szovjet hatóságok a görög katolikus hívek felháborodás okozta zendülésétől tartottak, ezért az ungvári és a környéken megjelenő helyi sajtóban nem engedték közölni a püspök halálhírét. Ennek ellenére a Rómában kiadott hivatalos közlemény szerint, 30 ezer gyászoló vett részt a főpásztor temetésén.⁶⁵

Romzsa Tódor püspök meggyilkolása után több mint négy évtizeddel, 1992-ben került nyilvánosságra az a szolgálati jelentés, amelyet Pavel A. Szudoplatov (1907–1996) tábornok, az állambiztonsági szerv egyik vezetője 1952-ben a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP XIX. kongresszusára készített. Ebben így számolt be Romzsa Tódor munkácsi püspök meggyilkolásáról: „Az SZKP KB Politikai Bizottsága tagjának, az Ukrán KP [Kommunista Párt]

⁶² [MANAJLÓ Mária Teofila], *Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása*, in: Kárpátontúli Ifjúság (Ungvár), 1990. november 10. (45. szám); Bővebben: PUSKÁS László, *Romzsa Tódor püspök élete és halála*, Budapest, 1999. – A főpásztor meggyilkolásának körülményei több visszaemlékezésben – Chira Sándor, Bendász István, Biczkó András, Marina Gyula – olvashatóak, amelyek az események közlésében lényegileg megegyeznek.

⁶³ Embólia: vérrög okozta verőér-elzáródás.

⁶⁴ BOTLIK J., 1997, 282.

⁶⁵ A merénylet színhelyén 1993 novemberében emlékművet állítottak fel, és az ungvári székesegyház falán is tábla őrzi a vértanú főpásztor emlékét. Az ungvári papnevelő intézetet 1990 után Romzsa Tódor püspökről nevezték el, akit II. János Pál pápa 2001. június 27-én Lembergben avatott boldoggá.

első titkárának, Nyikita Sz. Hruscsovnak [1894–1971] az utasítására az Ukrán SZSZK Állambiztonsági Hivatala által kidolgozott és Hruscsov által jóváhagyott terv szerint, Munkács városában megtörtént Romzsának, a görög katolikus egyház vezetőjének a megsemmisítése, aki erőlesen tiltakozott a görög katolikusok pravoszláv csatlakozása ellen.”⁶⁶

Még egy adalék a főpásztor végzetes halálához, Chira Sándor (1897–1983) titokban felszentelt püspök visszaemlékezéséből: „Ugyanakkor Munkácson elterjedt a hír, hogy nyilvános bűnügyi tárgyaláson 10 évi börtönre ítélték egy milicistát. Az ítélet hallatán a vádlott ordítani kezdett: 'Igen, most egy hűtlen szajha feleség meggyilkolása miatt engem 10 évi fogsággal büntettek, de amikor Romzsa püspököt kellett meggyilkolnom, 10 ezer rubelt adtak jutalmul!' A bíró azonnal berekesztette a tárgyalást, a termet kiürítette, és a vádlottat megháborodottnak nyilvánította.”⁶⁷ Feltételezzük, hogy a milicista (rendőr) annak a teherautónak lehetett a vezetője, amely nagy sebességgel, szándékosan belerohant a püspököt Ungvárra visszaszállító könnyű lovas kocsiba.

A főpásztor megölése után a merényletet megszervezők minden nyomot igyekeztek eltüntetni, sőt bűnbakot kerestek. Az akkor 27 éves Manajló Mária Teofila bazilita apáca főnövért, a gyilkosság egyik koronatanúját a hatóságok először az egyházi környezetétől igyekeztek teljesen elszigetelni. Az ukrán állambiztonsági hivatal ügynökei 1948. január 28-án szovjetellenes tevékenység vádjával Manajló Máriát letartóztatták. Kijevbe szállították, ahol fél évig tartó vallatások során azt igyekeztek rábizonyítani, hogy részt vett a püspök meggyilkolásában. Ártatlansága ellenére 10 év kényszermunkatáborra, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ezt követően büntetésének letöltésére a Mordvin ASZSZK egyik lágerébe hurcolták, ahol betegen kórházba került. Mária nővér 1955-ben szabadult, majd ápolónőként dolgozott Ungváron. 1989 áprilisában rehabilitálták.⁶⁸

A Romzsa Tódor püspök elleni merénylet egyik súlyos sérültjét, ifj. Bacsinszky Dániel atyát másfél évvel a felgyógyulása után, 1949. június 21-én letartóztatták. A hitehagyás (apostázia) és az ortodox egyházba való csatlakozás elutasítása miatt 1949. június 21-én letartóztatták, és szeptember 3-án 10 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését a Kirovográdi területen (Ukrajna, Kijevtől 250 km-re délre) töltötte le, ahonnan 1955 februárjában szabadult megrokkanna, rossz egészségi állapotban. Kárpátaljára hazatérve a hatóságok megtiltották lelkeszi hivatásának gyakorlását, ezért csak gyári munkásként tudott elhelyezkedni.⁶⁹

⁶⁶ Moszkovszkije Novosztji, 1992. augusztus 2. (31. szám), 10. old. Lásd bővebben: PUSKÁS László, *Romzsa Tódor püspök élete és halála*, Budapest, 1999, 231–234.

⁶⁷ CHIRA Sándor, *Visszaemlékezés 1958*. [Előszó: Bendász István kanonok] In: BENDÁSZ István – BENDÁSZ Dániel, *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*, Ungvár–Budapest, 1994, 143.

⁶⁸ BENDÁSZ Dániel, *A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora*, in: *Extra Hungariam. A Hatodik Síp antológiája*, összeáll., fel. szerk. Balla D. Károly, Budapest–Ungvár, 1992, 209.

⁶⁹ ifj. Bacsinszky Dániel a Romzsa püspök elleni merénylet idején az ungvár-ceholnyai templom parókusa volt. Az ungvári városi kórházban 1968-ban, szívinfarktusban halt meg.

Romzsa Tódor püspök vértanúhalála után a munkácsi székeskáptalan öt tagjából csak három maradt: Chira Sándor, Choma Viktor (1891–1953) és Kohutics Tivadar (1881–1955) kanonok. Marina Gyula (1944-től Madarász, 1901–1983) és Minya Lajos (?–?) már 1944 végén, Kárpátalja szovjet katonai megszállása elől az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Az ősi jogszokás szerint az előbbi három, helyén maradt kanonok közül az egyiket kellett volna káptalani vikáriussá (helynökké, azaz a megyéspüspök helyettesévé) választani, hogy az egyházmegye ne maradjon vezető nélkül. Végül azonban egy nem káptalani tagot, Murányi Miklós (1911–1979) addigi püspöki irodaigazgatót választották meg helynöknek. Mindenekelőtt azért, mert a kommunista hatóságok azt várták, hogy Chira Sándor lesz a vikárius, és akkor hamarosan felszámolhatják az egyházmegyét. Chira kanonok ugyanis Kárpátalja újbóli, második magyar korszakában, 1944 előtt a szovjet megszállók által „burzsoának” tartott magyarországi Keresztény Néppárt központi bizottságának volt a tagja, és emiatt nyomban politikai pert indíthattak volna ellene.

A következő esztendő, 1948 végéig már 35 görög katolikus lelkész lett a válásüldözés áldozata, akiket különböző koholt vádakkal tartóztattak le, és 5, 10, 25 év kényszerszolgálatára, vagyonelkobzásra, valamint 5 év politikai jogvesztésre ítélték. Közülük négy személyt kivégeztek, illetve meggyilkoltak. Már a szovjet megszállás kezdetén vértanúvá vált Demjanovich Péter Pál (1869–1945) rahói görög katolikus kerületi esperes, kanonok, aki 1942–1944 között a Magyar Országgyűlés Felsőházának tagja. Már halálra ítélték, amikor megbetegedett, de hogy ne kivégzés nélkül haljon meg, az ungvári börtönben nagypénteken, haldoklása közben tarkón lőtték. A következő áldozat Fenczik István (1892–1945) teológiai tanár, lelkész, 1938-tól 1944-ig a Magyar Országgyűlés képviselője.⁷⁰ A fokozódó terror hatására 1948 végéig már 42 görög katolikus lelkész menekült külföldre.

A következő esztendőben, 1949-ben már az év elején beteljesedik a munkácsi görög katolikus egyházmegye végzetes időszaka. Január 26-án csaknem egyidejűleg letartóztatták a városokban működő parókusokat: Puskás László (1910–1969), Ungvár, Duliskovics Eumén (1889–1958), Munkács, Kampó József (1897–1986), Beregszász, Ruszinkó Miklós (1886–1955), Huszt, valamint ugyanitt Popovics Demeter (1899–1968) gimnáziumi hittanárt. A hatóságoknak mindezzel az volt a célja, hogy megfélemlítsék a papság egészét, illetve rákényszerítse az aposztáziára. A letartóztatott lelkészek egyike sem hajlandó áttérni a pravoszláviára, ezért valamennyiüket 25–25 évi kényszerszolgálatra, 5–5 évi jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ennek következtében ők lettek a kárpátaljai nyilvános egyházüldözés első áldozatai.

Februárban újabb letartóztatásokat hajtott végre a „bezpeka” (miként akkoriban közkeletűen emlegették), azaz az Állambiztonsági Hivatal. Ekkor hurcolták börtönbe Chira Sándort,⁷¹ akit Romzsa Tódor főpásztor 1944-ben

⁷⁰ HRABÁR Tamás, *Mártír görög katolikus papok. Dr. Fenczik István és Demjanovics Péter Pál*, in: Kárpátaljai Hírmondó, 2009. szeptember (3. szám), 12.

⁷¹ Chira Sándor püspök 1958 júliusában Karagandában írta meg „Visszaemlékezés”-ét, amely csak több mint három évtized múlva Bendász István kanonok és fia, Bendász Dániel lelkész *Helytállás és tanúságtétel* című, 1994-ben megjelent könyve „Függelékeként” látott napvilágot. A püspök Karagandában hunyt el.

az egyházmegye vikáriusának iktatott be, majd 1945-ben, titokban püspökké szentelte. Chira sem volt hajlandó az aposztáziára, ezért 1949. február 10-én letartóztatták, majd az év augusztus 6-án 25 évi javító munkatáborra ítélték. Büntetését különböző szibériai lágerekben töltötte, építkezéseknél dolgoztatták, 1956. szeptember 6-án szabadult, és visszatért Ungvárra. A hatóságok hamarosan titkos papi tevékenységgel vádolták, 5 évre ítélték, bebörtönözték, és 1962-ben szabadult. Ezután Kárpátaljától 5 ezer km-re, a kazahsztáni Karagandába költözött, ahol az oda száműzött németek, lengyelek, ukránok, kárpátaljai ruszinok és más nemzetiségűek lelkipásztoraként működött. Chira Sándor mellett akkor további kilenc görög katolikus papot és két bazilita szerzetest tartóztattak le, hogy a még szabadon lévőket megfélemlítsék, illetve aposztáziára készítsék.

Az akaratán kívül vált a kárpátaljai görög katolikus egyház szovjet hatósági felszámolásának egyik közreműködőjévé Murányi Miklós apostoli vikárius. A kárpátaljai területi tanács végrehajtó bizottságának elnöke, Szergej Sztaszjev és a testület titkára, Nazarenko 1949. február 16-án írásban szólította fel Murányi Miklóst mint a munkácsi egyházmegye irodavezetőjét, hogy a székesegyház és a hozzá tartozó épületeket, helyiségeket a püspökség Ungváron található egyéb javaival adja át a pravoszláv egyháznak. A tanácstól küldött okmányra Murányi ezt írta: „Tudomásul vettem: 16. II/49. Káptalani vikárius”. A szovjet hatóságok ezt követően erre az ellenjegyzésre hivatkoztak: mondván, ennek kelte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye önfelosztásának az időpontja.

A két nap múlva, február 18-án kiadott helynöki körlevél azonban nem az előbbieket bizonyítja. Murányi Miklós arról értesítette a püspökség lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat. Idézzük: „Kedves Testvéreim Krisztusban! (...) 1949. február 16-án a hívők kérésére ungvári székesegyházunkat és a püspöki hivatal épületét átadták a pravoszláv egyház tulajdonába. Ennek okán a hivatal működését beszünteti, s az én vikáriusi tevékenységem is véget ér. Kérem a fentiek tudomásul vételét.” Ha figyelmesen elolvassuk az idézett részt, szó sem volt a munkácsi egyházmegye önfelosztásáról.

A helynöki körlevél kiadását megelőző napon, február 17-én az állami hatóságok betiltották a munkácsi püspökség papi szemináriumának, női és férfi tanítóképzőjének, árvaházának, kollégiumának és levéltárának nyilvános működését, s azokat bezárták, illetve átadták a pravoszláv egyház képviselőinek. Az ungvári görög katolikus püspöki palotát is elkobozták, és az egyházmegye papjait mind innen, mind a parókiákból – és ez szó szerint értendő – az utcára tették. A hatósági felszámolás a következőképpen történt: a fenti napon reggel 9 órakor az ungvári városi tanács elnökével az élen egy 13 tagú bizottság érkezett a püspöki irodába, miután a kapuba fegyveres őrseget állítottak. A bizottság tagjai a városi tanács tisztviselői, rendőrök és az állambiztonsági hivatal, a „bezpeka” emberei voltak. Közülük hat személy a püspöki székhelyet, heten a székesegyház és „államosították”, vagyis átvették a két épületet Szemedi János (1921–2008) szentszéki jegyzőtől, illetve Bereznay András püspöki titkártól. Az ott lakó lelkészeket, közöttük két családot – Kótyuk Ferenc (1914–1973) ungvár-ceholnyai lelkész és Ortutay Elemér (1916–1997) teológiai tanár – négynégy kisgyermekükkel az utcára kergették anélkül, hogy számukra lakásról

gondoskodtak volna.⁷² Az „államosítás” mindössze fél óra alatt lezajlott, az eljárásban a pravoszláv egyház képviselői nem vettek részt.

Az ungvári székesegyház és püspöki palota, valamint a vidéken lévő parókiák hatósági elkobzása és lelkészeik durva eszközökkel történő kilakoltatása vízvázasztónak bizonyult a görög katolikus papság addig gyakorlatilag egységes, túlnyomó többségében a hitehagyást elutasító magatartásában. Chira Sándor kanonok és társai 1949. február eleji letartóztatása után két hónapig nem vetettek fogságba újabb papokat, de egyenként 25 évi kényszerszolgálatával való fenyegetéssel „puhították” szabadon hagyott társaikat. Az „eredmény” nem maradt el, mert négy hónap alatt: februárban 30, márciusban 31, áprilisban 16, májusban 17, összesen 94 görög katolikus pap tért át a pravoszláv hitre. Ekkor újabb 12 lelkészt tartóztattak le, és ennek következtében júniusban 15 parókus választotta az aposztáziát a szibériai kényszerszolgálat helyett. Ezután az év végéig további őrizetbe vételek is történtek, de alig volt hatásuk: mindössze tízen tértek át, 1950 júniusáig már csak nyolcan váltak pravoszláv pópákká.⁷³ Valamennyien a már 1931. július 20-án felállított Munkácsi Pravoszláv Püspökség papjai lettek, amellyel nemcsak a hitüket, hanem a ruszin nemzeti önazonosságukat is elveszítették, és hivatalosan ukrán nemzetiségűvé váltak.

A földalatti egyház évtizedei (1949–1989). A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1949. februári hatósági megszüntetésekor, Ortutay Elemér görög katolikus teológus, lelkész 1990. évi közlése szerint, a parókiák száma 265, a lelkészeké 350, akiknek túlnyomó többsége nő, családos ember. A kárpátaljai görög katolikusok száma ekkor kereken 450 ezer lélek: ebből a túlnyomó többség – 400 ezer fő – ruszin, 28 ezer magyar, 16 ezer román, néhány ezer fő szlovák nemzetiségű volt.⁷⁴ Ortutay Elemér újabb, hat évvel későbbi sajtónyilatkozatában már azt említette, hogy 1949-ben 480 ezer hívő tartozott a munkácsi püspökséghez, amelytől ekkor a hatóságok 293 templomot koboztak el és adják át a pravoszláv egyháznak.⁷⁵

A görög katolikus egyház felszámolásakor működő 350 lelkészből 129-et „a szovjet nép ellenségének” nyilvánítottak, mert elutasították a hitehagyást, illetve nem akartak pravoszláv pópaként tovább szolgálni. Valamennyiüket Ungváron ún. „népbírósnak” tárgyalásokon a legképtelenebb koholt vádakkal – vatikáni kém, szabotázs, a Szovjetunió rágalmozása stb. – 10, igen gyakran 25 évi javító-nevelő munkára ítélték, illetve kényszerszolgálat bűntetéssel sújtották. Ezenkívül 5 évi polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra.

Murányi Miklóst az Állambiztonsági Hivatal ügynökei 1949. június 24-én letartóztatták, és a kijevei központi börtönbe (Korolenka) hurcolták. Itt csak 27 hónapi fogság után közölték vele, hogy 1950. szeptember 6-án 10 évi munkatáborra

⁷² POMOGÁTS Béla, *A Vigilia beszélgetése Ortutay Elemérrel*, in: *Vigilia*, 1994. 7. szám.

⁷³ BENDÁSZ István, *Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában*, bev. Ortutay Elemér dr., sajtó alá rend. Hetényi Varga Károly, Budapest, 1991, 15.

⁷⁴ ORTUTAY Elemér dr., *A kárpátaljai görög katolikus egyházzól*, in: *Hatodik Síp*, 1990. június (2. szám)

⁷⁵ BARÁTH Mihály, *„Ha megdobnak követ...” [Beszélgetés Ortutay Elemér dr. görög katolikus arany-miséis áldozópappal, hittanárral.]*, in: *Kárpáti Igaz Szó (Ungvár)*, 1996. június 8. (62. szám), 4.

ítélték. Ekkor a kazahsztáni Karagandai-medencébe szállították, ahol különböző kényszermunkatáborokban raboskodott, ahonnan 1956. augusztus 21-én szabadult. Öt hónappal a kárpátaljai hazatérése után, 1957 januárjában Chira Sándorral együtt kitiltották Ukrajna területéről. Mindketten visszautaztak Karagandába, ahol az oda száműzöttek körében végeztek lelki gondozást. Murányi atyának a belügyi hatóságok 1957 augusztusában engedélyezték, hogy gyógykezelés céljából hazatérhet Ungvárra, de a szovjet államvédelmi szerv, a KGB továbbra is szüntelenül zaklatta. Kárpátalja székhelyén 1979-ben halt meg.

Az ártatlanul elítélt 129 görög katolikus lelkész közül 30-an nem tértek haza a lágerekből, odahaltak. Az életben maradottak az 1955–1956-os általános szovjetunióbeli amnesztiával szabadultak, és visszaköltözhetnek Kárpátaljára. Itt azonban nem folytathatták lelkészi szolgálatukat, mert azt a hatóságok megtiltották, ennek ellenére minden időben jó néhányan titokban tovább működtek. Ha a szovjet állambiztonsági szervek tetten érték őket, illetve besúgók mindig akadtak, akkor évekre újabb kényszermunkatábor várt rájuk. Többeket Kárpátalja területéről életfogytiglan kitiltottak.

Kötelességünk megemlékezni a görög katolikus lelkészek családjairól, különösen a papnékről, az édesanyákról. Az elítélt parókusok mély hitükkel és a római Szentszék iránt tanúsított hűségükkel nemcsak a szabadságukat veszítették el, hanem erkölcsi és anyagi nyomorba sodorták a családjukat, mert a bírósági ítéletekben az elhurcolt papokat teljes vagyonekrobzással is sújtották. A hatóságok már a letartóztatásuk után a feleségüket és gyermekeiket kíméletlenül kilakoltatták a parókiáról, tekintet nélkül arra, hogy a lelkészcsaládokban többnyire 6–8–10, sőt ennél több utódot neveltek. A magukra maradt papnék (családanyák) mélyen együttéreztek férjükkel, vállalták és elviselték a kommunista rendszer megaláztatásait. Miközben a családfők gyakran 5–10 ezer km-re kárpátaljai otthonuktól a kazahsztáni és szibériai gulágokon robotoltak, ők otthon küzdöttek, nélkülöztek, gondoskodtak a mindennapi kenyérről, szó szerint megmentve gyermekeiket az éhhaláltól.

Egy példa: Román Antalnak (1910–1990), Kökényes község (Máramaros vm.) lelkészének a hatóságok 1949 elején megtiltották hivatása gyakorlását, és a családjával – nyolc fiúgyermekkel – együtt kilakoltatták a parókiáról. Taracköz faluba költöztek albérletbe. Mivel Antal atya továbbra sem volt hajlandó az aposztáziára, 1949. június 6-án letartóztatták és Ungvárra hurcolták. A július 7-én itt rendezett kirakatperben 25 évi javító munkára ítélték. Ilyvói (lembergi), kijevei és moszkvai börtönökön át a kazahsztáni lágerekbe került. A Dzsieszkazgani-medence kőbányaiban, majd a karagandai építkezéseknél dolgoztatták, 1955 októberében szabadult. Közben a felesége cipőgyári munkásként, majd kórházi takarítóként igen nehéz körülmények között nevelte nyolc gyermeküket, közülük 1949-ben az egyik meghalt. Román Antal megrokknanva tért haza, a következő évtől több ungvári gyárban volt fizikai munkás, később egy raktárban dolgozott, utóbb raktárnok lett. 1973-ban ment nyugdíjba. Titokban tovább végezte lelképásztori tevékenységét, híveit gyakran felkereste a Técsői járásban.⁷⁶

A legtöbb parókusfeleségnek hiába volt valamilyen polgári szakképzettsége (óvónői, tanítónői, egészségügyi stb.), a család megbélyegzettsége, a társa-

⁷⁶ BOTLIK J., 2010, 89–90.

dalomból való kitaszíttottsága következtében az állami vállalatoknál, intézményekben nem kaptak munkát. Csak az erős hit adott kitartást ezeknek az Édesanyáknak ahhoz, hogy megbirkózzanak a lehetetlennel. Legtöbbjük évekig azt sem tudta, hogy a férje hol raboskodik, sőt azt sem, életben van-e még, vagy odahalt. Bendász Dániel atyához hasonlóan meggyőződéssel valljuk, hogy önfeláldozásukkal ezek az Édesanyák hősök voltak, és rászolgáltak az utókor megbecsülésére.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye második főpásztor vértanúja Orosz Péter (*1917) volt, akit Romzsa Tódor munkácsi főpásztor 1944. december 19-én titokban szentelt püspökké. Amikor a szovjet hatóságok 1949-ben megtiltották papi hivatásának gyakorlását, illegalitásba vonult, és bujkálva, titokban gyakorolta hivatását. 1953. augusztus 28-án egy V. Pósik nevű milicista Beregisfalud községben elfogta, majd Ilosva járási székhely irányába kísérte. Alsókaraszló faluban egy út menti keresztnél megengedte neki, hogy letérdelve imádkozzon, majd hátulról tarkón lőtte. A gyilkosságot 39 évig homály fedte, de az egyik szemtanú lelkiismerete megszólalt. Ennek nyomán került nyilvánosságra Orosz Péter rejtett nyughelye, a KGB ilosvai garázsának padlózata alatt. A főpásztort 1992. augusztus 28-án Bilke községben újratemették.⁷⁷ A gyilkosa ekkor még élt, bírósági eljárás is indult ellene, de mivel a tette elévült, büntetlen maradt. Orosz Péter boldoggá avatási eljárása 2003-ban kezdődött. Tanúságtételéről 2004-ben dokumentumfilm készült.⁷⁸

Közben Romzsa Tódor vértanú püspököt 2001. június 27-én Lembergben (ma: Lviv) II. János Pál pápa (1978–2005) boldoggá avatta. Az előbbi évben korábban, március 24-én, a magyarországi Lakitelek község Népfőiskolájának kertjében felavatták Romzsa Tódor szobrát. Az ünnepségen részt vett Manajló Mária Teofila nővér és Maszlej Mihály, az egyik hajdani papnövendék is, aki a püspök elleni merénylet folyamán a hirtelen ütközéstől (Bugir Mihály társával együtt) a lovas kocsiból kirepült a mezőre.

Amikor Murányi Miklós helynök 1949. február 18-án kiadott körlevélében arról értesítette lelkészeit, hogy a továbbiakban már nem ad ki utasításokat és a hivatal működését beszünteti, a munkácsi püspökség szolgálata a valóságban nem ért véget. A szovjet parancsuralmi rendszer jól ismert körülményei között a következő négy évtizedben földalatti (katakomba) egyházként működött tovább, amihez minden időben adott volt a három feltétel. Az első az egyházkormányzás. Murányi Miklós vikárius mellett a titokban felszentelt püspökökkel – Chira Sándor, Orosz Péter, 1978-tól Szemedi János (1921–2008), majd 1983-tól Holovács József (1924–2000) – folyamatos volt az egyház irányítása. Az utóbbi két főpásztort Chira Sándor szentelte püspökké, és Chira volt az, aki több mint három évtizeden keresztül összefogta a titokban tevékenykedő papokat, amikor éppen nem valamelyik szibériai lágerben raboskodott vagy Karagandában

⁷⁷ HRABÁR Tamás, *Kárpátalja vértanúja. Orosz Péter görög katolikus püspök születésének 90., és mártíromságának 54. évfordulója alkalmából*, in: Kárpátaljai Hírmondó, 2007. szeptember (3. szám), 11.

⁷⁸ Címe: *A kereszt előtt. Orosz Péter püspök vértanúhalála*. Rendező: Barlay Tamás (Duna Televízió Vallási Szerkesztőség).

tartózkodott.⁷⁹ Az öt évig kényszermunkatáborokban sínylődő Margitics János (1921–2003) a hazatérése után szülőfaluja, Nagycsongova „kolhozista” munkása lett, és még akkor is az volt, amikor Dmíterko Szafron sztanyiszlavi (Ivano-Frankovszk) főpásztor 1988. szeptember 21-én titokban püspökké szentelte.

A második feltétel. Az üldözések miatt a görög katolikusok nagy része a helyi római katolikus templomokat látogatta, így fejezte ki ellenállását a hatalommal szemben. Emellett azonban mindig voltak százsámra olyan „görög szertartást” igénylő hívők, továbbá lelkészek is jó néhányan, akik titokban gyakorolták a hivatásukat. Méghozzá úgy, hogy igyekeztek magukat kivonni a hatóságok látóköréből, és kényszerből a legkülönbözőbb, gyakran a legnehezebb fizikai munkát végeztek a családjuk fenntartására. A szabad idejükben titokban a házaknál miséztek, eskettek, kereszteltek, a temetőben éjjel a kiásott sírhelyet az elhantolás előtt beszentelték. Érvényes volt ez az egyház vezetőire is. Például Szemedi János az 1950-es évek elején kitanulva a szakmát, négy évig gépkocsivezetőként dolgozott az ungvári 2195. számú Gépkocsiforgalmi Vállalatnál, ahol 1956 januárjától 1987-ig, nyugdíjazásáig már irodai munkát végezhetett. Közben a szabad idejében leplezett püspökként a földalatti egyházat irányította, látogatta papjait és híveit.⁸⁰

Valamely vallásfelekezet hosszabb távú létének harmadik feltétele a papképzés. A lelkészhiány enyhítésére Ortutay Elemér teológiai tanár 1976-tól gondosan álcázott hittudományi főiskolát működtetett ungvári lakásán. Nagy kockázatot vállalt, mert korábban, 1949-ben az ungvár-ceholnyai parókia segédlelkészeként elutasította az aposztáziát. Emiatt letartóztatták, 25 évi javító munkatáborra, 5 évi polgári jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Vorkutába (Észak-Urál) hurcolták, ahol szénbányában dolgozott, 1956. augusztus 20-án szabadult. Mint „tyurescsák”⁸¹ csak az ungvári kályhagyárban kapott állást, két évtizedig csempeégető munkásként dolgozott. Miután nyugállományba ment, 1994-ig összesen 21 lelkészt képzett ki, 1990-től néhányukat már törvényesen. Közben a száműzetéséből titokban hazajáró Chira Sándor püspök közel 50 kárpátaljai papot szentelt fel.

A fenti három feltétel a kárpátaljai szovjet parancsnoki rendszer 1949 és 1989 közötti négy évtizede alatt is fennállt. A birodalom utolsó korszakában, 1989. december 13-án a szovjet kormány hatályon kívül helyezte a görög katolikus egyházat 1949-ben betiltó rendelkezését, és ismét engedélyezte működését. Ezt követően a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye az előbbiek következtében szinte egyik napról a másikra sikeresen ki tudott lépni a földalatti létből, és immár jogszerű keretek között folytathatta szolgálatát. A valódi talpra állásához azonban meg kellett vívnia harcát az annak idején elkobzott és a pravoszlávoknak kényszerűen átadott templomainak, parókiáinak és más javainak a visszaszolgáltatásáért. Az előbbiekben döntő szerepe volt Szemedi Jánosnak, aki 1991-től 2000-ig már törvényes megyéspüspökként irányította

⁷⁹ VÉGHSEŐ Tamás, *Útkeresés kényszerpályák között: görög katolikusok Magyarországon és Ukrajnában 1945 után*, in: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*, szerk. Balogh Margit, Budapest, 2008, 291.

⁸⁰ BOTLIK J., 1997, 293.

⁸¹ Tyurescsák: börtönviselt, politikai elítélt, a „tjurma” (‘тюрма’) börtön kifejezésből.

egyházát. Két, titokban felszentelt társa, Holovács József és Margitics János szintén 1991-től segédpüspökként szolgált tovább 2000-ig, illetve 2002-ig. Közben Szemedi János nagy érdeme volt az is, hogy megalakult a Beregszászi Magyar Görög Katolikus Esperesi Kerület, amelyhez 30 ezer, főként a volt Ugo-csai vármegyei magyar görög katolikus hívő tartozik.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség a fennállása, három és fél évszázada óta különleges státust élvez: „ecclesia sui iuris”, vagyis önálló egyházmegye, amely napjainkban is közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve. A Szovjetunió felbomlása és az önállósodó Ukrajna idején, 1991 tavaszán Kárpátaljára látogatott Miroszlav Ljubacsevszkij (?–2000) bíboros, ukrainai görög katolikus egyházfő, akinek az volt a nem titkolt célja, hogy egységes irányítás alá vonja Ukrajna valamennyi unitus egyházmegyéjét, köztük a munkácsi püspökséget is. Ungváron tartott igehirdetésének szövegét erősen áthatották az ukrán nemzeti törekvések eszméi, és Kárpátaljáról mint ősi ukrán földről és kultúráról beszélt.

Közben az ellentéteket különféle egyházi szinteken is szították a kárpátaljai, illetve az ukrainai (galíciai) görög katolikus egyházszerkezetek, valamint a munkácsi egyházmegye és a kárpátaljai pravoszláv püspökség között. A ruszin nemzetiségű Szemedi János főpásztor és a papságának több mint háromnegyed része azonban az ukrán főegyházmegyéhez nem volt hajlandó csatlakozni. Napjainkban is ez a fő kérdés! Ha a munkácsi püspökség feladná különleges státusát, a Szentszékhez való közvetlen alárendelést, akkor a kárpátaljai 30 ezer magyar, valamint 16 ezer román és 3 ezer szlovák nyelvű görög katolikus hívő nemcsak törvényszerűen háttérbe szorulna, hanem a nemzeti önazonosságuk is súlyos veszélybe kerülne.

A magát közismerten ruszinnak valló Szemedi János püspök halála után II. János Pál pápa a Szlovákiában, Abaszállás községben (volt Nyitra vm.) 1952-ben született, szlovák származású Milan Šašik lazarista rendi szerzetest (ekkor a kárpátaljai Perecseny plébánosát) 2002. november 12-én bononiai címzetes püspökké és munkácsi görög katolikus apostoli kormányzóvá nevezte ki.⁸² Ezután Rómában püspökké szentelték, majd 2003. január 23-án az ungvári székesegyházban iktatták be főpásztori székébe. Tisztségéből következően Šašik jó kapcsolatokat tart fenn az ukrán görög katolikus egyházzal, amelynek azonban továbbra is egyik törekvése a munkácsi püspökség bekebelezése. Az ezredforduló után a munkácsi egyházmegyéhez mintegy 300 ezer hívő (közülük 30 ezer magyar ajkú), 295 egyházközség, 113 templom, 143 lelkész és 81 vasárnapi iskola tartozott.

Végezetül még a következőkre kell felhívunk a figyelmet: a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1989 decemberében kezdődött újjászületése után rövid időre felcsillant a remény, hogy újra a ruszin nemzeti önazonosság legfontosabb támaszává válik. Ez elsősorban azért nem vált valóra, mert a püspökségnek szinte minden erejét igénybe vette a hatóságokkal és a pravoszlávokkal vívott ádáz küzdelem az elkobzott templomainak, parókiáinak és más javainak a visszaszerzéséért. Eközben az újjáéledő ruszinság is létrehozta érdekvédelmi szervezetét, a Kárpáti Ruszinok Társaságát – a hatóságok 1990. február 17-én

⁸² A szlovák származású Šašik az 1990-as évek elején Kijevben, a Szentszék ukrainai apostoli követség titkáráként működött. Munkácsi megyéspüspökké 2010. március 17-én nevezték ki. Tevékenységéért később az Ukrán Köztársasági Érdemrend 3. osztályával tüntették ki.

jegyezték be –, amely Kárpátalja autonómiájának a kivívását tűzte ki fő célul. Bár a munkácsi püspökség képviselői az 1990-es évek elején következetesen ruszinokról beszéltek, az utóbbiak körében kitört nézeteltérések következtében a görög katolikus egyház nem vált újra a ruszin nemzeti továbbfejlődés keretévé. Ez az állapot napjainkban is változatlan. Kárpátalján a szovjet kommunista diktatúra korában pravoszlávva vagy pogánnyá tett százazreknek és utódaiknak napjainkban csak a töredéke, talán mintegy 10 ezer fő meri felvállalni ruszin származását! Hogyan tovább?

NATÁLIA NAUMCSENKO-PÓCS
NŐI ÁBRÁZATOK

Merjacs Igor

pánszláv, pravoszláv, pszeudopap poéta verse

Minden ruszinok védőszentjéhez, Szent Miklóshoz

Kevéssé, sőt alig ismert élettörténeted, családfád, akár mint Melkisédeké, mi Urunk előképéé,

Té, szentté tett szent a szentek gyülekezetében.

Történeted szálait aranyból, legendából, aurából, vagy inkább aureából szőtték későbbi századok!?

Té, aranyfüstölésű ikonja Krisztusnak.

Már születésed napján felálltál fürdőkádadban, és a böjti napokon csak egyszer szoptál,

Té, aszkéta-kisded.

Később éjszaka, nyitott ablakon át bedobott égi segítséggel, pénzes erszénnyel mentetted meg a szegényt, szegény embernek lányait a nyilvánosháztól. Mert a szegény a legszegényebb, hát, ím, boldogok a szegények.

Így lettél a leányok patrónusa, te, Istenben gazdag.

Égi jel hatására választottak Myra püspökévé, ugyanis hangot hallottak, hogy az első arra járó Nikolaoszt tegyék meg papi fejedelmükké, és nemcsak hallottak fülükkel (nem mint süket-néma bálványok), hanem értettek és aszerint cselekedtek.

Ó, episzkoposz, hatalmas,
Té, segedelmes.

Az a pletyka is járja rólad, hogy füled hegyezve jártad gyülekezeted, megbújtál híveid házainak ablaka alatt, hogy kihalld panaszait, meg hogy ugyebár első hallásra, közvetlenül értesülhess a felpanaszolnivalókról, mondják, így járt el Kálvin is.

Ó, atyafi, kinek van füle a hallásra, az igazak gyülekezetében.

Ebben is kiváló voltál, zsinatoló atya lettél Niceában.

Ó, hitben győzedelmes.

Megragadtad egy nagy viharba került hajó kormányrúdját, akárcsak Myra eklézsiájáét, mert a matrózok hívtak segítségül, és mellékesen a vihart is lecsillapítottad, Krisztus urunkat imitálván,

Ó, christianus, engedelmes.

Így lettél a hajósok, utazók patrónusa, és persze a jogászoké, mert ők csak egy paraszthajszálnyira vannak a világkormányozó politikusoktól.

Kiragadtál három koholt vádak alapján bebörtönzött katonatisztet a hóhérnak kezéből (mint Sidrák, Misák és Abednégó a tüzes kemencétől megoltalmaztatott), úgy, hogy megjelentél Nagy Konstantinnak mély álmában.

Ó, látók, álmosok mentora.
Így lettél a foglyok patrónusa.

Ártatlan deákokat szabadítottál meg a kivégzéstől.

Ó, tanító, haragra késedelmes.
Így lettél a tanulók patrónusa.

És minden hathatós segítségednek mellette
a gyermekeket segéled szerfelette,

Te, pátér-patrónus.

Így történhetett, hogy a cukros bácsi-i vendéglős által láb alól eltett gyermekeket, a só és hús közé, hordóba rejtetteket, angyali intelemre feltámasztottad, és a nem diabéteszes, mégis cukros, tán pedofil kocsmárost megbüntetted.

Így lettél a gyermekek patrónusa. És Mikulás.

A hálás utókor dús, hosszú fehér arcszörzet mögé száműzött, és Lappföldre meg rénszarvas húzta szánra, krampuszok, növendék ördögök közé.
Ám késő vénségben, betelve az étellel tértél meg atyáidhoz, mint Ábrahám, ó, te zsinati atya,
egyesek tudni vélik, hogy angyalok fogadtak és vezettek be a Paradicsomba.

Batári Gábor közlése

A vásznakra álmodott otthon élménye

Ruszin festők alkotásainak identitáselemeiről

Számos ruszin festő alkotása található az Országos Ruszin Önkormányzat gyűjteményében. Név szerint Fedinecz Atanáz, Manajló Iván, Manajló András, Babinec József, Alexander Males, Volodimir Pavlison, Jurij Zsigalj, Szergej Biba, Martin Zbojan táj- és otthon-élménye mutatkozik meg az általuk készített festményeken.

Mint tudjuk, az említett élményt sokan magukkal hozták, és itt, Magyarországon is tovább festették, festik a Kárpátok övezte tájba simuló otthonokat, az ott lakó embereket.

Fedinecz Atanáz ars poeticájában ez olvasható: „Az alkotásnak olyannak kell lennie, hogy annak elsődleges érzelmi hatása ne kerülje el a tudatot, teremtsen egységet a múlt és a jelen, az ember és a természet között, vagyis szolgálja a harmóniát. Tökéletesen csak azt lehet megalkotni, amit a festő jól ismer.”

Erre a művészi hitvallásra fűzhetők fel Manajló Iván festői opusának a ruszin kulturális örökséget és annak táji környezetét mutató festményei is. Életművében „...nagyon fontos, hogy figurális, természetelvű művész, hogy portré- és csendéletfestő...” – írja róla Feledy Balázs, majd hangsúlyozza, hogy bizonyos szempontból meghatározó alkotásai sorában a táj- és életképek festése.

„Fedinecz Atanáz, akit a művészvilágban Fruciként ismernek, bölcs arisztokratizmussal távol tartja magát a post-avantgard közös szekerétől, megőrzi önállóságát, tehát ember

marad, aki nem szégyell őszinte, sőt lírikus lenni” – írja a festőről Olga Petrova, aki maga is festőművész, egyetemi professzor.

Őszinte és lírikus, képeiből nemcsak a táj szeretete árad, hanem a tájban élő emberé is. Azé az emberé, aki átformálja a tájat, a saját képére és hasonlatosságára, aki emlékeiből alkot: templomot és lakóházat. A fa dicsérete fontos, mert a fa adott, és örök helye van a ruszin népeletben. Mindennek tanúja a több százados templomok és lakóházak. Fruci alakjai számára maga teremti meg a táji és tárgyi környezetet.

A ruszin lányt a táj veszi körül: szelíd dombokon színes lombú fák, és a háttérben, a horizonton a hihetetlenül kék ég. Egy tiszta, természetbe illeszkedő emberi világ üzenetét közvetíti a piros kendős lányalak.

Ahogy a ruszin család is a fentiekben emlegetett tisztaságot, a rokonsági kötelék fontosságát mutatja. Annak a hittel teli életnek a fontosságát, ami a vidéken élő ruszinokat jellemezte, és jellemzi még ma is. No meg a kemény munkára épülő létet.

A csendélet: a családi asztal feszülettel, tányérok, gyertyával és lámpával, meg sok-sok gyümölcssel. Szembetűnő a tárgyak közötti mellérendelő viszony. Az alkotó tehát azt mondja, hogy minden fontos, a hit, a mesterek termékei és a táplálékul szolgáló gyümölcs. Minden fontos, mert ebből az együttesből kerekedik ki a harmonikus lét.

A tájélmény és a családi harmónia mellett ott van a ruszin ember mindennapos küzdelme is a képeken. Elég a krumplit szedőt, a szénát gyűjtőt vagy az ökörfogatot hajtót kicsit közelebből megsejlelni.

A templomok fából róttak, és valahol ott lapulnak Kárpátalján, abban a bizonyos bűvő otthoni tájban. Szerényen meghúzódnak a hegyek alján, szinte látja a szemlélő, mint didegnek a télben, hósípkával tornyokon, miközben várják a templomjáró népet. Tavaszodván a megnövekedett víztükörben nézegetik magukat, bomló rügyek között, és aggódó tekintetű híveket fogadnak magukba... Apró falvak balladákból, népdalokból és népmesékből ismert világát tárja elénk Fruci, szelíd derűvel és aggodalommal, de a szemtanú hitelességével.

Mégsem a nosztalgia árad a képekből. A múlt idő nem szépíti meg a hajdanvolt világot. Az ecsetvonásokból a láttatás tárgyilagossága sugárzik. Olyannak mutatja az eltűnő világot, amilyen az valójában volt: komoly, gondterhes és esetenként mégis lírai.

A festői látásmódot követve, a népművészet tárgyalkotó tevékenységének darabjait elhozva teljeseedik ki a kép.

Manajlo Iván festészetének is fontos vonulata a népelet ábrázolása. Számos festményén megjelennek az erdőben dolgozó famunkások, amint nekifeszülnek a rönköknek. A képekről tükröződik a nehéz élet szépsége, olykor lírai szelídségű pillanata: az erdőmunkás vállán ülő mókusz. Manajlo képein is megjelennek a tájban megbúvó falvak és templomok: apró házak és apró, Istennek és embernek épített, tornyos imahelyek.

Azután az évszakok és napszakok élménye, a mindig más-más arcát mutató táj! A természeti környezet színpompás világának ábrázolása. Ezek az elemek közösek, az alkotók mindig ezeket álmodják vásznaikra.

A tematika azonossága azonban más-más művészi kifejezőmódban, ecset- és ceruzakezelésben mutatkozik meg: habár ugyanazt látják, mégis más festői eszközzel ábrázolják témájukat.

Klamár Zoltán

Németh András *Kisesszé* című írása az októberi összeállításban oldalhiányosan jelent meg, Elnézést kérünk a furcsán született botlásért. A szerző és olvasóink a lapszámban betétkiadványként kapják most kézbe a csorbítatlan szöveget. (A szerkesztőség)

Földessy Péter

Fedinecz Atanáz

RUSZIN LÁNY

A NEHÉZ KERESZT

Manajló Fedor

ÖREG AZ UNOKÁJÁVAL

NAGYAPÁNK HÁZTÁJA

AZ ESKÜVŐ

Manajló Iván

A VIHAR ELŐTT

ÚJ NAP

Manajló András

Hattinger-Klebasko Gábor

A tragikus sorsú Rutheni-völgy

Ölés és ölelés, micsoda ajzószer

Tél van, a völgyet lent
el vastag hó lepi,
nem törődik azzal,
hogy mi fájhat neki.

Kibeszéletlenül
marad a gondolat,
a völgy magányával
a hó nem vitatkozhat.

Magába fojthat itt
haragot, csalódást,
az ember, ki unja
a hólepte hallgatást.

Csendes éveket már
fel senki nem sorol,
csak szél fúj a völgyön,
s bársony havat porol.

A hiábavalóság
őt régen nem bántja,
fáradtság és idő
itt nem mehet kárba.

Az egyetlen utca
a völgyben füstszagú,
senyvedő tűzön fő
a jóízű ragu.

Farkukat behúzza,
kuvaszok ugatják
az estét, hideget,
a holdat, hogy látják.

Itt kétéltű az ember,
az egyik álmodik,
a másik meg temeti
az első álmait.

Ragyog a völgyben lent
a fák gyémánt köntöse,
s megüli a lelket
a hallgatás ösvénye.

Barátságos színt kap
a szürke gondolat,
már nem fojtja a csend,
ez sziget, hol álmodhat.

Elvarázsolt sziget,
álmodó fehérség,
a némaság közepén,
hol tombol az irigység.

Kattannak kapcsolók,
s világlik sok kis ház,
tíz tájt ásít bele
a fagyott csendbe más.

A völgy megunja lassan
a szikrázó havat,
szövetségül hívja
a napot s csillagokat.

A Rutheni-völgyben
így alig marad hó,
földje vízzel tele,
és az is szutyorgó.

Boldog a taps immár,
velünk van a tavasz,
az éjszakai fagy
nem árt, bár még ravasz.

Kopik acélkék jég
a völgynek patakán,
barkák pattannak ki
a füzeknek ágán.

Csúf kígyó az utca,
feketén kanyarog,
kátyúiba gyűlnek
az ünnepi gondok.

A völgy déli lejtjén
megszeppent virágok
sárga színeivel
hirdet egy világot.

Mert a tavasz hetyke
szőke úrfi, suhanc,
megnyúzza az időt,
már nem kell ide glanc.

Haszontalan kölyök
a tavasz szerfelett,
lenyúl a szívekgig
és ragyognak szemek.

Léhán mosolyodik,
mit is bánja ő,
csupán játszadozik,
bár a szíve egyre nő.

Esténként lám, mikor
fárad a völgy tavasza,
libegve bolyong még
gyönyörű madara.

Oly halk szavú lesz a
békés tavaszi est,
elhiszi, hogy mindezt
csak meglegelni lehet.

De jönnek acélekék
szántani a völgyet,
nem törődve azzal,
hogy megölik a hölgyet.

A völgyet, mely ruszin föld,
itt ered a forrása,
a hölgy emlőin nevel,
kit úgy hívnak, Komlóška.

Fejét elfordítja, és
szemöldöke sértődött,
a testébe csapódó
acélekék között.

A hölgy válla puha lesz,
keze nem simogató,
hullám, óh, hullám hátán,
öle már nem ringató.

Éles és sikolt a hang,
vonaglik a testdarab,
hörgés, rekedt üvöltés,
mi belőle felszakad.

Izmai mind feszülnek
az acélekék alatt,
valami ősi ösztön
feszít rajtuk nagyokat.

A Rutheni-völgy-hölgy
nem érez fájdalmakat,
acél vájta teste többé
nem óv meg ruszinokat.

Tél van, a völgyet lent
oly vastag hó lepi,
nem törődik azzal,
hogy mi fájhat neki.

Komlóška, 2010 októberében

Kiss Judit

Gyökerek

Részem vagy, mint
gyermek az anyjáié.
Fáj, hogy a törvények
elszakítottak Téged,
mint gyermeket az anyjától,
aki mit sem látott
annak arcából.

Évekig vártam, hogy
láthassalak,
megtudjam, ki is vagy,
s kinek nevezzem magamat,
nevelőim bölcsőjében
miért is vallom ma
magam RUSZINNAK.

Szép vagy, ez nem vitás,
a találkozás csodás,
zakatoló szívdobogás!
Most szívom magamba
azt az anyai tejet,
melyet tőlem
évekig elrejtettek.
Ne hidd, hogy elfelejtelek!
Tudd: érzem melegséged
s a nagy szegénységed!

A törvények még
nem adtak vissza,
de Te adtál
annyi tejet,
ne felejtsem,
Te szültél meg,
harcoljak, hogy
törvényesen,
most már hazai
földön, békében,

SZERETETEMET ÉREZD MEG!

Választások

Kinek hasznosak?
Akik sok pénzt akarnak!
A ruszinokért ki akar dolgozni?

Mennyien?

Szavazásra bocsássuk?
Hol vagytok ti, fölesküdtött ruszinok?!
*A közös asztalra most már nektek
is sok mindent kell raknotok!*

Ébredünk?!

(A. Duchnovicsnak)

Ó, Te drága Duchnovics,
ha Te látnád, itt mi nincs!

Ruszinjaink a szókincset
nem tekintik túl nagy kincsnek.
Sokuknak neved ismeretlen,
néhányunknak ez érthetetlen!

Milyen itt az ébredés?
Úgy látom: csak szendergés!

Ami a ruszin szívből jön,
az még gyerekcipőben jár.
Harang, kondulj meg végre már,
ne váljon patakká a könny!

A hazai „ébredések”?

Sarkantyús csizmában,
politikai álarcban,
bukszájukat megtömve,
ruszinokon átnézve,

lelkeket tiporva lépdelenek
a nagy hazai „ébredések”.

Popovics Tibor Miklós

Vrabely Mihály

ruszin folklorista és publicista élete és munkássága

Vrabely Mihály [Mihail Vrabely, írói álneven Iván Gazda], ismert ruszin folklorista, újságíró és pedagógus 1866. november 20-án született a Zemplén megyei Viraván, nem messze Mezőlaborctól egy sokgyerekes görög katolikus kántortanító családjában. A helyi görög katolikus templom 1863-ban épült, és ott keresztelte meg a kis Vrabely Mihályt Gulovics Péter parókus. Vrabely Mihály elemi és általános iskolai tanulmányai után beiratkozott az ungvári görög katolikus tanítóképzőbe. Már diákévei alatt kezdte gyűjteni a ruszin népdalokat, és az első összegyűjtött népdalokat az ungvári Lisztok c. lapban publikálta 1887-ben.

A tanítóképző elvégzése után, 1886-ban Vrabely Mihály egy évig egy Csemerne nevű ruszin faluban, Varannó város környékén (Zemplén megyében) tanított az ottani ruszin népiskolában.

1887-ben áthelyezték a Bács-Bodrog megyei Bácskeresztúrba (ruszinul Ruszkij Keresztur), ahová ő az általa addig összegyűjtött ruszin népdalok figyelemre méltó fűzetszerű gyűjteményével érkezett. Ott a helyi ruszin népiskolában kezdett tanítani Kuzmják Mihállyal, aki szintén a felvidéki Zemplén megyéből származott, valamint az én apai dédapámmal, Dzsunya Mihállyal. Az utóbbinak egyébként hat lánya volt: Paula-Ágnes, Melánia (az én apai nagymamám), Angéla, Natália, Irénke és Szerafina. Nos, Vrabely Mihálynak megtetszett apai nagyma-

mám, Dzsunya Melánia leánytestvére, Paula-Ágnes, és elkezdett udvarolni neki. Sőt megkérte a kezét, de dédapám, Dzsunya Mihály különböző okok miatt vonakodott ehhez hozzájárulni. Ezért csak az 1893. évi elhunyt után házasodtak össze. Időközben Vrabely Mihály folytatta a bács-szerémi ruszin népdalok gyűjtését.

1890-ben Vrabely Mihály Ungváron a Kelet Könyvkiadó gondozásában megjelentette folklórgyűjteményét *Russzkij szolovej* 'Orosz csalogány. Népi líra', vagyis népdalok gyűjteménye különböző magyar–orosz tájszólásokon címen. A népdalgyűjtemény két részből áll. Az első rész tulajdonképpen a magyar–orosz népdalok sajátos antológiája, ahol a felvidéki (zemléni, makovikai) eredeti magyar–orosz népdalok mellett a ruszinok által átvett szlovák, szerb, horvát és kisorosz (galíciai) népdalok is jelen vannak. Vrabely Mihály megnevezi annak a 17 adatközlő személynek a nevét, akik közreműködtek az első rész összeállításánál. Az Eperjes vidéki adatközlők közül érdemes megemlíteni a következő személyeket: J. Levkánics (Virava), I. Polívka (Szedliszk), M. Firtka (Mezőlaborc), és az ismert ruszin nemzeti ébresztő A. Pavlovics (Szvidnik). A fontosabb bács-szerémi adatközlők: A. Lábos (Bácskeresztúr), G. Gudák (Bácskeresztúr), M. Bucsko (Bácskeresztúr), M. Kuzmják (Bácskeresztúr), az én dédapám, M. Dzsunya (Bácskeresztúr).

A második részben Vrabely Mihály ismertetett 106 különböző műfajú ruszin népdalt *Népdalok bácskai és zempléni orosz tájszólásban* címmel. Ebben a részben nagyobbbrészt a bácskai ruszinok népdalai találhatók. Az adatközlők közül meg kell említeni N. Gubás (Kocura), G. Szegedi (a szerémségi Petrovci), M. Bucsko (Bácskeresztúr), I. Lacka (Bácskeresztúr) nevét. A bácskai ruszin népdalok jelentős hányadát egy bácskeresztúri írástudatlan parasztember, Andrij Hornyák közreműködésével sikerült rögzíteni, és így ő volt a legproduktívabb adatközlő. Mind az első, mind a második rész ruszin népdalainak mintegy kétharmadánál nem volt feltüntetve az adatközlő neve. Feltételezhető, hogy ezeket adatközlő nélkül közvetlenül maga Vrabely Mihály rögzítette.

Az *Orosz csalogány* kiadására nem egyformán reagáltak a médiában. Így például a magyarellenes hungarofób ismert galíciai ukrán nacionalista író, költő, irodalomtörténész, publicista, politikus Iván Franko igen kritikusan és negatívan értékelte ezen folklórgyűjteményt. A következőket írta a lembergi (Lvovi) *Життя і слово* 'Élet és szó' nevű ukrán lap 1894. évi I. számában: „Ennek a kis könyvecskének, amely 188 népdalt tartalmaz, nincs semmilyen tudományos értéke (...). Mégis van valami értékes is benne, mivel először mutatja be nekünk a bácskai ruszinok népdalait, amelyekről eddig szinte nem volt semmilyen információnk. Ezért köszönet illeti Vrabely Mihályt...” Egyébként pont ez az Iván Franko a hasonlóan gondolkodó galíciai ukrán nacionalista barátjával együtt a magyar honfoglalás 1896-os millenniumi ünnepségeivel kapcsolatban élesen tiltakozott a Kárpátaljai Oroszország ruszinjainak elmagyarosítása ellen a

Mi is Európában vagyunk: a galíciai ruszinok tiltakozása a magyar ezer év ellen című, Lembergben 1896-ban megjelent kiáltványi tanulmányában. Erre válaszul a történelmi Magyarország és így Kárpátalja magyar-orosz ruszinjainak józanul gondolkodó magyarbarát része és elsősorban az értelmiség egy része ugyancsak hevesen reagált, tiltakozva a galíciai ukrán nacionalisták nemkívánatos durva beavatkozása ellen Magyarország belügyeibe és nemzetiségi politikájába. Büszke vagyok, hogy mind apai, mind anyai felmenőim akkor erre az észszerű álláspontra helyezkedtek. Ilyen nézeteket vallott apai ágon a bácskeresztúri Dzsunya család minden tagja, és még maga Vrabely Mihály is, aki időközben összeházasodott Dzsunya Paula-Ágnessel, apai nagymamám leánytestvérével (ezt Dzsunya Melánia nagymamám elmondásából tudom). Hasonló nézeteket képviselt anyai ágon Kaszárdá András nagyapám, aki akkor görög katolikus kántortanító iskolaigazgató volt a Zemplén megyei Ublyán, és felesége, Vadász Viktória nagymamám (ezt viszont édesanyám, Kaszárdá Jolán elmondása alapján tudom). Iván Franko egyébként ezek után egészen az első világháborúig többször személyesen felkereste Kárpátalját, ahol a helyi magyar-orosz ruszinok körében gerjesztette és szította a magyarellenes indulatokat, leplezetlenül agitált a magyar nép és állam ellen, és szorgalmazta Kárpátalja elszakítását az ezeréves Magyar Királyságtól, és egyesítését az ukrán irányzatú Galíciával egy jövőendő független ukrán állam kötelékében.

Érdekes módon Iván Frankónál kisebb mértékben kritizálta az *Orosz csalogányt* egy másik galíciai ukrán nacionalista folklorista, néprajzos, irodalomtörténész, szlavista, Volodimir

Hnátyuk. Bevallása szerint bizonyos értelemben pont ez a kiadvány ösztönözte őt mélyrehatóbban foglalkozni a bácskai ruszinok történetével, folklórával és nyelvével. 1895 és 1903 között hat folklorisztikai-néprajzi expedíciót valósított meg Podkarpatszka Ruszba (Kárpátaljai Oroszországból) és Bácskába. Ezek eredményeit egy hatkötetes, *Ethnographiai anyagok Magyar – Oroszországból* című kiadványsorozatban mutatta be, amely Lembergben jelent meg 1897 és 1911 között. Volodimir Hnátyuk magát az ismert ukrán nacionalista politikus, publicista, történész, filozófus, irodalomtörténész, közgazdász Mihail Dragomanov szellemi követőjének tekintette. Az utóbbi ugyanis nemcsak a kárpátaljai ruszinok népi kultúrájának vizsgálatát szorgalmazta, hanem azt is, hogy még fontosabb meggyőzni őket az ukrán nemzeti identitás elfogadásának szükségességéről. Úgy vélte, hogy a magyar ruszinok valójában ukránok, csak fel kell tárnunk előttük ezt az „igazságot”. Volodimir Hnátyuk lelkesen csatlakozott Iván Franko 1896-os magyarellenes *Mi is Európában vagyunk: a galíciai ruszinok tiltakozása a magyar ezer év ellen* című kiáltványához. A történelmi Magyarországgra való utazásai során Iván Frankóhoz hasonlóan a ruszinok körében leplezetlenül és aktívan gerjesztette a magyarellenes indulatokat, lázított és agitált a magyar nép és az állam ellen. Ezért a magyar hatóságok kiutasították őt a Magyar Királyság területéről.

A galíciai ukrán nacionalisták közül viszonylag a legpozitívabban értékelte az *Orosz csalogányt* a pedagógus, folklorista, történész, irodalomtörténész Konelij Zaklinszkij, aki 1920 és 1938 között a kárpátaljai beregszászi gimnázium orosz (ukrán) tagozatának a tanára volt. Apám (Popovics Tibor)

ebben a gimnáziumban érettségizett 1928-ban. Évfolyamának osztályfőnöke Komelij Zaklinszkij volt, aki a diákokat magyarellenes ukrán nemzeti szellemben igyekezett nevelni. Sajnos ez sok esetben eredményes is volt, kivéve talán apámat, aki nem lett ukranofil (ukránbarát), hanem a továbbiak során inkább ruszofil (oroszbarát) és ruszinofil (ruszinbarát), valamint egyúttal magyarbarát nézeteket vallott. Apám elmondása szerint Konelij Zaklinszkij megtudva, hogy ő rokoni viszonyban van Vrabely Mihállyal felesége – Dzsunya Paula-Ágnes révén, rendszeresen kezdett apámmal konzultálni Vrabely Mihály élete és munkássága vonatkozásában. Konelij Zaklinszkij a következőket írta: „Eltekintve attól, hogy az *Orosz csalogány*-ból hiányzik a tematikus osztályozás és mesterséges a helyesírása, ez a könyv több évtizeden át nagy népszerűségnek örvendett Kárpátalja ukrán földjein és forrásanyagot biztosított az anyanyelvi éneklés számára nemcsak az amatőr népdalkörök, hanem a széles körű közvélemény esetében a nemzeti és a politikai elnyomás legsötétebb óráiban. (...) Bemutatva mind a kárpátaljai, mind a galíciai népdalokat Vrabely Mihály közelebb hozta egymáshoz Kárpátalját és Nyugati Ukrajnát.” Ezek a sorok a következő kiadványban jelentek meg: Zaklinszkij K.: *Valami Vrabely Mihályról*. Az Ukrán Kultúra Múzeumának Tudományos kötete, 3. kötet, Szvidnik, 1967, 296–297. old.

Mint pedagógus Vrabely Mihály a XIX. század kilencvenes éveiben Bácskeresztúron kívül tanított még Verbászbán és Újvidéken.

Az *Orosz csalogány* megjelenése után tíz évvel, 1900-ban Vrabely Mihály Budapesten a Franklin Társaság gondozásában kiadta újabb könyvét

Uhro-russzki narodni szpiivanki 'Magyar-orosz népdalok' I. kötet. (Máramarosi dalok) – címmel. Ebben a kiadványban igyekezett figyelembe venni korábbi bírálóinak észrevételeit. Az újabb könyv 869 népdalt tartalmazott Máramaros megye 28 falujából, valamint 2 Bereg megyei településből, amelyeket 41 adatközlő közvetítésével rögzített a kötetet összeállító Vrabely Mihály. Tematikai szempontból a kötet lírai, naptári-szertartási, családi-életmódi, történelmi stb. népdalokat tartalmazott.

A fent már említett Volodimir Hnátyuk nagyra értékelte Vrabely Mihály újabb művét. A következőket írta: „Magyarországon ez az első könyv, ahol ezen ország gazdag folklórnak egy része van összegyűjtve. Ez az első könyv, ahol szerepel a tiszta népi nyelv. Ez az első könyv, amely csapást mér a múlt század összes moszkvofil (Moszkva-barát) elméletére a magyar-orosz tájszólások és az orosz (nagyorosz) nyelv egységéről az egy orosz irodalmi nyelv kötelékében. Ez egy könyv, amelyből minden elmagyarosodott ruszinnak kell tanulnia a népi nyelvet és igyekezni kell írni nekik ezen a nyelven, de nem azon a barbár zsargon nyelven, amely meggyökeresedett önáluk, és amelyet eddig nem lehetett megsemmisíteni.” Ez az írás a következő kiadványban jelent meg: Irodalmi-tudományos Hírlap, XV. kötet, Lemberg, 1907, VII. könyv, 10. old.

A Magyar Királyság Földművelésügyi Minisztériuma felkérte Vrabely Mihályt, hogy vállalja el egy újonnan megjelenő heti ruszin nyelvű, Negyilja 'Vasárnap' nevű budapesti lap szerkesztői posztját. Vrabely Mihály elvállalta ezt a felkérést, és a feleségével együtt Bácskából Budapestre költözött 1898-ban. Akkor még nem

sejthette, hogy megszakítás nélkül mintegy 20 évig, egészen 1918-ig lesz a ruszin Negyilja szerkesztője.

A Negyilja működését Vrabely Mihály irányításával a kritikusok többsége pozitívan értékelte. Nagy figyelmet szentelt Vrabely Mihály életének és munkásságának, beleértve a Negyilja szerkesztését is, a ruszinként született, de ukrán érzelművé vált folklorista néprajzos, publicista, politikus, az eperjesi Mikola Musinka, a Szlovák Köztársaság Ruszin-Ukrán Szövetségének egyik legismertebb személyisége, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia külföldi rendes tagja. Szerinte fontos volt, hogy a Negyilja úgy deklarálta magát, mint tanulságos (okulásra szolgáló) gazdálkodási újság a magyar-orosz nép számára. Az újságban helyet kaptak nemcsak a magyar állam hivatalos közleményei, hanem különböző érdekes cikkek is a magyar sajtóból, átültetve ezeket ruszin népi nyelvre, avagy az akkor használatos úgynevezett jázicsijére, ami az egyházi szláv, az orosz irodalmi és a nép által használt helyi ruszin tájszólások keverékét jelentette. Természetesen nagy teret kaptak a Negyiljában az eleve ruszin nyelven írt cikkek is a történelmi Magyarország különböző ruszin nemzetiségű szerzőinek tollából. Az újság gyakorlati tanácsokat adott a ruszin gazdálkodó parasztembereknek, és igyekezett jobbitani a ruszin lakosság gazdasági és szociális helyzetét. Nagy számban jelentek meg cikkek a kárpátaljai ruszinok története és kultúrája témakörben. Mikola Musinka szerint: „Vrabely Mihály mint falusi származású ember és mint pedagógus jól ismerte a falusi ruszin lakosság szokásait, ízléseit és igényeit. Ugyanakkor mint állami tisztviselő nem léphetett fel nyíltan a kárpátaljai ruszinok-ukránok

elmagyarosítása ellen, ami akkor érte el maximumát, de még ilyen nehéz körülmények között is ő igyekezett fenntartani az újság ruszin olvasói körében a népi-nemzeti szellemet, igaz, az akkori értelmezés szerint.”

Érdemes és fontos megemlíteni, hogy a magyar kormány pont akkor indította útjára a Vrabely Mihály által szerkesztett Negyiljaát elsősorban az egyszerű ruszin gazdálkodó falusi parasztemberek számára, amikor a történelmi Magyarországon Egán Ede kormánybiztos irányításával meghirdette a rutén vagy hegyvidéki akciót, amelynek célja a magyarországi ruszinok életének gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, politikai és élet-színvonalbeli felemelkedése volt.

1908 óta a Vrabely Mihály által szerkesztett Negyilja mellékleteként évente egyszer *A parasztok barátja* néven egy illusztrált kalendárium is megjelent. Vrabely Mihálynak sikerült bevonnia mind az újság, mind a kalendárium levelezői előfizetői körébe annyi személyt, ami biztosította a szerkesztőség normális működését.

Vrabely Mihály a Negyiljában a ruszofil (oroszbarát) ruszin nemzeti ébresztők és elsősorban Alexander Duhnovios, Alexander Pavlovics, Julij Sztavrovskij-Popradov, Anatolij Kralickij hatására szívesen népszerűsítette az orosz (nagyorosz) írók és költők, így Lev Tolsztoj, Anton Csehov és mások műveit, igyekezvén azok nyelvezetét valamelyest átalakítani olyan módon, hogy az közeledjen a falusi nép által beszélt hétköznapi ruszin nyelvhez. Noha Vrabely Mihály érzelmileg ruszofil és ruszinofil volt, miután megismerkedett a már említett Volodimir Hnátyukkal és más galíciai ukrán nacionalistákkal, azok rábeszélésére, erőszakosságára, sőt zsarolására való tekintettel a Negyil-

jában sor került ukrán (kisorosz) írók és költők, így T. Sevcenko, M. Vovcsok, L. Glibov, O. Fegykovics, Sz. Rudánszkij, V. Sztefanik és mások műveinek népszerűsítésére is. Ebben az esetben is a szerkesztő Vrabely Mihály arra törekedett, hogy az eredeti ukrán szövegek kisebb-nagyobb átalakításával jobban hasonlítsanak a beszélt hétköznapi ruszin nyelvre. Ezt az információt egyébként apai nagymamám, Dzsunya Melánia elmondása alapján kaptam.

A már korábban említett galíciai ukrán nacionalista Volodimir Hnátyuk egy cseh folyóiratban egyrészt üdvözölte a Negyilja megjelenését Vrabely Mihály szerkesztésében, másrészt kritizálta annak nyelvezetét, azaz a beszélt hétköznapi ruszin népi nyelv keverékét az egyházi szláv és az orosz (nagyorosz) irodalmi nyelvvel, vagyis az úgynevezett jazicsijét, amelyet szerinte az egyszerű falusi magyar-orosz (ruszin) nép nem értett (Slovansky prehled, Praha, 1900, 8. szám, 4–24. old.). Úgy látszik, hogy Volodimir Hnátyuk jobban örült volna annak, ha a Negyilja ukrán irodalmi nyelven jelenik meg, mert véleménye szerint az közelebb állt az egyszerű falusi magyar-orosz (ruszin) nép nyelvéhez, mint a jazicsije. Nos, ez szemenszedett hazugság. Hiszen a XIX. század második felének ismert magyar-orosz ruszin nemzeti ébresztői szinte mind használták a jazicsijét, mert akkor ruszin irodalmi nyelv még nem létezett, és aligha írtak volna jazicsijén, ha azt nem értette volna az egyszerű falusi magyar-orosz (ruszin) nép. A Negyilja megjelenésének idejében Vrabely Mihály mint szerkesztő pont a ruszin nemzeti ébresztők hagyományaira támaszkodva szintén a jazicsijét alkalmazta.

1916-ban a magyar kormány rendelete szerint a Negyilyának a cirill

betűk helyett már a magyar helyesírásnak megfelelő latin betűket kellett alkalmaznia. Véleményünk szerint ez nemkívánatos intézkedés volt, amit a magyarországi magyar-orosz ruszinok nem fogadtak kitörő örömmel és újjongással, mert számukra a cirill betűk a több évszázados ősi hagyományokhoz való ragaszkodást jelentették, és szinte szent jelképnek számítottak. Ez a körülmény is később elősegítette a kiábrándult magyarországi ruszinok körében azt, hogy egy részük fogékonyabbá vált a cseh, szlovák és ukrán magyarellenes propaganda befogadására. Később ezek a ruszinok ukrán vagy csehszlovák érzelműekké váltak. A latin betűk bevezetése egyebek között azért is történt, mert ezt szeretette volna a latin betűket használó, 1912-ben alakult Hajdúdorogi Görög Katolikus Egyházmegye, valamint ezzel próbálta a magyar kormány semlegesíteni a növekvő orosz (nagyorosz) és ukrán cirill betűs magyarellenes propaganda hatását a magyarországi magyar-orosz ruszinokra (az első világháború során a magyar állam hadban volt a cári Oroszországgal). 1918-ban a Magyar Királyság és az Osztrák–Magyar Monarchia megkezdett szétesési folyamata következtében a Vrabely Mihály által szerkesztett *Negyilja* kiadása megszűnt.

Erdemes megemlíteni, hogy a *Negyiljával* egyidejűleg, 1897 és 1914, valamint 1918 és 1922 között Ungváron kezdetben a Szent Nagy Bazil Társaság, majd 1902-től az Unió Kiadó gondozásában megjelent egy másik ruszin nyelvű újság, a *Nauka* 'Tudomány', amelynek 1911–1912-ben volt egy melléklete is *Szelo 'Falu'* néven. 1918 júniusa és 1919 szeptembere között az újság ideiglenesen *Ruszkra* *kraina* 'Orosz határvidék' néven jelent meg. A *Nauka* első szerkesztője

Csucska György volt, majd Hadzsega László, 1903-tól pedig Volosin Ágoston. Kezdetben az újság magyarbarát jellegű volt, 1919-től pedig áttért a csehszlovákbarát orientációra.

Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök kezdeményezésére az újjászervezett Szent Nagy Bazil Társaság 1895-ben Ungváron létrehozott egy saját nyomdát, amely egyházi kalendáriumokat, imakönyveket és más vallási irodalmat, valamint iskolai tankönyveket adott ki. Az utóbbiban jelent meg 1898-ban Vrabely Mihály *Bukvár* (Ábécéskönyv) című könyve, amelyet 1910-ig még négyszer újra kiadtak. A *Bukvár* az akkor elterjedt jazicsijén íródott, és egyik első ilyen jellegű kiadvány volt a történelmi Magyarországon. Nagy szerepet játszott a magyarországi magyar-orosz ruszinok nemzeti identitásának megőrzésében.

Mint a magyarországi magyar-orosz ruszinok egyik nemzeti ébresztője, a XIX. század végén és a XX. század első két évtizedében Vrabely Mihály ugyanakkor a magyar nemzeti eszme támogatója is volt, és a magyar államot a magyar-orosz ruszinok nevelőanyjának tekintette, mert Magyarországon kívül nekik soha nem volt más anyaországuk. Abban az időben gyakori volt a történelmi Magyarországon, hogy a magyar-orosz (ruszin) értelmiség számottevő része (papok és tanítók) általában kettős, ruszin és magyar identitású volt, a homo hungarus eszmeiség híve. A Vrabely család minden tagja egymás között rendszerint magyar nyelven érintkezett, és csak akkor tértek át a ruszin nyelv használatára, ha körükben megjelent egy, magyarul vagy nem tudó, vagy gyengén beszélő személy. Ez nem jelentett problémát, mert a családban mindenki jól beszélt mind a két nyelven.

Fontos megjegyezni, hogy a magyarbarát szellemiséget a Vrabely családba főleg a felesége, Dzsunya Paula-Ágnes csempészte be, mert szülei: dédapám, Dzsunya Mihály és dédanyám, Vukics Anna ebben a szellemben nevelték gyerekeiket, és a Dzsunya család Bácskeresztúron kettős, ruszin és magyar identitású volt, homo hungarus eszmeiségű, és minden tagja szabadon kommunikált egymással és másokkal mind a két nyelven, de főleg mégis magyarul beszéltek.

Apai nagymamám, Dzsunya Melánia elmondása szerint Vrabely Mihálynak nagy tervei voltak a folklorisztikai kutatások folytatása vonatkozásában, az első világháború befejezése és a Negyilja lap megszűnése után is. Magyarbarát nézetei arra predesztinálták, hogy továbbra is a Trianon utáni Magyarországon maradjon, és ne távozzon az újonnan létrejött Csehszlovákiába. Sajnos azonban betegsége miatt túl korán, 59-éves korában, 1923. január 4-én távozott az élők sorából lakóhelyén, Rákoskeresztúron, ahol őt végső nyugalomra is helyezték. Családja kegyelettel őrizte emlékét.

Az utókor azonban sajnos nem emlékezett rá olyan mértékben, ahogy megérdemelte volna a magyar-orosz ruszinok javára végzett nemzeti éberresztő tevékenysége alapján. Mégis Szerbiában a múlt század kilencvenes éveiben két tanulmány jelent meg róla bács-szerémi ruszin nyelven: Rámács Jánko (történész): *Vrabely Mihály mint tanító Újvidéken* (Svetloszc, XXIX. évfolyam, Újvidék, 1991, 48–66. old.) és Varga Gyura: *Vrabely Mihály és a bácskai ruszinok* (Svetloszc, XXX. évfolyam, Újvidék, 1992,

94–103. old.). Ugyancsak Újvidéken jelent meg reprint kiadásban Vrabely Mihály *Orosz csalogány* című műve. Egyébként mind Rámács Jánko, mind Varga Gyura ukranofil (ukránbarát) érzelmű bács-szerémi ruszinok, a Szerbiai Ruszinok és Ukránok Szövetségének aktivistái.

Szlovákiában az ukránbarát, már előbb említett eperjesi Mikola Musinka felkarolta Vrabely Mihály emlékének ápolását. 1966-ban Vrabely Mihály születésének centenáriuma alkalmából a Druzsno vpered 'Barátsággal előre' című eperjesi ukrán nyelvű lapban (1966, 12. szám, 22. old.) a következőket írta: „Napjainkban az ő nevét elfelejtették nemcsak a társadalom széles rétegeiben, hanem a tudományban is.” Ugyancsak ő publikálta a *Viravától a szerb Vajdaságig és onnan pedig Budapestig. Vrabely Mihály születésének 150. évfordulója alkalmából* című tanulmányát az eperjesi ukrán nyelvű Nove zsittyá 'Új élet' nevű újságban (2016. 21. szám, 4. old.). Vrabely Mihály szülőfalujában, Viraván 2016. október 15-én a Szlovákiai Ruszinok és Ukránok Szövetsége szervezésében ünnepi megemlékezést tartottak születésének 150. évfordulója alkalmából. Egy szeminárium keretében a fő előadást Mikola Musinka adta elő, majd korreferátumot tartott az újvidéki ukrán érzelmű Gyura Látyák és Mikola Cap.

Az ukrainai Kárpátalján, Ungváron 2014-ben egy, az USA-ban élő orosz mecénásnő, Natália Gattas anyagi hozzájárulásával és Petróczi Iván ungvári ruszin költő közvetítésével megjelent mint reprint kiadvány Vrabely Mihály *Orosz csalogány. Magyar-orosz népdalok* című könyve.

Popovics Tibor Miklós

Korjatovics Tódor

Ilitván fejedelem jelentősége a ruszinok történetében
(Szakirodalmi elemzés)

A ruszin nép történetének egyik ismert alakja Korjatovics Tódor litván fejedelem. Ugyanakkor kevés olyan személyiség volt a ruszinok történetében, akivel kapcsolatban ennyire különböznenek a történészek nézetei.

Egyesek Korjatovics Tódor fejedelem nevével hozták összefüggésbe azt a képtelen állítást, amely szerint állítólag mintegy 40 ezer orosz (mások szerint ukrán) kolonista érkezett Kárpátaljára az ő vezetése alatt észak felől, elsősorban Podóliából. Neki tulajdonították a munkácsi görögkeleti (pravoszláv) monostor alapítását is a Csernek-hegyen. Az ő érdemének tartották az egész kárpátaljai régió egyesítését egyházi értelemben. Mi több, egyesek szerint ő irányította az egész kárpátaljai régió életét.

Ezzel szemben mások és elsősorban az ismert orosz szentpétervári történész, A. L. Petrov szerint, amint ezt az ismert ruszinisztikai kutató, Georgij Ju. Gerovszkij megjegyezte, Korjatovics Tódor fejedelem a Kárpátok déli oldalán csak szökött „jövevény” volt Litvániából-Oroszországból, aki Kárpátalján csak a magyar király jóindulatának köszönhetően lakhatott. Mint gazdag földesúr állítólag csak saját vagyonának gyarapításával törődött, mások javait próbálta megszerezni, ha kellett, erőszakkal is, pereskedett egyes szomszédjaival, ugyanakkor keveset foglalkoztatta jobbágy alattvalói és Kárpátalja sorsa.

A Korjatovics Tódor litván fejedelmet érintő események széles földrajzi terpen játszódtak le: Litvániában kezdődtek, Podóliában és Fehér-Oroszországban, majd ismét Podóliában folytatódtak, végezetül pedig a történelmi Északkelet-Magyarországon, a mai Kárpátalja és Kelet-Szlovákia területén fejeződtek be. Ezért nyilvánvaló, hogy a téma vizsgálatához jelentős számú litván, lengyel, orosz, ukrán, magyar, szlovák, cseh, német, román, osztrák stb. levéltári, szakirodalmi stb. forrást kellett áttanulmányozni. Fontos információt tartalmaztak a különböző krónikák is, így különösen a litván és az orosz krónikák.

Mintegy 12 különböző krónika feldolgozása alapján jött létre Maciej Strykowski lengyel kutató 1582-ben kiadott *Krónikája*, amely az egyik legfontosabb kútfőnek számított a témát illetően. A továbbiak során igyekszünk felsorolni a többi nem elhanyagolható forrást is, mert csak ezek együttesen adhatnak választ arra, hogy ki is volt tulajdonképpen Korjatovics Tódor fejedelem, és milyen volt tényleges szerepe a ruszinok történetében.

A Strykowski-féle *Krónikán* kívül nagyon hasznos információt lehetett méríteni az *Orosz krónikák* teljes gyűjteményének 17., úgynevezett orosz-litván krónikákat tartalmazó kötetéből, valamint az *Orosz-Litván Krónika* kibővített változatából és a voszkreszenszki, nyikonovi, ipatyijevi, novgorodi, halicsi-voliniai orosz krónikákból.

Magyar krónikák is érintették a témát, így a Thuróczi-féle, 1488-ban Brünnben kiadott *Chronica Hungarorum*, a Küküllei János-féle krónika, a Podhradsky J. által 1838-ban Budán kiadott Budai Krónika, *Chronicon Budense*, a Florianus M. által 1884-ben Dubnicén kiadott *Chronicon Dubnicense*. Egy olasz, 1844-ben Firenzében kiadott *Chronica di Firenze* című krónika is kitér a témára.

A krónikákon kívül Korjatovics Tódor litván fejedelem személyével talán a legtöbbet a magyarországi kutatók, így történészek foglalkoztak, hiszen birtokai, így a munkácsi uradalom és a nevéhez kapcsolódó munkácsi görögkeleti monostor a történelmi Magyarország (a mai Kárpátalja) területén helyezkedtek el.

A magyar, osztrák és szlovák kutatók közül talán Istvánfi Miklós volt az, aki az elsőként tett említést a fejedelemről a *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV, Coloniae Agrippinae* című, még 1622-ben kiadott tanulmányában.

Turóczi László egyik népszerű, Nagyszombaton 1743-ban kiadott *Hungaria suis cum regibus* című művében már részletesebben kitért a fejedelem történelmi szerepére.

Bél Mátyás ismert tudós Pozsonyban és Kassán 1792-ben kiadott *Conpendium regnorum Galiciae et Lodomeriae geographicum* című könyvében szintén foglalkozott, ha nem is túl részletesen, Korjatovics Tódor személyével.

Bizonyos általános információt a litván fejedelemről adott még Tomka-Sásky János 1748-ban Pozsonyban kiadott *Introductio in orbis hodiemi geographiam* című könyve, Katona István 1790-ben megjelent *Historia critica* című műve és Fessler Ignác Aurél, a kapucinusok rendjének volt szerzetese által 1816-ban kiadott *Geschichte Ungarns und seiner Landsassen* című könyvének második kötete.

Pray György magyar történész az 1774-ben Pozsonyban megjelent *Diss. historico-critica* című könyvében már valamivel többet írt a ruszinokról és a litván fejedelemről, akit egyébként tévesen görög katolikusnak tekintett.

Korabinszky János-Mátyás magyar geográfus az 1786-ban Pozsonyban kiadott *Geograph.-historisches und Produkten lexikon von Ungarn* című művében egyebek között megemlítette Korjatovics Tódor szakrális épületét is Sátoraljaújhelyen.

Szirmai Antal 1803-ban Zemplén, 1805-ben Ugocsa, 1809-ben Szatmár vármegyéről írt könyveiben főleg Istvánfi Miklós, Bél Mátyás nyomán és saját kutatásai alapján szintén foglalkozott a litván fejedelem személyével.

A Feyér György, az egyetemi könyvtár igazgatója által 1829 és 1844 között Budán kiadott *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I–IX. című kódexgyűjtemény képet adott azokról a hadjáratokról, amelyeket a magyar uralkodók és hadvezérek Podólia, illetve Litvánia irányában folytattak, összefüggésben Korjatovics Tódor személyével.

Mészáros Károly is szentelt figyelmet Korjatovics Tódornak az 1850-ben Pesten kiadott *A Magyarországi oroszok története* című könyvében.

A Századok című folyóiratban 1871-ben érdekes részletes információ jelent meg a litván fejedelemről *Korjatovics Tódor 1400–1414* címmel.

A *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból* című, Budapesten 1874–1876-ban kiadott forrásgyűjteményben nagyon sokoldalú kép tárult elénk az Anjouk magyarországi uralkodásának évtizedeiről és Korjatovics Tódor életének egyes vonatkozásairól.

A litván fejedelem történetének Bereg vármegyei szakaszát talán a leg-részletesebben mégis Lehoczky Tivadar ismert történész és régész mutatta be több művében: így a háromkötetes *Bereg vármegye monographiája* című, 1881-ben és 1882-ben Ungváron megjelent művében. A Századok folyóirat 1893. évi számában egy figyelemre méltó tanulmányt közölt Tódor fejedelem pereskedéséről a helyi földesurakkal *Korjatovics Tódor herceg és 1409-iki pö-re* címmel. Fontos információt adott az a cikk is, amely a Századok 1871. évi számában jelent meg *Bereg vármegyei főispánok* címmel, valamint az, amely a „Századokban” 1873-ban került közlésre *Munkács város pecsétje* címmel.

Csánki Dezső is érintette a témát a Századokban 1889-ben publikált *Máramaros megye és az oláhság a XV. században* című cikkében. Hasonlóképpen foglalkozott a kérdéssel a széles körben ismert *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I/IV című, Budapesten 1890 és 1913 között megjelent művében is, amely később reprint kiadásban is népszerű lett.

Korjatovics Tódor személyéről információt közölt két olyan népszerű lexikon is, mint az 1895-ben Budapesten kiadott *Pallas Nagy Lexicon*ának X. kötete, valamint az ugyancsak Budapesten 1915-ben megjelent *Révay Nagy Lexikona*.

Petrovay György a Turul folyóirat 1893. évi számában arról írt, hogy a litván fejedelem viszonylag hosszú életkort ért el, és ez szerinte jellemző volt a Gediminas-dinasztia sok tagjára is.

Az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, II–III–IV. kötet című, Sátorajújhelyen 1897 és 1900 között kiadott művéből megtudhattuk, milyen nézeteket vallottak Korjatovics Tódorról Donga Géza, Polyánszky Gyula, Sztavrovsky Gyula és mások.

Tóth Sándor 1900-ban Budapesten megjelent *Sáros vármegye monographiája* című művében kifejtette, hogy ruszinok Sáros megyében éltek már Korjatovics Tódor előtt is. Szerinte a litván fejedelem nagyszámú podóliai telepest hozott magával Magyarországra, akik egy része Sáros megyében telepedett le. Mi több, a podóliaiak Magyarországra nem egyszerre, hanem több hullámban érkeztek. Tóth Sándor megkülönböztette az állandó jelleggel egy helyhez kötött ruszinokat és a vándorlókat. Az utóbbiakat szerinte még a XVI. században is lehetett látni a Kárpátokban. Elmondta azt is, hogy a litván fejedelem zömmel Bereg vármegyét, így Munkács környékét népesítette be saját telepeseivel.

Mihályi János az 1900-ban Máramarosszigeten kiadott *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból* című művében fontos tényeket közölt a vlach, illetve vlach-ruszin településekről és ezek Korjatovics-féle vonatkozásairól.

Vertner Móric a Századok 1900. évi számában szintén közzétett egy cikket *A Koriatovicsokról*.

Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye* című, Budapesten 1904-ben kiadott könyvében elsősorban Korjatovics Tódor tevékenységének Zemplén megyei vonatkozásaival foglalkozott.

Poór Antal a Századokban 1904-ben megjelent *Magyar-ruthén érintkezések a XIV-ik században* című cikkében a litván fejedelmet a magyar-orosz kapcsolatok szemszögéből vizsgálta. Az utóbbi cikkekre érdekes módon hivatkozott Mihajlo Hruszevszkij ismert ukrán nacionalista történész is *Ukrajna-Oroszország története* című könyvében (IV. kötet, 434. oldal), teljesen indokolatlanul „értéktelen cikkecskének” minősítve azt. Úgy látszik, a Poór Antal által közölt igaz

tények nem voltak ínyére az ukrán nacionalistáknak. Poór Antal egy másik, *Újabb regesták Küküllei János... életrajzához* című, a Századok 1909. számában megjelent cikkében szintén voltak bizonyos utalások Korjatovics Tódorra, hiszen Küküllei János közel állt Nagy Lajos királyhoz.

Mályusz Elemér ismert magyar történész a Budapesten 1951 és 1958 között megjelent *Zsigmondkori oklevéltár*, I-II. kötet című műve az egyik legfontosabb forrásnak bizonyult Korjatovics Tódor magyarországi tartózkodását illetően, valamint a Zsigmond királyhoz fűződő rokoni kapcsolatai tekintetében.

Az osztrák Michael Bonbardi professzor az 1718-ban Bécsben kiadott *Topographia magni regni Hungariae* című művében egyebek között kitért Korjatovics Tódor munkácsi tartózkodására. Szerinte a ruthének (ruszinok) az oroszok szomszédságában éltek az úgynevezett Vörös Ruszj Magyarországgal határos területén. Átkelve a Kárpátokon fokozatosan betelepítették Magyarország északkeleti periferiális részét.

Kollár Ádám-Ferenc bécsi udvari tanácsos, a császári könyvtár igazgatója a XVIII. század második felében kiadott *De ortu, progressu et incolatu nationis Ruthenicae in Hungaria* című, valamint *Reponse a la expose preliminaire des Droits de la Couronne de Hongrie sur la Russia rouge et sur la Podolie...* című művében leírta a ruszin nép történetét a Magyar Királyságban, a litván Korjatovics Tódor fejedelem szerepét e nép történetében és a magyar jogi igényeket Vörös Ruszjával és Podóliával szemben.

Az osztrák Bidermann H. *Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte* Innsbruckban 1862 és 1865 között kiadott könyvében viszonylag részletes leírást adott a magyarországi ruszinok történetéről, megemlítve Korjatovics Tódor szerepét is ebben a történetben.

A német Gebgardi Lajos-Albert professzor 1781-ben Lipcsében kiadott *Geschichte der Königreiche Gallizien, Lodomirien und Rothreussen* című tanulmányában részletesen kidolgozta Halics, Volhinia (Lodoméria) és Vörös Ruszj történetét. Munkája során felhasználta a 12 évvel korábban, 1769-ben Marburgban megjelent Curtius udvari tanácsos könyvét *Prolusio prima de Regno Galitiae seu Halitiae in titulis Regum Hungariae obvio* címmel. Gebgardi három ízben foglalkozott Korjatovics Tódor személyével: 1. amikor 1366-ban Tódor fivére, Sándor (Alekszandr) megkapta a lengyel királytól Volhinia nagyobb részét; 2. amikor Tódor 1390-ben Kamenec podóliai város ura lett; 3. amikor Tódor 1394-ben ajándékba kapta a magyar királytól a munkácsi uradalmat.

Engel János-Krisztián, az erdélyi udvari kancellária tisztségviselője folytatta Gebgardi munkáját. Mint tehetséges történész, ő az elődeitől is mélyrehatóbban vizsgálta Korjatovics Tódor tevékenységét két jelentős művében: a Halléban 1796-ban kiadott *Geschichte von Halitsch und Vladimir* című és a Bécsben 1814-ben megjelent *Geschichte der Ungarischen Reich*, II című könyvében. Ezeket a könyveket többször kiadták újra. Engel túlrhetően megtanulta a szlovák, cseh, lengyel, orosz nyelvet, így a szláv krónikákat (a Strykowski-féle lengyelt, az oroszokat stb.) széleskörűen tudta felhasználni. Különösen nagyra értékelte az orosz krónikákat. Engel munkásságát kiemelten kezelték az olyan jelentős ruszin nemzeti ébresztők, mint Alekszandr Duhnovics, Iván Duliskovics, Nyikolaj Beszkid. Engelnek voltak irigyei is, akik próbálták megfúrni szakmai érdemeit. Ezek egyike volt Hoppe Jakab lengyel iskolai tanfelügyelő, aki írt egy, *A Halicsi és Volhiniai Királyság régi*

és új története című könyvet, amelyben Engel általában tudományosan megalapozott állításaival szemben homlokegyenesen ellenkezőt próbált híresztelni. Ez a méltatlan szellemi párbaj nagyon megviselte Engelt lelkileg. Válaszul ő megírta a 400 oldalas Ukrajna történetét, amelyet Halléban adott ki *Geschichte der Ukraine und der Kosaken* címmel, és amelyben nagy figyelmet szentelt Korjatovics Tódornak is, valamint a többi Korjatovicsnak, a család eredetének.

Altmann V. 1896 és 1900 között kiadta a Zsigmond-kori okmányok gyűjteményét *Die Urkunden K. Sigmunds 1410–1437. Regesta imperii*, II. címmel, ahol több, Korjatovics Tódorra vonatkozó értékes dokumentumot lehetett találni.

A ruszin szerzők is sokat foglalkoztak Korjatovics Tódor fejedelem személyével. Az elsők között Basilovits Joannes (1742–1821) *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs*, I–II. című, Kassán 1799 és 1804 között megjelent művében megállapította, hogy a Korjatovicsok őse egy Vitenes nevű litván főúr volt, aki 1283 és 1315 között uralkodott egy Ejrgoli zsmudföldi városban. Cáfolta, hogy a Korjatovicsok dinasztiája egy Kolumn nevű római fejedelemtől származott volna.

Orlay János (1770–1829) neves ruszin tudós, orvos és főiskolai tanár *A kárpátoroszk története, avagy az oroszok áttelepüléséről a Kárpátokba* című, 1804-ben orosz nyelven a szentpétervári Északi Hírlap folyóiratban publikált cikkében öt ruszin betelepülésről beszélt Magyarország vonatkozásában. Az első a honfoglaló magyarokkal együtt volt 889-ben, a második Álmos és Zoltán uralkodásának idejében a Mosoni-mezőre, a harmadik Kálmán király idejében 1113-ban, a negyedik Kun László király uralkodása alatt 1286-ban, az ötödik, amelyet Orlay tévesen az utolsónak tekintett, Károly Róbert király idejében 1339-ben történt, amikor a ruszinok állítólag Korjatovics Tódor vezetésével érkeztek. Orlay sok információt a magyar krónikákból és a magyar történészek műveiből merített. Abban azonban tévedett, hogy állítása szerint Károly Róbert király Korjatovics Tódornak ajándékozta a munkácsi uradalmat és 300 falvat.

Venelin-Guca György (1802–1839) ismert ruszin tudós, az oroszországi bolgarisztika megalapítója a *Néhány szó a magyar oroszokról* című, 1836-ban Moszkvában orosz nyelven publikált cikkében már csak három ruszin betelepülési hullámról nyilatkozott Magyarország vonatkozásában. Az első szerinte 890-ben volt, amikor a honfoglaló magyarok együtt érkeztek az orosz telepesekkel. A második IV. Béla király idejében történt, amikor a tatárok-mongolok dúlta elnéptelenedett földekre ruszin betelepülőket hívtak. A harmadikat Venelin-Guca Korjatovics Tódor érkezésével hozta összefüggésbe, ami Nagy Lajos király idejében ruszinok letelepedésével valósult meg. Venelin-Guca szerint Korjatovics Tódor kezdeményezte a munkácsi pravoszláv kolostor felépítését. Azt is állította, hogy Nagy Lajos király Korjatovicsnak adományozta az ungvári grófságot, amire viszont a magyar forrásokban semmi bizonyíték nincs. Tehát ez minden valószínűség szerint helytelen információ volt. Venelin-Guca egyébként sok adatot Anonymustól, Engeltől és Turóczitól vett át.

Lucskay Mihály, ismert ruszin nemzeti ébresztő és tudós a *Historia Carpatho-Ruthenorum in Hungaria* című Budán 1843-ban kiadott művében figyelmet szentelt Korjatovics Tódornak, a ruszinok javát szolgáló tevékenységének.

Duhnovics Sándor (Alekszandr), a leghíresebb ruszin nemzeti ébresztő *A Kárpátoroszk vagy ruszinok igazi története* című, 1853-ban orosz nyelven

megjelent tanulmányában Orlayhoz hasonlóan összesen öt ruszin betelepülésről írt Magyarország területére, hiszen Orlaytól vette át az információt. Szirmai Antaltól kölcsönözte Duhnovics a Korjatovics Tódorról szóló adatokat. Duhnovics azt is kifejtette, hogy a magyarországi ruszin benépesítésre hatással voltak az orosz fejedelmek dinasztikus házasságkötései a magyar királyok lányaival, amelyek során esküvői hozományként olyan birtokokhoz jutottak, amelyeket ruszin telepésekkel igyekeztek benépesíteni.

Duliskovich Ioann népszerű ruszin történész *A magyar ruszinok történelmi vonásai* című négykötetes művének II. kötetében (megjelent 1875-ben Ungváron) elég részletesen foglalkozott a litván fejedelem személyével. Szerinte az utóbbi menekülését Podóliából és Magyarországra érkezését testvéreivel való viszálykodása okozta. A magyar királytól kapott kárpátaljai ruszinok lakta birtokokért cserébe felajánlotta Podóliát. Érkezésének pontos, XIV. századi időpontját különböző kútfők elemzése alapján próbálta megállapítani. Korjatovics Tódor fejedelmet a ruszin nemzeti érdekek védelmezőjének tekintette.

Kralickij Anatolij neves ruszin nemzeti ébresztő *A Munkácsi kolostor krónikája* című, a Kárpát folyóiratban 1876-ban megjelent cikkében, valamint a *Korjatovics Tódor fejedelem oklevele* című, a Kárpát folyóirat 1874. évi számában közölt tanulmányában és a *Legenda Korjatovics Tódor fejedelemről* című, a Szlovo (Szó) lap 1874. évi számában közzétett cikkében sokoldalúan jellemezte a litván fejedelem elévülhetetlen érdemeit a ruszinság érdekében.

Zsatkovics György (1855–1920) ruszin kutató *Korjatovics Tódor fejedelem* című, a Lisztok című lapban 1901-ben nagy tisztelettel adózott a litván fejedelemnek.

Bonkáló Sándor professzor budapesti ruszin nyelvész *A magyar ruthének* című, Budapesten 1921-ben megjelent művében teret szentelt Korjatovics Tódor személyének is.

Hodinka Antal akadémikus, minden idők legismertebb ruszinisztikai kutatója, kiváló történész *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk* című, Budapesten 1923-ban kiadott művében szintén tudományos elemzés tárgyává tette Korjatovics Tódor tevékenységét a kárpátaljai ruszinok javára.

Beszkid Nyikoláj (Miklós), ismert ruszin nemzeti ébresztő *Kárpátorosz ősiség* című, Ungváron 1928-ban kiadott könyvében néhány adalékkal hozzájárult Korjatovics Tódor szerepének tisztázásához. Közzétette a Korjatovicsok családfáját. Felhasználta Basilovits, Hodinka, Petrov Korjatovics Tódor fejedelemre vonatkozó adatait.

Gerovszkij Georgij professzor, ruszin kutató *Korjatovics Tódor fejedelem* című, az eperjesi Dukla folyóiratban 1959-ben megjelent cikkében igen eredeti gondolatokat fejtett ki a litván fejedelemmel kapcsolatban. Kár, hogy a cikk terjedelme nem túl nagy.

Pop Iván professzor, kiváló ruszin történész, aki jelenleg a csehországi Cheb városban él, egy korábbi, Moszkvában 1971-ben megjelent *Kárpátalja hegyeiben és völgyeiben* című művében kitért a litván fejedelem személyére is.

Popovics Mihál, napjaink kiváló szlovákiai ruszin történésze a közelmúltban jelentkezett egy figyelemre méltó, *Korjatovics Tódor – ruszin vajda* című kitűnő monográfiával, amely Eperjesen jelent meg 1993-ban. Ebben a könyvben a szerző egyedülálló módon hatalmas szakirodalmat dolgozott fel és összefog-

lalta az e témakörben eddig publikált koncepciókat. Nem mindenben értünk egyet Popovics Mihál állításaival, de teljesítményét tiszteletre méltónak tartjuk. Kár, hogy a könyv eddig csak ruszin nyelven jelent meg.

Az orosz kutatók közül Korjatovics Tódor fejedelem személyével kiemelten foglalkozott Petrov Alekszej, a szentpétervári egyetem történészprofesszora, aki a *Korjatovics Tódor fejedelem 1360. évi oklevelének eredetiségéről* című, Szentpéterváron 1906-ban megjelent művében kétségbe vonta a litván fejedelem 1360. évi, a munkácsi kolostorra vonatkozó alapítólevelének eredetiségét, és azt hamisítványnak nyilvánította.

Pasutó V. ismert orosz történész *A Halicsi-Volhiniai Ruszj történetének vázlatai* című, Moszkvában 1950-ben kiadott művében Tódor fejedelmet fontos történelmi személynek tekintette.

Szenyko Iván ruszin származású, de ukrán érzelmű mai ungvári egyetemi oktató és kutató *A névvel rendelkező föld* című, 1998-ban Ungváron megjelent könyvében nagy történelmi forrásanyag feldolgozása során részletesen igyekezett kifejteni álláspontját azzal kapcsolatban, hogy ki is volt tulajdonképpen Korjatovics Tódor podoliai fejedelem.

Saját kutatásaink eredményei. Az igen nagy számú szakirodalmi forrás kritikai elemzése és saját kutatásaink alapján kialakítottunk egy koncepciót Korjatovics Tódor litván fejedelem személyével és tevékenységével kapcsolatban a ruszinok vonatkozásában.

Legelőször tisztázni kellett a fejedelem eredetét. A szakirodalom nagyobb része, és különösen az oroszországi és ukrainai, sőt sajnálatos módon még a magyarországi egy része is úgy próbálta bemutatni őt, mint orosz vagy ukrán fejedelmet, családi és keresztnévét pedig nyugati orosz típusúnak tekintették.

A valóságban Tódor apja, Korját (Korját) hamisítatlan litván fejedelem volt, akinek Novogrudok (Novgorodok) nevű birtoka létezett viszonylag nem messze Vilnától (a mai Vilniustól), az akkori Litván Nagyfejedelemség fővárosától. Novogrudok egyébként jelenleg Fehér-Oroszországhoz tartozik. Tódnak eredetileg litván Lyubárt/Lubárt keresztnéve volt. Nagypapa, a híres litván nagyfejedelem, Gediminas 1315 és 1341 között uralkodott, és jelentősen gyarapította a litván állam területét, főleg orosz földek megszerzésével. Gediminasnak hét fia volt: Olgerd, Monivid, Narimund, Lubart, Kejstut, Javnuta és Korjat. A testvérek közül Korjat volt a legkisebb. Édesanyja orosz származású volt. Talán pont ezért volt Korjatnak egy orosz keresztnéve is: Mihail. Gediminas egyes fiai orosz származású nőket vettek feleségül, így a Korjat is. Korjatnak egyébként hat fia volt: György (Jurij), Sándor (Alekszandr), Konstantin, Tódor (Fedor), Leó (Lev) és László (Vaszil), valamint egy lánya, Anna. Korjat orosz felesége hatására Lubart fia kapott egy orosz keresztnévet is: Fedor (Tódor). A litvánok akkor még pravoszláv (görögkeleti) vallásúak voltak, ezért Korjatovics Tódor is a pravoszláv vallásnak hódolt, ráadásul az anyja is az volt.

Korjatovics Tódor litván fejedelem apja után örökölte a novogrudoki uradalmat valamikor 1361 körül. Ez az aktus egyébként Olgerd litván nagyfejedelem jóváhagyásával történt, aki Korját fivére, tehát Tódor nagybácsija volt, és mintegy 30 évig ült a nagyfejedelmi trónon (1345 és 1377 között). Tódor más fivéréi is hozzájutottak birtokokhoz: Jurij (György) Podólia ura lett, majd később

Moldáviára; utána Alekszandr (Sándor) uralkodott Podóliában, akit még később Konstantin váltott fel. Konstantin után, 1390-től Tódor lett Podólia fejedelme. Felvetődik a kérdés, mikor jutott Tódor Magyarországra?

Néhány szó az előzményekről. Tódor leánytestvére, Anna a magyar királyi udvarban nevelkedett nagynénijénél, Erzsébet királynénál, Nagy Lajos király édesanyjánál. Anna 1353-ban IV. Károly cseh király felesége lett. E házasságból született Zsigmond, későbbi magyar király. Gondoljuk, ebből világosan kitűnik, hogy Korjatovics Tódor litván fejedelem a legszorosabb rokoni kapcsolatban volt Zsigmond magyar királlyal, aki őt kedvelte is. Hasonlóképpen rokoni viszony fűzte Tódort Károly Róbert és Nagy Lajos királyokhoz is. Mint ilyen Tódor természetesen szívesen fogadták a magyar királyi udvarban.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Korjatovics Tódor soha nem volt orosz fejedelem. Mint litván fejedelem érkezett Magyarországra. Felmerül a kérdés, hogy hányszor jött Tódor fejedelem Magyarországra. Létezett egy verzió, hogy legalább háromszor: először 1339-ben Károly Róbert király meghívására, másodszer 1352-ben vagy 1354-ben Nagy Lajos király engedélyével, harmadszor 1396-ban Zsigmond király meghívására. Ha ez valóban így volt, akkor első érkezésekor mondjuk 17-18 éves lehetett, mert születésének pontos dátumát sajnos nem tudjuk. Feltételezések szerint valamikor 1321-ben vagy 1322-ben születhetett. Másrészt tudjuk, hogy 1414-ig élt. Ezek szerint mintegy 92-93 éves kort élt meg.

Volt egy másik verzió is, amely szerint Korjatovics Tódor litván fejedelem nem egy személy volt, hanem létezett két Korjatovics Tódor fejedelem: ezeket úgy szokták megkülönböztetni, hogy Tódor I. és Tódor II. Mi ezzel a koncepcióval nem értünk egyet, mert képtelenségnek tartjuk két Tódor szereplését. Ráadásul a magyarországi levéltárakban nem találtak semmi bizonyítékot arra, hogy két Tódor létezett volna.

Ebből kifolyólag csak azt a verziót lehet elfogadni, hogy vagy Korjatovics Tódor valóban 1321-ben vagy 1322-ben született és elérte a 92-93 éves kort, vagy nem 1321-22-ben, hanem később született. Ebben az esetben azonban nem felel meg a valóságnak az az állítás, hogy Tódor fejedelem már 1339-ben felkereste Magyarországot Károly Róbert király meghívására. Az 1352-54-es érkezése Magyarországra Nagy Lajos király engedélyével már sokkal hihetőbbnek tűnik. A legjobban bizonyított Tódor fejedelem 1396-os érkezése Magyarországra Zsigmond király meghívására.

Az orosz és az ukrán szakirodalomban elterjedt az a képtelen és tudományosan sehogy sem bizonyítható állítás, hogy a podóliai orosz vagy ukrán fejedelem mintegy 40 ezer orosz-ukrán telepese kíséretében jött Magyarországra vagy 1352-54-ben, vagy 1396-ban. Nos, ennél nagyobb képtelenséget nehéz elképzelni, hiszen semmilyen magyarországi levéltári bizonyíték erre nincs. Egyébként is, a XIV. században ilyen nagymértékű népvándorlást egyszerűen nem lehetett megvalósítani, különösen a Kárpátok északi oldala felől. Sokkal realisabb az a feltételezés, hogy Korjatovics Tódor litván fejedelem mindössze néhány száz fős kísérel csapattal (druzsínával), testőrökkel és szolgálkkal jött Podóliából Magyarországra. A munkácsi uradalomba a munkaező már azt megelőzően is, főleg a vlach jog alapján, a vlach kolonizáció keretében érkezett vlach kenézek közvetítésével.

Irodalomjegyzék

- Basilovits Joannes: 1799–1804. *Brevis Tlotitia Foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, I–II.* Kassa.
- Bél Mátyás: 1792. *Conpendiolum regnorum Galisiae et Lodomeriae geographicum*, Kassa.
- Bideimann H.: 1862–1865. *Die Ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Innsbruck
- Bonbardi Michael: 1718. *Topographia magni regni Hungariae*, Wien.
- Bonkáló Sándor 1921. *A magyar ruthének*, Budapest.
- Csánki Dezső: 1889. *Máramarosmegye és az oláhság a XV században*, Századok, Budapest.
- Borovszky Samu: 1904. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye*, Budapest
- Engel J.-K: 1796. *Geschichte von Halitsch und Vladimír*, Halle.
- Gebhardi L.-A.: 1781. *Geschichte der Königreiche Gallizien, Lodomirien und Rothreussen*, Leipzig.
- Feyér György: 1829–1844. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, I–IX*, Buda.
- Istvánfi Miklós: 1622. *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae.
- Katona István: 1790. *Historia critica*
- Kollár Ádám Ferenc: *De ortu, progressu et incolatu nationis Rithcnicae in Hungaria.*
- Korabinszky János-Mátyás: 1786. *Geograph.-historisches und Produkten lexikon von Ungarn*, Pozsony.
- Lehoczky Tivadar: 1881–1881, *Bereg vármegye monographiája*, Ungvár.
- Lucskay Mihály: 1843. *Historia Carpato-Ruthenorum in Hungaria*, Buda.
- Hodinka Antal: 1923. *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk*, Budapest
- Mályusz Elemér: 1951–1958. *Zsigmond kori oklevéltár, I–II.*, Budapest.
- Mészáros Károly: 1850. *A Magyarországi oroszok története*, Pest.

Az összeállításban nem szerepel Popovics Tibor Miklós *A migráció jelentősége a ruszin etnikum létrejöttében és területi elhelyezkedésében* című dolgozata; hamarosan olvashatják azonban a naputonline.hu oldalunkon. A ruszinok Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepéről szóló írárok pedig a jövő évi Rákóczi-számban lesznek alapközlemények.

Szentmártoni Szabó Géza

Diána berke Beregben

Telegdi Kata levele egy hajdani reneszánsz kertről

A mai Ukrajnához tartozó Kárpátalja területe a történelmi Magyarország három és fél hajdani vármegyéjét, Ungot, Bereget, Ugocsát, illetve Máramaros északi felét foglalja magába. A XVI. század végéig ezekben a vármegyékben még a magyar lakosság volt túlnyomó többségben. Az akkoriban ruténoknak, ám magyarul oroszoknak nevezett ruszin népesség száma azonban, az addig kietlen, vagy korábban elpusztult helyeken történt betelepítések révén, éppen ebben az időben kezdett el folyamatosan gyarapodni.¹ Az újonnan érkező telepesekről a magyar földesurak néhány évig tartó adómentességet biztosító soltész- avagy kenézlevelei rendelkeztek.² Többször előfordult az is, hogy a kedvezményes idő elteltével ezek a szabadsághoz szokott jövevények továbbálltak, majd új telepet létesítettek maguknak. A munkácsi uradalom keleti része volt a ruszin kenézfaluk területe, az ettől nyugatra eső térség pedig a bírók vezette magyar községeké.³

1569-ben a Bécsből küldött biztosok már azon vizsgálódtak, hogy a hegyes-völgyes területeken élő, favágással, legeltetéssel és marhakereskedéssel foglalkozó ruszin jobbágyokat hogyan vonhatnák be az országos adóztatásba. A szepesi kamara 1571-es jelentésében pedig azt írta, hogy „akinek ruténje van, annak jó konyhája van.” Úgy vélték, hogy a ruszinok „gazdagok, bővíben vannak az aranypénznek.”⁴ A magyar nemesség az 1572. évi országgyűlésen mégis elnapoltatta az uralkodóval a ruszinok megadóztatásáról szóló javaslatok tárgyalását.⁵

A XVI. század második felében egy jelentős Bihar vármegyei főnemesi család, a Telegdiek vetették meg a lábukat az országnak ebben a sarkában. Telegdi Mihály (?–1589) 22 ezer forint zálogösszegért szerezte meg Miksa királytól a Bereg vármegyei Szentmiklós uradalmát, amely korábban az 1567-ben megvaszakadt terebesi Perényi családé volt.⁶ Az 1574-ben elnyert, de csak tíz év múltán elfoglalt birtoktest központja éppen azon határponton feküdt, amelytől

¹ S. Benedek András, *Magyarok Kárpátalján*, Korunk, 2002, 109–113.

² Bonkáló Sándor, *A rutének*, második, bővített kiadás, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Salga Attila, *Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása*, Basel–Budapest, 1996, 21.

³ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet*, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 173.

⁴ Bonkáló Sándor, *A rutének*, ..., 96.

⁵ *Magyar törvénytár, 1526–1608. évi törvényczikkek*, fordították és utalásokkal ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső, Budapest, 1899, 621.

⁶ Blazovich László–Géczi Lajos, *A Telegdiek pere 1568–1572, (Dél-Alföldi évszázadok 6.)*, Szeged, 1995, 26.

északkeletre, végig a Latorca folyó mentén egészen a Kárpátokig már csak ruszin falvak voltak. Mihály két fia és két leánya a szomszédos vármegyék nemesi családjaiból választottak házastársat maguknak.

Telegdi János (c.1560–1596) a Sáros vármegyei Segnei Annát (?–1597 után) vette feleségül. Öccsének, a Bécsben iskolázott Telegdi Pálnak⁷ (1564–1596) 1589-ben a kisvárdai Várdai Kata (1570–1630) lett a neje. Nászajándék-nak készülhetett az az 1659-ben lajstromozott, nyakba akasztható arany függő, amelyen mindkettejük teljes neve olvasható.⁸

Telegdi Kata (c.1568–1601) az ugyancsak Bécsben iskolázott, nagy műveltségű kisvárdai várúr, Szokoly Miklós (c.1555–1599) házastársa lett.⁹ Nővére, Telegdi Borbála (c.1566–1616) előbb Csapy Kristóf (?–1595) nagykállói várkapitányhoz, utóbb pedig a szerencsi vár urához, a későbbi erdélyi fejedelemhez, Rákóczi Zsigmondhoz (1544–1608) ment feleségül.

Noha Telegdi Mihály a beregszentmiklósi kastélyt kisebbik fiára, Pálra hagyta, az apja által megkezdett építkezést nagyobbik fia, János folytatta, aki 1589-ben azt írta öccsének „hogya az téglavető Beregségben nincs, se az, se más, váltig kerestetem. Lengyelországban elküldtem, azki ablakokat csinálna üveg tálnyírral. Immár ketteit az háznak megpadoltattam, miulta itthon vagyok. Az orosz palotára mohot is hordattam, azt is Isten vélem lívín az héten reá töltetem, és az hasadikokat mohval csináltatom be, és úgy öttetem meg oztán meg az mésszel.¹⁰” Az orosz palota talán a ruszinok kenézének a lakhelye lehetett.

Mátyás főherceg 1593. május 26-án Bécsből arra utasította a szepesi kamarát, hogy közölje Telegdi Jánossal, aki Szentmiklóson kőházat kívánt építeni, hogy a zálogbirtokon csupán saját költségére teheti ezt meg, királyi hozzájárulásra azonban nem tarthat igényt.¹¹ Telegdi János 1593. szeptember 29-én kelt végrendeletében azt írta, hogy megegyezésük szerint öccsée, Pálé maradt Szentmiklós, helyette ő a szomszédos Podheringen épített udvarházat, a Zemplén vármegyei Zétény kastélya pedig egészében az ő tulajdona lett.¹² A szentmiklósi munkálatokat ennek ellenére továbbra is ő tartotta a kezében. A nyugati falon ma már nem látható felirat az építkezés befejezésének idejére utal: D. C. Joannes Telegdi Anno 15[9]5. A kastély romosan ugyan, de ma is megvan.¹³

⁷ Kissné Bognár Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben (1526–1789)*, Budapest, 2004, 73.

⁸ Podhradczy József, *Egy érdekes összeírás a XVIII. század közepéről*, Új Magyar Múzeum, 4 (1854), II. kötet, 170. Az aranyfüggő a Beczki család 1659-ben készült inventáriumában szerepel.

⁹ Szelestei N. László, *Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban (Rekreációs diárium töredéke)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 101 (1997), 146–158.

¹⁰ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről*, közzétette Eckhardt Sándor, Budapest, 1944, 80.

¹¹ Kapossy János–Bánrévi György: *Adattár. Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendelkezésekből*, III, Művészettörténeti Értesítő, 5 (1956), 329.

¹² *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 127.

¹³ Emödi Tamás, *A Telegdi család és a reneszánsz művészet néhány emléke a 16. századi Bihar és Bereg vármegyékben*, Művészettörténeti Értesítő, 47(1998), 177–190. – Emödi Tamás, *A beregszentmiklósi Telegdi–Rákóczi-kastély*, Korunk, 2005, december.

A Telegdi családnak földesúrként nyelvi kapcsolatokat kellett teremtenie a Bereg vármegyei birtokokon élő ruszin lakosokkal. Az itt élő magyar uraknak érdekében állt jobbágyaik nyelvének valamelyes ismerete, illetve az, hogy azok közösségében kiképezzenek néhány velük szót értő írástudót. Ehhez segítséget jelenthetett az, hogy a XVI. században a vármegye minden nagyobb ruszin falujában voltak batykónak nevezett, csekély képzettségű ortodox papok.¹⁴ Ezeket a papokat azonban néha a jobbágyi munkába is befogták. Telegdi János 1595-ben az öccséhez Podheringből írt levelében egy Munkács és Szentmiklós közti falu, Kölcsény papját is megemlíti: „Az ökrös embereket penig meghagytam mind az papval egyetemben, hogy vesszőt hordjanak, mert az magam kölcsényi papjának is meghagytam, hogy vesszőt vigyen a kegyelmed házához.” Ugyanezen levélben panaszkodott a ruszin jobbágyokra: „Él az Isten, uram, az-mire elégséges volnék kegyelmednek mindenben kedveskedem, de ha mindjárt minden hirtelen nem lehet meg, nem tehetek róla, mert látja kegyelmed az szegény oroszoknak is szófogatatlanságokat, ugyan meg kell lenni mindennek.”¹⁵

Telegdi János 1596. október 26-án halt meg a mezőkeresztesi vesztett ütközetben, majd pár hétre rá, november 13-án saját otthonában öccse, Pál is. Szokoli Miklós, Telegdi Kata férje, sógorának temetésére készülve 1596. november 28-án Szentmiklósról írt levelet Kereki Jánosnak.¹⁶ A kastély melletti gótikus templomban 1820-ban került elő Telegdi Pál feliratos, teknő formájú sírköve, amelyet özvegye, a protestáns Várdai Katalin állíttatott.¹⁷ A férjről és hátrahagyott gyermekeiről emlékező latin felirat hosszú, a reformátusok által gyakran idézett bibliai versekkel zárul (Jób, 19, 25–27, és János 3,16).¹⁸

A négy hátrahagyott gyermek közül egyedül Telegdi Anna (1590–1635) érte meg a felnőttkort, s idővel Nyáry István (?–1643) felesége lett. Ez az Anna 1620. január 7-én, Kassáról küldött levelében azt írta az anyjának, hogy egy bizonyos „Ignác ír oroszul egy levelet nekem, kiben írja, hogy az hatvan forintot megkölölte.”¹⁹ Bizonyosság ez arra, hogy a családban beszéltek és írtak is ruszinul.

¹⁴ Lehoczky Tivadar, *A bereg megyei görög szertartású katolikus lelkésziséget története a XIX. század végéig*, Munkács, 1904, 8.

¹⁵ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 147–148.

¹⁶ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, sajtó alá rendezte Jankovics József, Budapest–Szeged, 1981, 66.

¹⁷ Lehoczky Tivadar: *Történeti kalászatok. I. Telegdi Pál sírköve*, Századok, 1867, 279–280.

¹⁸ Generoso ac Magnifico pio claroque quondam Domino Paulo Telegdi de eadem Telegd, qui trigesimum secundum usque florentissimae suae aetatis terminum, splendor patriae, pater egenorum justitiaeque nutrix fuit. Anno salutis humanae 1596 die 13-a mensis Novembris veteris calendarii unico filio duabusque filiabus charissimis relictis vitam cum morte conmutatus, in Xto Jesu obdormiens, generosa ac magnifica Dna Chatarina Varday de Kis-Varda, dno utpote quondam ac Marito suo pia memoriae charissimo hoc monumentum memoriae signum fieri curavit. – Cap. 19. Scio enim quod redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra resurrecturus sum, et rursum circumdabor pelle et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse et oculi mei conspecturi sunt et non alius; reposita est haec spes mea in sinu meo. – Ioh. Sic enim Deus dilexit Mundum ut filium unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

¹⁹ *Két vitéz nemesúr, Telegdy Pál és János levelezése ...*, 198.

Várdai Kata négyesztendei özvegyiség után, 1600. május 9-én feleségül ment Bedeghi Nyáry Pálhoz (?–1607). Ebből a házasságából született Nyári Krisztina (1604–1641), aki előbb Thurzó Imre, majd Esterházy Miklós nádor felesége lett.

Szokoli Miklós 1599. november 18-án halt meg. Özvegye, Telegdi Kata, hamarosan követte őt. 1601-ben a Kassára helyezett egri káptalanból kértek presbitereket Kisvárdára, hogy a súlyos betegen fekvő asszonyt a haldoklók szentségével ellássák.²⁰ A református rokonság sokáig temetetlenül hagyta a halott várúrnőt.

Várdai Kata özvegyisége idején gyermekeivel együtt Szentmiklóson élt, s vélhetőleg a kastélya körüli kert kiépítésével foglalatoskodott. Általában a férj dolga volt a kastély gondozása a feleségé pedig a kert rendezése. Ebben az időben már Magyarországon is több helyütt létesítettek a várak, kastélyok és udvarházak körül reneszánsz ízlés szerinti kertet, virágokkal, lugasokkal, ahol pedig lehetséges volt, ott forráskúttal, kútszoborral és valódi vagy mesterséges barlanggal is megtetézve. Ilyen volt a sárospataki vár gömbdíszes virágoskertje, a nevezetes Gomboskert, ahol 1577-ben a titokzatos Pataki Névtelen, vélhetőleg maga Balassi Bálint, megírta az *Euryalus és Lucretia* című széphistóriát. Már korábban is létesültek humanisták által létrehozott kertek Pozsonyban és más-hol, abból a célból, hogy azokban irodalmi összejöveteleket rendezhessenek.

Várdai Kata sem akármilyen kertet, avagy ligetet álmodott meg. Erről a kertépítő tevékenységéről adott hírt az a gróf Zichy-család zsélyi levéltárban fennmaradt, XVI. század végéről való, keltezés nélküli misszilis levél, amelyet először 1930-ban Lukcsics Pál (1892–1936) tett közzé.²¹ Ebben a sok tekintetben talányos levélben a Szabolcs vármegyei Kisvárdán, az ottani várkastélyban élő Szokoly Miklósné Telegdi Kata véleményét mondott a meg nem nevezett ángya által korábban neki írottakról, mégpedig egy Pallasnak és Minervának szentelt forráskútról, egy szép erdei barlangról, és az ebbe az idilli környezetbe szánt költői társaságról. A levélíró asszony igényes módon arra törekedett, hogy címzettjének ligetet építő teljesítményével legalább szavakban vetélkedjék.

A levél elküldésének valószínűsíthető idejét, illetve a címzett személyének kilétét nehezen sikerült többé-kevésbé megnyugtatóan tisztázni. Ma már szinte bizonyos, hogy az 1599. esztendő közepe tájára datálható, helyenként rímes prózára váltó levél címzettje a Szentmiklóson lakozó özvegy Telegdi Pálné Várdai Kata volt.

A levél iránti érdeklődés, annak első publikálását követően, fokozatosan növekedett. Hajnóczy Iván cikkében már költőnőnek nevezte Telegdi Katát.²² A levél helyenként rímes prózára váltó sorait pedig Waldapfel József is versnek minősítette.²³ 1944-ben Eckhardt Sándor adta ki újra a levelet, mégpedig levélíró és a címzett rokoni kapcsolatát tisztázni kívánó, megnyugtató megoldást azonban nem hozó, jöllehet nagyon hasznos jegyzetekkel. 1979-ben Horváth

²⁰ B[unyitay] V[incze], *Telegdi Kata 1601.* = *Adatok az Egri egyházmegye történetéhez. I. füzet*, Eger, 1885, 159. (Bánffy lvt. X. 27.)

²¹ Lukcsics Pál, *Költői vetélkedés két főnemesi udvar között a XVI. század végén*, Irodalomtörténet, 18 (1930), 96–99.

²² Hajnóczy Iván, *Egy XVI. századi költőnő*, Irodalomtörténet, 18 (1930) 159–160.

²³ Waldapfel József, *Telegdi Kata levelének verses részletei*, Irodalomtörténet, 18 (1930) 160–162.

Iván tanulmánya a hajdani asszonyt verses levelet író nőköltőként léptette be a magyar irodalmi kánonba.²⁴ Nem véletlen tehát, hogy Telegdi Kata versnek vélt sorai egy 1999-ben kiadott, magyar nőköltőket bemutató antológia élére kerültek.²⁵ A 2000-ben megjelent egyetemi szöveggyűjteménybe már a jól azonosított címmel és a rímes prózának megfelelő tördeléssel került a levél szövege.²⁶ A 2004-ben kiadott *Régi magyar költők tára* XII. kötete, sok jegyzettel és családfákkal is kísértén, ám ismét költői műként tette közzé a levelet.²⁷

Jómagam 2008-ban, egy konferencián tartott előadásomban hoztam először szóba aggályomat azzal kapcsolatban, hogy a levél szövegét valóban Telegdi Kata fogalmazta volna.²⁸ Azt vetettem fel, hogy a nevezetes levél szerzője Telegdi Kata férje, a nagy műveltségű Szokoly Miklós lehetett. Úgy véltem, hogy egy XVI. század végi nő nem rendelkezhetett olyan mitológiai tájékozottsággal, mint ami a levélből tükröződik; sőt azt is felvettem, hogy Telegdi Kata talán írni sem tudott.

A konferencián részt vevő Jankovics Józsefet elgondolkodtatták kételkedő szavaim. Ezt követően Kőszeghy Péterrel közösen kiterjedt levéltári kutatásokkal igazolták hipotézisem helyességét, majd megírták a vélt költőnőről kialakult hamis kép megalapozott cáfolatát.²⁹ Tanulmányuk később tovább bővülve újra megjelent.³⁰ A szerzőpáros rámutatott arra, hogy Telegdi Kata férje, a szónoklásban is jeleskedő Szokoly Miklós leveleiben is található rímes-prózás részletek. Nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy a két asszony levélváltása valójában íródeákjaiknak egymás közti titkos vetélkedése volt. Jankovics és Kőszeghy feltárva a szövevényes családi kapcsolatokat, minden szóba jöhető személy életútját áttekintve, számos eshetőséget felvetve, végül erre az eredményre jutottak:

„Javasoljuk, hogy Telegdi Katát mint nagyformátumú, a szövegverset Balassitól eltérő módon létrehozó, első magyar költőnőt felejtjük el. Ellenben őrizzük meg jó emlékezetünkben szegény temetetlen holtat, aki ilyen szellemes csipkelődést mert íratni deákjával, vagy nevében ilyen furmányos levelet

²⁴ Horváth Iván, *Telegdi Kata verses levele. = A régi magyar vers*, (Memoria Saeculum Hungariae, 3.), szerk. Komlós Tibor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 161–180.

²⁵ *Magyar nőköltők a XVI. századtól a XIX. századig*, szerk. Sárdi Margit, Unikornis Kiadó, Budapest, 1999.

²⁶ *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II. A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, szerk. és sajtó alá rend. Jankovics József, Kőszeghy Péter, Szentmártoni Szabó Géza, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 1057–1058.

²⁷ *Régi magyar költők tára, XII. kötet*, sajtó alá rendezte Orlovsky Géza, Budapest, 2004, 477–478, 717–723.

²⁸ Szentmártoni Szabó Géza, *Telegdi Kata verses levele ángyának és a reneszánsz kert kellékei*. Előadás 2008. március 4-én a *Megelevenedett múlt. Kastélyok művészete Magyarországon és Szlovákiában* című, a Kodolányi János Főiskola által rendezett konferencián, a Közép-európai Kulturális Intézetben.

²⁹ Jankovics József, Kőszeghy Péter, *Telegdi Kata? verses? levele? = Erdély reneszánsza I.* A 2008. október 8–11. között tartott konferencia előadásai, szerk. Gábor Csilla, Luffy Katalin, Sipos Gábor, Kolozsvár, 2009, 118–140.

³⁰ Jankovics, József–Kőszeghy, Péter, *Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele. = MOMOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila és Zvara Edina, Kossuth Kiadó, Budapest, 2016, 305–336.

írt férje, a nagy műveltségű Szokoly Miklós (vagy más). És emlékezzünk a műveltségével, kultúrájával a 16. század végén olyannyira kiemelkedő kisvárdai udvarra, Szokoly Miklóstra és környezetére.

Valószínűnek tartjuk, hogy a szóban forgó levelet, amelynek egy része rímes próza, 1599 szeptembere táján egy nagy műveltségű férfi írta, ő lehet a játékos-mitológikus szerelmi utalások szerzője.

Hogy ki a levélíró (Telegdi Kata mellett?), s hogy ki a címzett, kellő bizonyossággal nem tudjuk, ám az utóbbi szerintünk is, nagy valószínűséggel: Várdai Kata...”

Az alábbiakban mai helyesírással közöljük a levelet, amelyben dőlt betűsen szedtük a rímes-prózás részeket:

Szolgalatomat írom kegyelmednek, mint szerelmes Asszonyomnak, ángyomnak. Istentől minden jókat kívánok kegyelmednek megadatni, mind az kegyelmed javain örülnökkel egyetemben. Magam állapotja felől, szerelmes Asszonyom, azt írhatom, Istennek hála, mind Erzsókkal össze, jó egészséggben vagyok, de uram úkegyelme igen beteges, most mégis jobbadon vagyok.

Szerelmes Asszonyom, az kegyelmednek mesterségesen gondolt, jó akaratjából formált és bölcsességesen írt levelit megolvastam, kiben úgy gyönyörködöm, *mint az gyöngyhalászok, mikor ű hálójok gazdag szép prédával, megtelik gyöngyökkel; azok között, alig hiszi, örömben melyiket kaphassa, tégye kebeliben. Azvagy, mint az szép parlagon sétáló kis nyulakat, kik nagy mulatsággal vadásszák ebekkel, mikor félisekben egynéhányat látnak, viletlen talál-
nak, ű nagy örömben, nem tudják hamarban, melyiket költhessék, indítsák úzésben. Azvagy csak házunknál (tudom, voltál annál), mikor kertecskémbe, mégyek bé kedvembe, hogyha megtekintem, melyeket két kezem ültetett, vagy vetett az sovány homokban; nem tudom, melyiket szakasszam elébben.*

Igy én az kegyelmednek gyönyörűséggel, hozzám való jóakaró szeretettel megrakott levelit olvastatván, ugyan nem tudom, melyik ríszibe gyönyörködtessem szegíny honn lakos szívemet, vagy melyik ríszit végyem elő, kire választ írjak kegyelmednek. Gondolván azt is, hogy parasztembernek Rómába menni, bölcsék közt bolondnak vetekedni, az bölcsességnak istenaszonyi: Pallas és Minerva oltalma alatt lívőkkel válasszal igyekezni, nem különben, mint jó táncost ingerleni, azvagy ugrásra kecskét tanítani.

Látom szerelmes Asszonyom és értem, hogy immár kegyelmed Pallas és Minerva istenasszonnak (az szegíny Diana asszont, vadászó seregivel hátrahagyván) kedvit találta, *szíp csörgő patakú, gyönyörű folyású, minden szíp füvekkel, fákkal, virágokkal; zúgó, csorgó folyás mellet sok szép szavú, kiterjedt szép ágú és gyönyörködtető fákon nagy ékesen szóló madarakkal; megékesített forrással, szép kúttal, mint egy áldozattal, holott firedjenek, tisztelvín szép barlanggal, kiknek tudom, hogy az kegyelmednek énhozzám való szeretetiért, kegyelmed engem is esméretibe, kedvibe juttat. Noha az szíp forrás, firedís, tisztaság; erdei szép barlang, hegyeken, völgyeken mulatság, nyájasság nem Pallast, Minervát, hanem csak Dianát illeti, mint asszonyát. Mert Pallas, Minerva, ezt minden jól tudja, kulcsos várasokat laknak, szíp váarakat, erdőket, hegyeket, völgyeket, mezőket nem járnak, búdosnak. Hanem Dianának, mint nagy fű vadásznak, az ű seregivel, Hamadri Nimphákkal en-*

gedték lakóul, mint atyjokfiának. Nem ílek azért, hogy azok az istenasszonyok ott, az kegyelmed csinálta forráskút mellett találtassanak, kiknek lakóhelyek az szép kulcsos városok, királyok, urak házai, palotái. Annál inkább, hogy kegyelmedekért énnékem választ tehessenek, csak azt lássa inkább meg kegyelmed, szerelmes Asszonyom, hogy az az kegyelmed csinálta forrás mellett Dianát, az erdőknek, hegyeknek, forrásoknak istenasszonyát, úgy ne találja kegyelmed, mint írják, hogy egy Acteon nevű ember találta volt. De ezeket az köztünk való mulatság kedvéért írák csak, hogy az kegyelmednek secretariususa is – kinek az Ūristentűl, kegyelmeddel egyetemben, hosszú életet, minden jót kívánok – ne alítsa, hogy csak az forrás mellett laknak az poéták. Mert sütnék az homokba is néha tyúkmonyat, noha csak ritkán azért. **Mert én orosz poétát Tivadar-nál, szentet Ricnél, orosz vitézt sem hallottam többet Ignáténál,** kiket tudom, hogy egyik sem ivutt az kegyelmednek forrásából.

Ím, kegyelmes szerelmes Asszonyom, az vont aranyat is elküldöttem, de az én életemben, az Isten látja, soha rosszabbal nem volt igyem, ím, azmint megtekerhettem, elküldöttem kegyelmednek. Ezzel az jó Istennek ajánlom kegyelmedet mind az kegyelmed javain örülőkkel egyetemben. Írtam Kisvárdában, ma pinteken.

Kegyelmednek tiszta szívbűl szolgál Thelegdi Kata

Kegyelmed az levelet senki kezibe ne adja! A leány asszonyoknak kegyelmed én szómmal mind fejenkint szolgálatomat mondja! A leányim is kegyelmednek, mint szerelmes asszonyoknak és mind az leány asszonyoknak szolgálatjokat ajánlják.

Eddig a nevezetes levél, amelynek tartalmát a következőképpen tudjuk összefoglalni. Várdai Kata egy korábban Telegdi Katának küldött levelében megírta, hogy milyen kellékekkel felszerelt kertet rendezett be Szentmiklóson, hozzátéve azt, hogy secretariusának segítségével az eszmei háttérrel is kifundálva, irodalmi találkozóhelyet kívánt kialakítani. A mocsaraktól övezett, homokos talajra épült Kisvárdán nem lett volna mód efféle kertet létrehozni. Telegdi Katának tehát nem maradt más, mint hogy frappáns válasszal ellensúlyozza dicséretre vágyó vetélytársnőjének teljesítményét.

A levél a XVI. században kialakult szokványos, szolgálatot ajánló szavakkal és jókívánságokkal kezdődik. Telegdi Kata közli a címmel, hogy ő maga és leánya jól vannak, de a férje nagyon beteg, jóllehet valamelyest javult az állapota. A levélnek tehát még 1599. szeptember 18-a előtt kellett íródnia, hiszen akkorra meghalt az említett férj, Szokoly Miklós.

Telegdi Kata ángyomasszonya, azaz Várdai Kata mívelés levelének megolvadásán olyannyira gyönyörködött, hogy azt három szintet lépő, rimes prózában fogalmazott hasonlatokkal igyekezett érzékeltetni. Különösen hatásos a gyöngyöt hálóval halászókra utaló példa, hiszen erről a távoli tengereken zajló munkáról Magyarországon aligha lehetett bárkinek pontos elképzelése. A marosvásárhelyi Borsos Tamás (1566–1634) konstantinápolyi követjárása idején (1618–1620) vezetett naplójában, az Egyiptomról szóló fejezet végén arról értekezett, hogy „az gyöngy semmi nem egyéb állat, hanem csak az csigának az monya, de azért másutt nem találtatik, hanem az Indiák mellett való nagy Oceanus-tengerekben. Én csigáját is, azkit nálunk gyöngyháznak hínak, eleget láttam. Ha ki nem találják szedni, mikor annak ideje, hogy még meg

nem lágyult, addig gyöngy, de ha oztán elhaladja az idejét és meglágyul, békét hadnak neki, mert csiga léssen belőle.”³¹ Megjegyzendő, hogy a XVI. században az olasz Jacopo Zucchi (c.1541–c. 1596) festett fantáziadús manierista képet a klárisok, azaz a korallók és gyöngykaplók halászatáról.

A második példában a kiváltságosok szórakozásról, a kopókkal űzött nyúlvadászatról esik szó.³² Bél Mátyás (1684–1749) megállapítása szerint „régí szokásuk a magyar nemeseknek, kutyákkal űzött nyúlvadászatban lelteni kedvüket, s ennek gyakorlásánál nincs sem régiebb, sem gyakoribb.”³³ A három vagy öt lovas ember kopókkal végezte a hajtást, amelynek során a felugró vadnyulak láttán a vadászok az ebeket űzésre biztatták, majd utánuk lovagolva kísérték az üldözést és az elfogást. A harmadik példa már alábbszáll egy ház körüli veteményes és virágos kertbe, ám ott a saját kezű munka eredménye az öröm forrása.

Megolvastatva, tehát másokkal is megismertetve az ángy levelének tartalmát, Telegdi Kata levele közmondásszerű példákkal ecseteli az egyenértékű válaszadás nehéz voltát. A továbbiakban a levél ismét rímes prózába hajló sorai jól láttatják azt, hogy a Várdai Kata leveléből megismert, Pallasnak és Minervának szentelt reneszánsz kert milyen lehetett. A Telegdi Kata válaszlevelét fogalmazó személynek azonban sikerült tudós ellenvetést tennie a felvázolt alapeszmére, hiszen nem az említett város lakó istenasszonyok illenek a nimfáknak is helyet adó ligetbe, hanem a vadakat űző Diána.

A „hamadri nimphák” említése deákos ismeretekre vall, hiszen csak a nagyon tanult emberek tudhatták azt, hogy a hamadryasok a görög-római mitológiában a fáknban élő nimfák voltak. Ovidius naptárában Callisto nimfa, a hamadriasok és a nyilazó Diána alkotta szent sereg között jelenik meg (*Fasti*, II, 155–156): Inter Hamadryadas iaculatricemque Dianam / Callisto sacri pars fuit una chori. A levélírónak egy tréfálkozó, ám igencsak céltudatos mitológiai utalásra is futotta, amikor Actaeon vesztével példálózott. Az Ovidius által megverselt történet szerint Actaeon, egy vadászatot követően, betévedt a Gargaphia nevű völgybe, Diana istennő szent helyére (*Metamorphoses*, III, 138–165). Ott egy erdei barlang állt, mellette pedig egy pázsittal övezett tiszta vízű forrás csörgedezett. Actaeon megpillantotta a barlang forráskútjánál a nimfái társaságában mezítelenül fürdőző Dianát. A szűz istennő ekkor haragjában szarvassá változtatta az ifjút, aki ezután saját vadászebei elől menekülni kényszerült. Az immár űzött vad kiabálni sem tudott a nevük szerint is felsorolt, különböző fajtájú kutyáinak, a zsákmányra éhes farka utolérte és végül széjjeltépte.³⁴ Az Ovidius leírásában szereplő idilli

³¹ Borsos Tamás, *Egyiptusról* (1620). = *Magyar gondolkodók 17. század*, a válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1979, 1149–1150.

³² Egy XVII. század közepi népszerű szatírában maga a nyúl beszél a rá való vadászat mikéntjéről: *A nyúl éneke* = *Régi magyar költők tára XVII. század 10. Az 1660-as évek költészete* (1661–1671), sajtó alá rendezte Varga Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 585–589.

³³ Bél Mátyás, *Magyarország népének élete 1730 táján*, válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta, Wellmann Imre, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 313–314.

³⁴ A XVII. században egy ismeretlen szerző Ovidius nyomán megverselte Actaeon történetét: *Acteon históriája* = *RMKT XVII. század 11. Az első kuruc mozgalmak korának költészete* (1672–1686), sajtó alá rendezte Varga Imre, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 619–623.

liget kellékei jól párhuzamba állíthatóak a szentmiklósi kerttel. A történet vége pedig egybecseng a levél kezdetén leírt hajtóvadászattal is.

A multság kedvéért felidézett, ám csak férfira vonatkoztatható történet valójában a címzett íródeákjának szólhatott. A secretarius, azaz Várdai Kata íródeákja meg is kapta a magáét: téved, ha úgy véli, hogy a poéták nem lehetnek meg forrás nélkül! Bizony a Kisvárdához hasonló homokbuckákon fekvő, magyarok lakta helyeken is lehet ihletet kapni.

És itt következnek a ruszinok lakta környezetre utaló kételkedő szavak. Vajon mi értelme volt Szentmiklóson idilli ligetet csinálni? Ugyan kik lehetnének alkalmasak és érdemesek arra, hogy az ékes forrásnál gyülekezzenek? A világi költő mellett szóba jöhetne még az egyházi éneket mondó, szent életű pap, sőt még az udvari életben járatos, dicső tettekre képes vitéz ember is. Ilyenek elvétve lehettek csupán a ruszin kenézi családok körében. A vidéket ismerő Telegdi Kata gúnyosan utalt a számára csak hallomásból ismert ruszin Tivadarra, Ricre és Ignátéra, akik effélék lehettek, ám azok se jártak arrafelé.

Jankovics József és Kőszeghy Péter úgy vélekedett, hogy ezek a személynevek olyan helyneveket jelentenek, amelyek körülhatárolják a Várdaiak érdekszféráját, azaz ezek valójában Tivadar, Ricse és Ignéc falvakra tett rejtett utalások. Véleményem szerint nem fogadható el a kiforgatott nevekre alapozott érvelésük. A Bereg és Szabolcs vármegye határánál, a Tisza mentén fekvő Tivadar magyar falu. Két Ricse nevű falu is van, az egyik a Bodroghözben, a másik Szatmár vármegyében, mindkettő magyar település. Egy 1612-es családi osztozkodás tanúsága szerint az utóbbi volt Várdai birtok.³⁵ A Munkács közelében fekvő Ignéc, vagy Ignic nevű falu a Dobó család birtoka volt a XVI. században, és csak a későbbiekben vált ruszin faluvá. Ez a három falu nem határolja körül Kisvárdát érdekszféráját. Telegdi Kata levelének tehát nincs semmi köze ezekhez az egymástól igencsak távol eső helyekhez.

Az egész levél a vetélkedés jegyében fogant, csupán a végén van egy meglepő váltás a vont arany küldéséről szóló sorokban. Ez már valóban asszonyi dolog volt, hiszen az aranszalakkal körbetekert selyemfonalakból díszes szoknyákat készítettek.³⁶ Telegdi Kata egy 1595-ben írt levelében³⁷ arra kérte a férjét, hogy kótyavetyélő barátaitól vásároljon neki „török varró asszonyt, avagy leánt.” A levél alján és szélén olvasható köszöntésben csak a címzett leányairól esik szó, hiszen Várdai Kata ekkor már közel három éve özvegy volt.

Beregszentmiklós és uradalma a XVII. század közepén a Rákóczi család birtokába került. A sors szeszélye úgy hozta, hogy 1708. október 21-én éppen az itteni kastélyban halt meg a kuruc háborúk közepette ide menekült gróf Pekry Lőrincné Petrőczy Kata Sidónia (1662–1708), az első igazán jelentős magyar költőnő.³⁸

³⁵ Néző István–Szivák Gábor, *Kisvárdai források tükrében, szemelvénygyűjtemény*, Városi Könyvtár, Kisvárdai, 1999, 114.

³⁶ Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században [I]*, Helikon, Budapest, 1986, 82–83.

³⁷ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*, sajtó alá rendezte Jankovics József. Budapest–Szeged, 1981, 69.

³⁸ *Régi magyar költők tára XVII. század 16, Rozsnyai Dávid, Kohry István Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, sajtó alá rendezte Komlós Tibor, S. Sárdi Margit, Balassi Kiadó, Budapest, 2000, 640.

találta uolot. De ezeket az építmenit ualo mulatsagok led
 uerth iam csak hogy az L: Secretariusus. Linet az oris
 tenenit lyot gietemben. hogyi etotit minden it kua
 nok ne alitka. hogy csak az forras mellet kina L: az portat.
 mert szitgel az Hamokba is neha viuk monyast. neha csak
 yitka n: azert. Mert en oroz portat. Tiundoriat. Zentel.
 Kierrel. Oroz uetere sem. keltottan tobbet gyratonak.
 kileth tudom. hogy egyik sem iut. az L: forrasatul.

A secretariust és a ruszinokat említő részlet a levélből

Kisvárdá Johann Le Dentu (1602–1654) hadmérnök rajzán (1640 körül)

A beregszentmiklósi várkastély ma (Csinagyijjevo, Ukrajna)

Jacopo Zucchi (c. 1541–c. 1596): Korall- és gyöngyhalászat, Róma, Galleria Borghese

Tiziano Vecellio (1488–1576): Actaeon és Diana (1556–1559) London, National Gallery

S. Benedek András

József Attila – ruszinul

avagy kisebbségi kultúrák sorsa Európában

A cím erősen kérdőjeles. Mert míg Petőfi ruszin recepciója igen gazdag és tanulságos, más írók és költők alig vannak jelen a Kárpát-medence talán legkisebb nemzetének kultúrájában. A többi Duna-medencei nép nemzetiségi fejlődésével kezdetben lépést tartó ruszinok irodalmi nyelvének alapváltozata már a reformkorban kialakult. Ezen a nyelven írta a magyar Himnusz és a Szózatnak megfelelő verseit, tankönyveit e kis nemzet mindmáig legjelentősebb írója, Olekszandr Duhnovics. A pánszláv propaganda és Bécs „oszd meg és uralkodj”, anyagilag is erősen támogatott politikája azonban ezt a természetes fejlődést megtörte. A ruszin értelmiség jelentős részének írásos nyelve a nagyorosz lett. Az orosz kultúrát, irodalmat sajátjukként fogadták el. Nekik köszönhető a korabeli klasszikus orosz irodalom legjobb alkotásainak szinte azonnali megjelenése magyarul. A műfordításon kívül azonban elfogadható irodalmi teljesítményt nem mutattak fel. Csak a 19–20. század fordulójához közeledve történtek kísérletek a ruszin nyelv csak nyelvjárásokban élő változatainak egységesítésére, kodifikálására. Ekkor jelentek meg Csopcy László tankönyvei és tankönyvfordításai, valamint pályázati díjnyertes szótára, amely a beregi tájszólásra alapozva, de más tájszólások már irodalminak elfogadott adatbázisát és a meghonosodott orosz kifejezéseket is felhasználva 20 000 szavas „irodalmi minimumot” alkotott. Ezt ötvözte a ruszin kultúra mindmáig legjelentősebb alakja, Hodinka Antal a máramarosi „ú-zó” nyelvjárás elemeivel. Más alkotók az egykor erős, az eperjesi püspökséghez kötődő „lemák” dialektus elemeit emelték az irodalmi nyelvbe. A szintézis azonban most is elmaradt. A Trianon után megjelenő prágai hatalom, a példaképpen emlegetett cseh demokrácia előszeretettel pártolta a főleg fehér emigránsok által képviselt nagyukrán, nagyorosz irányzatokat. A ruszin nyelv megerősödésére a ruszin akadémia megteremtése ellenére sem volt elég az 1939–1944 közötti rövid időszak. A szovjet megszállás első intézkedéseinek egyike éppen a ruszin nyelv, a ruszin etnikum hatósági betiltása volt. Láttunk már ilyet korábban is. Az ukrán népet és nyelvet képviselő Tarasz Sevcsenkót száműzetésbe küldte a „harmadik Róma”, a legnagyobb „kisorosz” író, Gogol, akinek már a neve is (Hoholy) az ukránok gúnyneve, orosz íróként lett világhírűvé.

Láttunk ilyet már a világ más tájain is. Angol íróként vált ismertté az ír J. Joyce, Oscar Wilde, B. Shaw, S. Beckett. Kivételt jelent W. B. Yeats, aki angol nyelven is megmaradt ír írónak. De itt kell említenünk a skót Walter Scott, R. L. Stevenson vagy éppen Robert Burns nevét, aki az angol nyelv skót változatáról váltott át a standartizált londonira. De találkozunk az európai irodalomtörténetben spanyolul író katalánokkal, franciául író korzikaiakkal stb. Talán a legérdekesebb példa Charles De Costeré, aki szenvedélyes vallónként az őt meggyőzni akaró gallok érvelésére („de hiszen te is franciául írsz”), indulattal és elkeseredéssel válaszolt:

„igen, mert még a nyelvemet is elvették tőlem”. A sors furcsa fintora, hogy ez a német-holland eredetű Thyl Ulenspiegel-legendakör kapcsán merült fel!

Ruszin–magyar viszonylatban érthető tehát, hogy Petőfin kívül (akinek recepcióját a közelmúltban Medve Zoltán két nagyszerű könyvben fogalmazta meg) igazából a magyar költészet csak nagyukrán változatban jutott el a „gens fidelissimához”. Igaz ez az állítás József Attilára is. Míg a kárpátaljai magyar kultúrában valóságos reneszánszát éltük át a „nagy proletárköltőnek” (lásd a szocialista irodalom inkubátorait: József Attila Irodalmi Stúdió, József Attila Alkotóközösség), a kárpátaljai társnemzetnél magával a költővel, illetve verseivel csak két, „ukránul író ruszin” műfordítónál találkozunk.

A második világháború drámai éveiben megvalósult ruszin autonómia idején vendégdiákként budapesti gimnáziumban tanuló, életművéért Bethlen Gábor-díjjal jutalmazott Jurij Skrobinec elfogadta a realitásokat. A poltavai tájszólást is elsajátító költő-műfordító nemcsak a magyar irodalom legszebb alkotásainak tolmácsolására vállalkozott, de nagyukránra fordította a ruszin irodalom legjelentősebb alkotóit s kuriózumként Fincicky Mihálynak a csak magyar változatban fennmaradt népmesegyűjteményét. (A folklór nyelvi átírása – értsd: ukránosítása – jó három évtizedig kötelező elvárás volt.)

Jurij Skrobinec *Ugorszka arfa (Magyar fárfa)* c. antológiájában tíz József Attila versfordítás szerepel. A költemények kiválasztása a legsötétebb brezsnyevi diktatúra idején nem lehetett esetleges. Az 1970-ben megjelent gyűjtemény rövid életrajzai közt József Attilával mint a Horthy-rendszerrel szembeszegülő nagy proletárköltővel találkozunk, aki „Budapest egyik külvárosában” született. (Így lényegült át „a város pereme” agglomerációs településsé.) A műfordítótól már az is bátorság, hogy a „harcos” versek közül csupán az 1925-ös *Tiszta szívvel* és a tévesen egy évvel későbbre datált (1931) *Lebukott* szerepel. Ott van viszont a versek között az Énekek énekére rímelő *Bibliai*, az apahiány fájdalomát feloldó gyönyörű vallomás, az *Istenem*, és az 1925-ös évet lezáró *Isten* („Láttam, Uram, a hegyeidet”). Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez a kis versválogatás teljesebben mutatja be József Attila istenes verseit, mint a korabeli magyar antológiák (a tankönyvekről nem is szólva).

Hiteles a többi vers kiválasztása is. A *Kertész leszek*, a *Vigasztaló*, az *Anyám*, a *Csengő* és a négyrészes *Esik* első szakasza mind meghatározó darabja az életműnek. Jellemző ugyanakkor, hogy a válogatás záró éve 1931. Az utolsó fél évtized korszakos költeményeitől mintha visszariadt volna a szerző. Lehet, hogy a képalakítás más nyelvre át nem menthető bonyolult és sokban transzcendens világa, vagy a politikai sokszólamúság „időszerűtlen” volta áll az óvatos versválasztás háttérében.

Jurij Skrobinec műfordításai precízek, kidolgozottak, és legtöbbször verstanilag is hitelesek. A poétai leleményt azonban olykor hiába keressük.

A mai ruszin irodalom különleges egyénisége Ivan Petrovci. Az egykor Gunda Bélával a Kárpátok néprajzát tanulmányozó kiváló néprajzos, filozófus, történész, régész és műfordító, a szovjet rendszerben háttérbe szorított Fegyir Potusnyak unokaöccse nyilván elemi óvatosságból nem hallott szüleitől, rokonaitól a ruszin nyelvről és kultúráról. Így lett ukrán filológus, a francia szimbolizmus elkötelezett csodálója és fordítója. S ami a korra jellemző, évtizedes beregszászi újságírói munkája alatt sem tanult meg elfogadható szinten

magyarul. *Iszkri csardasa* (A csárdás szikrái) címmel 1998-ban napvilágot látott gyűjteménye öt József Attila-verset tartalmaz. Többségük nyersfordításból készült, egy pedig, a *Proletárdal*, francia műfordításból (!).

Érdekes módon Petrovcijnál is találkozunk a Skrobinecnél is szereplő Esik azonos szakaszával. Itt szerepel a *Ha lelked, logikád...* kezdősorú alapvers is, amelynek szállóigévé vált záró két sorát (A líra: logika / de nem tudomány) a műfordító kifogástalanul menti át a befogadó nyelvre. A kis összeállítás talán legjobb műfordítása az *Áldalak búval, vigalommal*, amelyben Petrovcij ráérez az igen mély rétegeket megbolygató, kissé talán archaikus népi képalkotású vers játékos drámaiságára. A mindkét nyelvet jól ismerő olvasó-elemző számára azonban kiábrándító csalódás az *Altató*, amely „bravúrversből” egyszerű gyermekmondókává válik, miközben versformája is szétesik.

Petrovcij a nyolcvanas évek végén döbbsent rá, hogy eddig a jó szándékú családi féltés és a hatalom parancsa becsapta, elvette tőle, ami a legértékesebb, nyelvét, hagyományait. A *csárdás szikrái* azonban még korábbi fordítói termését tartalmazza. A műfordító ma már a ruszin megújulás élharcosa, költő, lapszerkesztő. (Példája nem egyedi. Az ezeréves magyar határ, a Vereckei-szoros közelében található Volóci járás tanárait, egyik, több világnyelvet ismerő, kiválóan képzett kollégájuk beszámolója szerint, egyenesen sokkolta e sorok szerzőjének ruszin kismonográfiája.)

Jurij Skrobinec számára a „hazatalálás” lehetősége már nem adatott meg. Az ún. ’glasznosztj’ éveiben a mai ruszin „reneszánsz” képviselőivel együtt próbálta felmérni a kibontakozás esélyeit, korai és váratlan halála azonban megakadályozta ebben.

Mindkét szerző műfordítói munkássága példázat értékű. Példa a nehezen alakuló új Európa számára is. Valamennyi kárpátaljai szerző közel fél évszázados kétségbeesett próbálkozása saját és közösségük mondanivalójának felmutatására csak felemás eredményeket hozott (beleértve a kárpátaljai magyar írást is). Ezt a világot nem a lefojtott alkotóerő, hanem a politika irányította. S irányítja részben még ma is.

BRÓDY ANDRÁS

STUMPF BENEDEK ANDRÁS

Vári Fábián László

A ruszinok várnak. Lehet, hogy ismét Rákóczi?

A ruszin–magyar sorsközösség korszakai
a népköltészetben és a valóságban

Az emlékezés képessége – úgy az egyén, mint a közösség tekintetében – korlátozott, és botcsinálta történészek bosszantására olykor a szelektív működésre is hajlamos. Rákóczi fejedelem azok közül való, akiknek dolgait a legmagasabb helyeken is számontartják, akiken nem fog a múló idő. Ő, a fejedelem nevezte néven a *gens fidelissimát*, s ezzel emelte magasra, mi pedig változatlan rokonszenvvel tekintünk a leghűségesebb népre, mely rokonszenvre az ő történelmi tisztességük és helytállásuk a fedezet. Vitathatatlan, hogy ebben a kapcsolatban komoly szerepet játszott a magyarok és ruszinok együttélésének eredetmondája, amelyet a maga teljességében Bonkáló Sándor munkájából¹ ismerhetünk. Népköltészetünk e különleges és fontos alkotását² a szakma és a közbeszéd egyaránt jól ismeri, a lecke ismétlése ezért most mellőzhető. Értelmét azonban, mely szerint népeinket az isteni akarat rendelte egymáshoz, érdemes figyelem alatt tartanunk, mert a ruszinok történelmi tudata jórészt ebből a sok évszázados együttélésből ered. Megnyugtató megoldás lenne ebben megállapodni, ám a széttagolt, ma öt-hat közép-európai államban élő ruszin nép tisztázatlan etnogenezise – itt-ott száz esztendeje, de különösképpen a kelet-európai rendszerváltozások óta – szaktudósok egész sorát ösztönzi újabb és elmélyültebb kutatásokra. Ennek örülnünk kellene, de ugyanakkor tartunk is tőle, mert az eléggé szerteágazó eredmények újabb kérdéseket, azok pedig további vitákat gerjesztenek.

Számunkra a népeink kapcsolatában mindenkor hídként működő és az adott kor társadalmi viszonyait a maga sajátos módján tükröző folklór biztosítja azt a kultúrtörténeti közeget, mely által bejárhatjuk közös múltunk korszakait, és jelen helyzetünkben, továbbra is a Kárpát-medencei élettérben, megjelölhetjük további együtt haladásunk lehetséges irányát.

Témánkkal kapcsolatban a kutatók tekintélyes névsorát tudjuk felmutatni. Előlegben Erdélyi János, Greguss Ágost és Finciczky Mihály évtizedes együttműködésének eredményét, a magyar–orosz népdalok³ magyar nyelvű kiadását említjük, amelyből elsőként értesült a magyar olvasó a ruszin népköltészet különös, egzotikus világáról. S folytassuk máris Ortutay Gyulával, aki komoly,

¹ Bonkáló Sándor, *A rutének (ruszinok)*, Franklin Társulat, Budapest, 1939.

² Jézus Krisztus akarata szerint a hegylakó ruszin épületfával és tüzelővel segíti az alföldön élő magyar testvérét, ő pedig kenyérrel és borral fizet érte.

³ Finciczky Mihály, *Magyar-orosz népdalok*, A Kisfaludy Társaság kiadása, 1870.

elemző jellegű folklorisztikai tanulmányokkal⁴ adózott Rákóczi hű ruszinjainak. És szóljunk mindjárt Bartók Béláról, aki a ruszin *kolomijka* és a magyar *kanásznóták* összevetése közben csodálkozott rá dalaink közeli rokonságára, és tett a tárgyban máig érvényes megállapításokat.⁵ Egy ukrán folklórtörténész – a magyar zene és zenetudomány hatalmas alakjának nevezve őt – kihangsúlyozza, hogy Bartók beírta nevét a kárpátukrán folklór és etnográfia tanulmányozásának történetébe.⁶ De ne hagyjuk ki a felsorolásból Pataky Máriát sem, aki ugyancsak a népzenei kapcsolatok szakértőjeként tanulmányozta a ruszin népzene⁷, s innen egy nagy lépéssel eljutunk Kríza Ildikóhoz, aki a ruszin mese- és mondavilágban megformált magyar történelmi hősöknek a ruszin nép általi tiszteletére irányítja figyelmünket ma is.⁸

De kezdjük sorrendben és korszakonként, ahogyan ígértük.

Igor Kercsa ungvári költő, a ruszin–magyar művelődési kapcsolatok kiváló szakembere a legkülönbözőbb forrásokból válogatva, 2001-ben kötetben adta ki a ruszinság népköltészetének Mátyás király alakját feldolgozó meséit és mondáit. A kötet előszavában a sokunk által szeretve tisztelt, néhai Udvari István, a Nyíregyházi Főiskola ukrán-ruszin tanszékének tudós professzora többek között kiemeli, hogy a válogatás a ruszin nyelvű Mátyás-mesék és -mondák eddigi legteljesebb gyűjteménye, s a magyar népköltési anyaghoz – a szlovák mellett – ez áll a legközelebb.⁹

A nyelvet értő magyar olvasó teljesen otthon érezheti magát a meseszövegek tartalmában, azok ugyanis – kisebb, többnyire a mesék lokalizálására irányuló módosításokkal és névváltoztatásokkal – rendre a magyar anyag motívumkészletéből gazdálkodnak. A gyűjtemény elején mindjárt Iván bacsával, az igazmondó juhással találkozunk, aki, bár a király féltve őrzött aranyszőrű bányát elcserélte a burkus hercegnő szerelmére, hazudni képtelen. Aztán az okos lány lép elénk, később az okos lányból lett királyné, majd megismerkedhetünk Mátyás királlyá választásának sajátos módon kiszínezett történetével. Nem maradhat ki természetesen a nagy erejű Kinizsi Pál, de még a bakkecskéket is megfejtő öreg szántóvető sem. Ha sietünk, odaérünk még a budai kutyavásárra, és továbblapozva tanúi lehetünk a kolozsvári bíró udvarában történt nevezetes favágásnak is.

Egy, a magyar szájhagyományban ismeretlen mese azonban erős kivételt képezve emelkedik ki a gyűjteményből. Ez Mátyásnak a nevickei vár zsarnok úrnőjével, a „*pohángyiucsa*”-val (*pogány lánnyal, rossz lánnyal, másutt pogány*

⁴ Ortutay Gyula, *Rákóczi két népe*, MEFHOSZ, Budapest, é. n. (1933), és Ortutay Gyula, *Ruszin–magyar kapcsolatok a népköltészetben*, in: *A Tisza bölcsője*, szerkesztette S. Benedek András, Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Könyvkiadó, Beregszász–Budapest, 1996.

⁵ Bartók Béla, *Népzeneink és a szomszéd népek népzeneje*, Somló Béla kiadása, Budapest, é. n., 22.

⁶ Olena Rudlovcsak, *A kárpátukrán néprajzkutatás története 1914-ig*, Debrecen, 1986, 80.

⁷ Dr. Pataky Mária, *A ruszin népzene*, in: *A Tisza bölcsője*

⁸ Kríza Ildikó, *Ruszin–magyar folklórkapcsolatok (A kárpátaljai néphagyomány Mátyás királyról)*, in: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, 2., Budapest, 1998.

⁹ *Mátyás, koroly ruszinuv*. Ubráv Igor Kercsa, Poliprint, Uzshorod, 2001.

asszonnyal) vívott párviadalát beszéli el. Volodimir Hnatyuk, neves galíciai folklorista már a XIX. század végén közölte a *török földről származó, kacsalábú*, természetfeletti erővel bíró *pogány lány* és a király mesés történetét. E különös mesealak a ruszin meseköltészetnek csak ebben a kompozíciójában van jelen, párhuzamai azonban erőteljesen a délszláv folklór felé mutatnak. Lehető legteljesebb leírásával a bolgár népköltészetben találkozhatunk, mégpedig egy hősenekében,¹⁰ ahol „horvát szűz”-ként emlegetik. A mesealak pártában maradt hajadon, aki a környék lányain bosszút állva megtiltja nekik a férjhez menést. Alattvalóinak tengernyi panaszát hallva, hat vitéz elindul, hogy véget vessen zsarnokságának, de a „horvát szűz” felfedezi érkezésüket, majd „fecske-röptű” táltos lován, „csukódó szablyát” suhogtatva könnyedén legyőzi és „ökörös-torral” börtönébe tereli őket, ahonnan csak évek múltán, csellel szabadulnak, hogy végül bosszút álljanak a zsarnokon. Halála előtt a „horvát szűz” szerelmet vall az őt legyőző Krali Markónak, elmondja, hogy felesége kívánt volna lenni. Hasonlóképpen alakul Mátyás kalandja is a nevickei „pogány lánnyal”, akinek várát éjszaka, a környék háziállatainak csengőkkel, kolompokkal felszerelt, gyertyákkal kivilágított csordájával és a környező falvak fegyverbe szólított népének éktelen ordítózásával rohamozza meg. A halálra rémült „pogány lány” táltos lovára szállva menekül, ezért Mátyás saját táltosára, az ellenfél lovának testvérére pattanva veszi üldözőbe, s amint utoléri, a „pogány lány” életéért cserébe ugyancsak szerelmét kínálja. Mátyás nem enged a csábításnak, jobbnak látja, ha rögtön fejét veszi, s a pattogva, három mérföldre elguruló fej még sokáig szórja az átkot.

Ilyen győzelmekkel és a nép mellé állított igazság képviselésével Mátyás méltó arra, hogy a ruszinok saját királyuknak tekintsék, tetteit szájukra vegyék. Ezért aztán az ő egyértelműen rokonszenves alakja nélkül szinte nincs prózai szájhagyományokra épülő ruszin folklórgyűjtemény. Leszja Musketik kijevi tudós, az interetnikus kapcsolatok kiváló ismerője, monográfiában¹¹ értekezett és több kitűnő tanulmányban foglalkozott Mátyás királlyal és az ukrán folklór más jeles magyar történelmi alakjával, mégpedig II. Rákóczi Ferencsel és Kosuth Lajossal. Munkásságának gyakorta idézett tétele, hogy az évszázadokon át közös államban való ruszin–magyar együttélés és a történelmi események közös megélése a két ethnosz népköltészetében jelentős kölcsönhatást eredményezett.

A másik, kétséggkívül kiemelkedő történelmi szereplőnk, II. Rákóczi Ferencet a ruszin közösség talán még Mátyásnál is nagyobb szeretettel zárta lelkébe. E hűséget és ragaszkodást S. Benedek András a *gens fidelissimával* foglalkozó kismonográfiában¹² azzal magyarázza, hogy patriarchális értelemben Rákóczi volt a ruszin népesség utolsó ura, akit a hegyvidék népe legendák hőseként tisztelt, és tetteit nemzedékről nemzedékre emlegették. Így születtek meg azok a történelmi mondák, amelyeket ruszin és magyar egyaránt gyakran emleget.

¹⁰ Krali Markó és a horvát szűz, in: Nagy László, *Versek és versfordítások*, Holnap Kiadó, Budapest, 2004, II. k., 155.

¹¹ Leszja Musketik, *Folklor ukrájinszko-uhorszkogo porubiszjá*, Kijiv, Ukrájinszkij piszmennik, 2013.

¹² S. Benedek András, *A gens fidelissima: a ruszinok*. (Kismonográfia) Budapest, 2003.

A ruszin Rákóczi-hagyományt faggatva Ortutay feltesz egy lényegbevágó kérdést: „Emlékezett-e a nép akár csak rövid ideig is arra a fejedelemre, aki érte harcolt és a magyar szabadságért? Hagyott-e nyomot a nép tudatában ez a szabadságharc, s hogyan gondol vissza rá? Mert a nép nem adatokban, pontos évszázadokban gondolkodik, de mindig a lényegre vonatkozó általános igazságokban, és ítélete sohasem véletlen, vagy önkényes, hanem százados tapasztalatok kemény és vesztegethetetlen okossága.” Történeti dalaik „jól mutatják, hogy a ruszinság éppúgy látta a felkelés okait, mint a magyar nép, s éppúgy örvendett a harci dicsőségnek s bánkódott a felkelés hanyatlásán”¹³. De nem is a dalok alkotják a ruszin nép Rákóczi-kultuszának gerincét, hanem a magyarral összehasonlítva is gazdag mondakincs, melynek több jeles, regényesre színezett darabját az ellenségei elől bujkáló fejedelemnek a ruszin származású Fedics Mihály meséi¹⁴ őrizték meg. A magyar olvasónak legfeljebb az szokatlan, hogy a mondák legtöbbször az ellenségei által hajsztolt, bujdosó fejedelemről szólnak

Így a máramarosi Bovcár-kút története is a halálra keresett Rákóczi nevét őrzi. A monda szerint üldözői elől a fejedelem és kísérei egy máramarosi településen találtak rejteket. Amikor elmúlt a veszély, hogy a falu népének meghálálja az iránta tanúsított jószágát, embereivel kutat ásátott, mert a faluban nem volt víz, s a kút kőfalát egy szakaszon a fejedelem maga rakta. Rá is írta egy lapos kőre, hogy „Itt járt Rákóczi”. Az emberek ezt mindjárt saját nyelvükre fordították, s azóta is mondogatják: „Bóv cár”, azaz: Itt járt a fejedelem.¹⁵

A zavadkai (Vereckéhez közeli település) lakosok pedig arra emlékeznek, hogy amikor Rákóczi Lengyelország felé vette útját, egy ruszin gazda házában töltötte az utolsó éjszakát. Szabad fekhely ugyan nem volt a házban, ezért a nagy tölgyfa asztalon hajtotta nyugalomra a fejét. Aludni azonban nem sokat tudott, csak hánykolódott, ezért elővette kését, és unalmában az asztallap síkjába belevéste nevének kezdőbetűit. Ugyanezt a történetet a pudpalóciak is sajátjukként őrzik és terjesztik, ama bizonyos asztal faragott részleteinek bőséges ábrázolásával.¹⁶

Száldobos község a Máramaros kapujának tartott Huszttól nem messze található. Rákóczi seregében küzdött egy odavaló, szép szál ruszin legény, aki a csapat dobosa volt. Mindenki elpusztult abban a csatában, csak ő menekült meg egyedül, s róla nevezték el a települést Száldobosnak. Kék dolmányban tért haza, ezért arrafelé a házak falait azóta kékre festik.¹⁷

A fent ismertetett, többé-kevésbé kerek szerkesztésű mondákon kívül számos töredék árulkodik még a hegyek népének hajdan gazdagon virágzó Rákóczi-kultuszáról, de manapság leginkább már csak akkor emlegetik a fejedelem nevét, ha éppen hitetlenkedve beszélnek valamiről, aminek megvalósulásában

¹³ Ortutay Gyula, *Ruszin–magyar kapcsolatok a népköltészetben*, in: *A Tisza bölcsője*, 135.

¹⁴ *Fedics Mihály meséi*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula, Budapest, 1940.

¹⁵ *Szépasszony dombja. Kárpátaljai történeti és helyi mondák*, összeállította: Dupka György és Zubánics László, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

nem bíznak. „Bude, ják Rákóczi prijde” – azaz: Akkor lesz ebből valami, ha Rákóczi visszatér – mondogatják gyakran.

Ortutay fentebb említett tanulmánya a ruszin folklór Kossuth Lajossal foglalkozó szövegeiről is beszámol. „Amilyen örvendezéssel figyelhattük, hogy Mátyás és Rákóczi szerepét a ruszin nép mennyire megértette, s mily szeretettel őrizte, annyira meglephet az első pillanatra, hogy Kossuth Lajosról mily kevés megértéssel szólnak dalai. Pedig a jobbágyság felszabadításával a ruszin jobbágy érdekeit is szolgálta.”¹⁸ Tudjuk, hogy a ruszin honvédek, a görög katolikus kispapokból képzett tűzérek hősiek helytállással szolgálták Kossuthot és a magyar szabadság ügyét, de az osztrákok előretörésének és a cári csapatok beavatkozásának hírére a kezdeti lelkesedés érdektelenségbe ment át, majd teljesen megszűnt. Ortutay egy meg nem nevezett ruszin szerzőt idéz, aki apái nemzedékét emlegetve fanyalgással írja, hogy ők is részt vettek Kossuth „balamutájában”(zavargásában), de nem tulajdonít nekik ezért semmilyen érdemet. „Mintha kiveszett volna a ruszinság lelkéből a közös ügy iránti lelkesedés” – panaszolja Ortutay, majd megjegyzi, hogy a szabadságharcról szóló dalok némelyikében azért még „felüti fejét a részvét és a szánalom a magyarok élet-halál harca és Kossuth iránt”.¹⁹

Ne csodálkozzunk ezen egy percig se, csipkedjük meg magunkat inkább. A XIX. század közepén vagyunk, amikor Ausztriának és Oroszországnak már megfogalmazott politikai érdeke, hogy a ruszin népet Magyarország ellen fordítsa. Jól érezhetően erősödik, támadásra kész a nemzetek összeuszítását szolgáló osztrák propaganda, s tudvalévő, hogy egy jól szervezett lejárató akció hadosztályok erejével ér fel. Mutatkozik mindjárt az eredmény is: a ruszin értelmiség soraiban egyre több a ruszofillá lett hangadó. A változóban lévő politikai légkör csakhamar a folklór hordozóközegére is áttérjed, s a sorsa fölött szánakozó Kossuthnak, azaz a magyaroknak már ezt a sajnálkozó elutasítást kell hallaniuk: „Kossuthunk, Kossuthunk mért verbuwálsz minket, kevés a te pénzed, mivel látsz el minket?”²⁰

Érdemes ezen a helyen kissé megállni és elgondolkodni, mert a tények állása szerint a ruszinság ezzel a félrehúzódással maga függesztette fel a *gens fidelissima* státuszát. Kérdezhetnénk: a ruszinok hűsége csak Rákóczihoz vonatkozott, s a magyar nemzetre már nem? Valóban: ruszinjaink az ország más nemzetiségeihez hasonlóan talán most érzékelik először, hogy Közép-Európa égboltján jelentősen átrendeződött a csillagok állása, s ebből azt olvassák ki, hogy a magyarok ügye veszendőben van, Magyarország a hanyatlás kapujában áll. Hát hogyan fordultak volna el, amikor vezéreik – a Debrecenben, Sárospatakon, Prágában, esetleg Lembergben iskolázott írástudók – a geopolitikai helyzet előrelátható változásának reményében már más patrónusok kegyeit kínálgták és közvetítik szeretett népüknek?

Az első világháború idején a ruszin folklór – még teremtmő erejének teljében – a régi katonaélet motívumait variáló *kolomijkák* mintájára százával termi a háborúellenes dalszövegeket. Nagyon helyes, ezt teszik a magyar bakák is,

¹⁸ O. Gy., i. m., 144.

¹⁹ O. Gy., i. m., 145.

²⁰ O. Gy., i. m., 146.

szinte keresni kell repertoárjukban az őszintén hazafias népi katonadalokat, s ez teljességgel érthető. De befejeződik a háború, s a békeszerződés értelmében Mohács óta nem tapasztalt szomorú sors vár a magyarokra. S a levegőben mindjárt a kérdés: ruszinjaink miként élik meg a velünk történt gyalázatot? A szláv fennhatóság alá került nép hallgat, s ebben lehet együttérzés is.

A csehszlovák respublika idején egy bizonyos Kornyilo Zaklinszkij, galíciai származású ukranofil folklorista, a beregszászi orosz gimnázium tanulóival történeti mondákat gyűjtetett, s egy válogatást 1925-ben Kassán²¹ hazafias nevelési céllal ki is adott. Az első oldalakon Laborc vezérről és Jaroszláv fejedelemről olvashatunk mindössze kettő, illetve egy kétes hitelű történeti mondát, azonban a tatár betörésekre, a helyi (ruszin) lakosság velük folytatott küzdelmeire már tucatnyi szöveg emlékeztet. De a magyarokról sem ezekben, sem más helyi eredet-mondában nem esik szó, vagy ha mégis, csak nagyon kevés, és az is elmarasztaló hangnemben szól. Megjegyzendő, hogy Mátyás királyt, Kinizsit és Rákóczit ebből a gyűjteményből sem lehetett kihagyni, mert őket változatlanul sajátjukként, Máramaros vármegye lakosaiként emlegetik. A gyűjtemény egyik fejezete Podkarpatszka Rusz más népeit is felsorolja: „A ruszinokon kívül régtől fogva más népek is éltek Podkarpatszka Ruszban. A népi mondák Hunokról és Rákokról beszélnek. Természetesen éltek itt valahonnan jött Magyarok és Tatárok, aztán Vlachok vagy Románok és Szászok is. Manapság a Szászok Szemihorodban,²² azaz Erdélyben élnek. És voltak itt nagyon régen Polovecek (besenyők – VFL), aztán Törökök. Ők sokszor harcoltak errefelé.” Hát kell ehhez kommentár?

Hatalmas veszteségekkel, de átértékelték népeink a második világégést is. A hazatért ruszin frontkatonákat, az egykori honvédeket faggatva az ukrán folkloristák olyan dalszövegeket is felvesznek gyűjteményeikbe, amelyekben már túlteng a Magyarország, az idegen érdekekért vívott háború és a katonai felettesek iránti ellenérzés, s olykor eléggé barátságtalan fogalmazásokkal találkozhatunk: „Tá oni nász bidnikh ljudej do táboriv hnáli / »bidis« ruszin, tá i »disznov« vni nász náziváli”; „Pojuv magujár bilu muku ják szvjátu zirnicju / Nám záhányáv u Kárpáti hnilu tengericju”; „Záplákáli sztári j máli ráno u szubotu / vzjáli khlopcev pir jániku v láher ná robotu.” Nyersfordításban magyarul ez az érteleme: *Bennünket, szegényeket táborba hajtottak, бүдös ruszinnak, disznóknak neveztek. A magyarok fehér kenyeret ettek, elibünk pedig romlott tengeridarát szórtak. Szombat reggel sírva keltek öregek és gyermekek, a fiúk meg zöldhagyma szárát szaggatták, azzal mentek munkába. A „bүдös ruszin” és a „disznó” minősítések használatában, az őrmesterek kommunikációs kultúrájában, sajnos, nincs okunk kételkedni. Rendszerint így van ez – személyes tapasztalatból mondom – minden egyes hadseregben. Ami azonban a sanyargatást illeti, enyhe túlzásnak vélem, s erre egyre több a példa: „Oj, prijsov iz Budápeštu pán ná biloj kljácse, a mágyjáři »Iljen Horti!«, á ruszini v plácsi. Oj, mágyjáři nye bojári, a líkhi tátári, khotyili nász zákuváci v veliki kájdáni.” Magyarul: „Fehér lovon ér-*

²¹ *Hárodnyi opovidánnjá pro dávninu. Isztoria Podkarpatszkoj ruszi v perekázakh. Zóbráli ucse-niki beregovszkoji gimnázii. (Népi elbeszélések a régmúltból. Podkarpatszka rusz története mondákban. A beregszászi orosz gimnázium tanulóinak gyűjtése.), szerk. Kornyilo Zaklinszkij, Kassa, 1925.*

²² Szemihorod – jelentése: Hétváros,

kezett meg Horti Budapestről, a magyarok éljeneztek, a ruszinok sírtak. A magyarok nem bojárok, senkit sem kíméltek, béklyóba akartak verni, mint a vad tatárok.” De változik a hang, olvashatunk ennél erősebb, egyenesen fenyegető mondatokat: „Oj Hortiju, Hortijniku, prokljānu tyá dusu, cserez tebe bez miloho szumuvāti musu!! Hortijā bö povisziti ná szuhogo dubá, Koj vin uzjāv od gyivcsini khlopčjá i holubá!” Magyarul: „Ej, te Horti, a lelked is legyen elátkozva, mert miattad nem láthatom a kedves galambom. Hortit fel kén akasztani száraz tölgy ágára, amiért a két szerelmest széjjelválasztotta.” S még egyet, utolsóként hadd idézzek a háború végéről: „J zelená poloniná cím híd ne oráná, Á u hogyi szorokpjátim kulymi zászijáná. Ruszki hlopci do mágyujárá prolomili brámu, ruszki hlopci od mágyujárá odobtáli prápor. Koj zácsáli ruszki hlopci mágyujáriu sztriljátí, to ne ználi mágyujárikí de szjá pohováti. Oj, rusznáku-neboráku, zácsekáj hodinu, tá ne zsini iz nyá dusu, bo záráz pokinu.” Nézzük hát, milyen lehetett a „hős felszabadítókhoz” csatlakozva a magyarok ellen fordulni: „Már hetedik esztendeje nincs a mező szántva, negyvenötben mégis golyókkal lett teleszórva. Az oroszok a magyarra ajtóstól rátörtek, kezükből a harci zászlót mindjárt kiragadták. Oroszok a magyarokra mikor löni kezdtek, azt sem tudták, hová, merre menekülhetnének. Ne szorítsd ki, szegény ruszin, belőlem a lelkem, kiadom én magamtól is, csak egy órát várjál.”²³

A dalszöveg csak népköltészet, tehát mese – mondhatnák azok, akiknek szépérzékét és általában a meggyőződését zavarja az utolsó három idézet. Hadd következzenek hát a konkrétabb és kegyetlenebb, de a valós életből kiemelt tények.

Horváth László, Bene község általános iskolájának köztisztviselőként álló magyar szakos tanára (1926–2007) 1944. november 18-án édesapjával és több száz férfi társával, szovjet fegyverek alatt indult Szolyvára. A mindinkább szűkülő völgyben, mint visszaemlékezésében írja, a Latorca kanyarulatait követő úton a hajcsárok rövid megállást parancsoltak. „E pihenő alkalmával vallottam be édesapámnak egy titkomat, amely két-három hete nyomta a lelkemet. Történt, hogy egy este szekérdéréknyi ruszin legényt szállásoltak be hozzánk. Önként jelentkeztek a szovjet hadseregbe, s szekérral igyekeztek Munkácsra. Köztük volt egyik ismerősöm, a csománfalvi Döme, egykori huszti gimnazista, akivel 1942 nyarán együtt voltam leventetáborban az erdélyi Rónaszéken. Elláttuk a fiúkat vacsorával, megkínáltuk újbórral, miután ők szétszéledtek a faluban. Visszatéréskor élénken magyarázták, ki, melyik, hányas számú házat nézte ki magának. Egyikük bizalmaskodva félrehívott, s borgőzös »jóindulattal« megsúgta: sehová ne menjek, ő majd feleségül veszi a húgomat, én pedig cseléd leszek náluk – ne féljek, nem lesz rossz dolgom. Döméhez fordultam magyarázatért, aki elmondta: nekik azt ígérték, hogy a magyarokat kitelepítik, házaikat pedig a hazatérő ruszin frontharcosoknak adják... Édesapám meghallgatott, s utána sokáig szótlannul róttá az utat mellettem. Aztán mély sóhajjal ennyit mondott: »Bízzuk, fiam, az Istenre.«”²⁴

²³ Leszja Musketik, *Folklor ukrájinszko-uhorszko go porubizsjá* (Az ukrán–magyar nyelvhatár népköltészete), Kijiv, Ukrájinszkij Piszmennik, 2013, 191.

²⁴ Horváth László, *Élet és halál árnyékában*, in: *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben* (Történetek, visszaemlékezések, emlékiratok), Intermix Kiadó, Ungvár, 2017, 81.

Hát igen, apáink ezt a korszakváltást is végigszenvedték. Ha a ruszinság korábban csak elfordult tőlünk, nem férhet hozzá kétség: a hatalom közelébe került képviselőik pálfordulása most már teljesnek mondható...

Az egymással hosszú időn át sorsközösségben élő népek különböző történelmi szituációkban való viselkedését, nagyjából 150-170 évre visszamenőleg, Andrásfalvi Bertalan tanulmányozta, ám a kapott eredményből elkeserítő következtetésre jutott. A nyerő helyzetbe került vagy a győztesekkel komázó közösségek, csoportok, bár a béke idején szépen megfértek a más nyelvet beszélő, más kultúrát gyakorló szomszédok mellett, helyzeti fölényük és büntethetlenségük tudatában olyan cselekedetekre vetemedtek, amelyeket korábban maguk is elítéltek volna. Fölöttébb felbátorodhattak, és ezzel el is embertelenedtek – mint beszéltek – 1849 nyarán azok a német ajkú lakosok, akik a segesvári csatamezőn maradt holtakat kifosztották, a még lélegző sebesülteket pedig agyonverték. De hallhattunk és olvashattunk eleget a háborút követő romániai és szerbiai, magyarokkal szemben elkövetett baltás gyilkosságokról és egyéb formákban történt kivégzésekről. Hasonló kárpátaljai borzalmakról nem ír a krónika, az óvatos szóbeszéd azonban számontart ezt-azt. Suttogták, még a hetvenes években, hogy egy Ungvárhoz közeli ruszin faluban, ahol mindössze nyolc-tíz magyar család élt, 1944 decemberének egy reggelére házaik megüresedtek, helyük kihűlt.

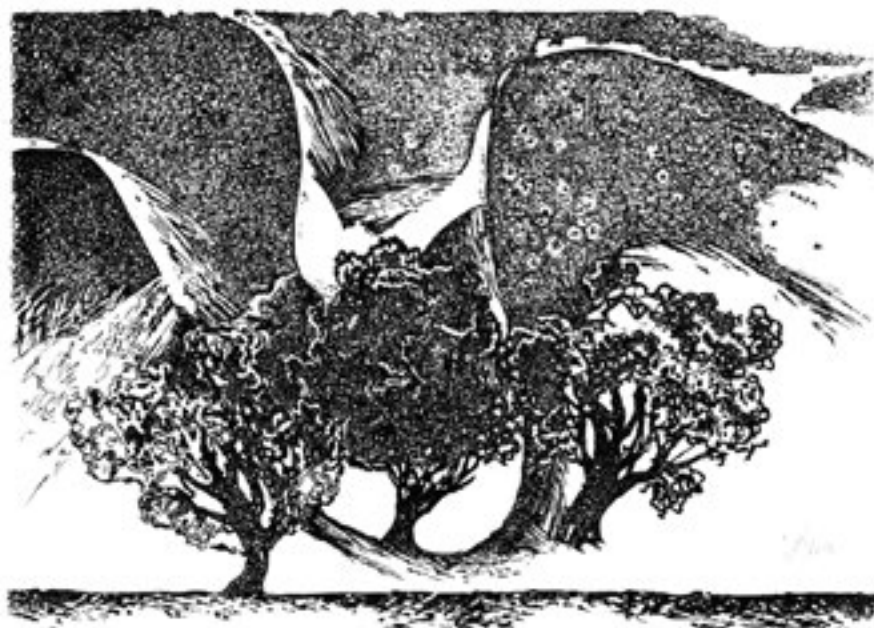
Legyen ebből már elég. Lélegezzünk fel abban a hitben, hogy ehhez hasonló történelmi helyzettel és a fentebb idézett dalszövegekkel többé nem kell szembesülnünk. Ennek ellenére sokakból kikívánczik a kérdés: mégis, miért tántorodott el tőlünk Rákóczi népe? Az önálló államiságot soha nem ismerő ruszinokat egészséges életösztönük minden időben oda hajlította, ahonnan a támaszt és védelmet várhatták. Ha a csehektől, hát hozzájuk, ha pedig a nagy szláv testvér, az orosz ígért kenyeret és oltalmat, őket illette a hűség, ám az új helyzettel nehezen barátkoznak, az ukrán fennhatóság magyarnak, ruszinnak egyaránt rossz.

Az ukrainai belpolitikában szemlélődve lépünk vissza egy évtizeddel, amikor 2007 márciusában, előzetes sajtóvitákat követően a Kárpátaljai Megyei Tanács napirendre tűzte a ruszinok őshonos nemzetként való elismerésének kérdését. Igazi meglepetésként hatott, hogy a 75 jelen lévő képviselőből 71 szavazott a ruszinok mellett. Nagyszerű! – örvendeztünk. – Kárpátalja helyi politikusai a kedvünk szerint gondolkodnak! – Ám az eredmény nemzetiségi toleranciájáról nevezetes szülőföldünkön újabb sajtóvitát indított el. A véleményyt nyilvánító történészek többsége, mint az alábbi idézet szerzője is, a kijevi álláspontot képviselte: *„Ruszinoknak, ruténoknak Anonymus sem a Kárpátok alján élöket, hanem a keleti szlávokat nevezi... Nem járt itt soha sem Cirill, sem Metód, sem a tanítványaik, és nem kereszteltek ruszinokat, mert akkor itt ez a nép nem is létezett. A ruszinok tulajdonképp Galíciából, az akkori Lengyelországból települtek be a mai Kárpátaljára, és így bizonyítottan ugyanolyan ukránok, mint a hágókon túli nemzettársaik.”*²⁵ Mondjuk ki: az érvek sántítanak, de egyben rendkívül tanulságosak, hiszen az utóbbi évtizedekben folyton azt kellett hallanunk, hogy honfoglaló őseink itt már összefüggő szláv népeiséget találtak. Íme, egy felmutatható, használható cáfolat a másik térfélről.

²⁵ József Kobály, *A ruszinokról*, Kárpáti Igaz Szó (az „igazi”), 2007. 03. 17.

De amúgy se keseregjünk. 1989 nyarán, amikor a kárpátaljai magyarság Tiszaújlakon – többezres tömegben – az újjáépített Turul-szoborhoz vonult, nem maradtak otthon a ruszinok sem. Jöttek ragyogó tekintettel, boldogan, akárcsak 1935-ben, a 200 éve halott fejedelem emléke előtti főhajtásra, s hogy kibontsák és utoljára felmutassák legdrágább kincsüket: az eredeti, hajdan még Rákóczitól szolgált lobogót. A zászlónak ekkorra (1989) már nyoma vészett, de képviselőjük a mikrofon elé állva, a kijevei állásponttal szembehelyezkedve, hitet tett a kárpátaljai magyarokkal együtt remélt közös jövő mellett. Holott mindenekelőtt a *múltat kellett volna bevallani*, ahogy illendő lett volna: töredelmesen és kölcsönösen. Erről lekéstünk, de közeledési szándékukat ruszinjaink szónokai minden esztendőben, minden lehetséges alkalommal megismétlik. Sajnálatos, hogy hiábavalóan, mert nincs, aki fogadja a kinyújtott kezét. Magyar érdekvédelmi képviselőtünk nem veszi komolyan annak a több százezres, ám szervezetileg szétagolt népnek a közeledését, amelynek hangadót az ukrán kormány több alkalommal szeparatistáknak bélyegezte, és üldözi folyamatosan. De a ruszin – már meggyőződhattünk róla – példátlan módon kitartó. Csalhatatlan hatodik érzékükkel felfogták Magyarország gazdasági és politikai emelkedésének jelentőségét, tömegesen tanulják a nyelvünket, egyre gyakoribb és fényesebb arcukon a felénk küldött mosoly. Nekünk pedig – de a kereszténységében és nemzeti értékeiben erősen hanyatló Európának is – nagy szükségünk van most minden mosolyra. A ruszinok türelmesek, mint világeleltükben mindig. A ruszinok várnak. Lehet, hogy ismét Rákócziira?

2018

FIRCZÁK IRÉN
HÁROM TÖLGY

A katona hadba indult

Ruszin népballadák

A zsidóany felesége

Lent a völgyben, túl a pajtán,
egy ökrével szánt a leány.
Messze még a munka vége,
de az anyja üzen érte:
– Gyere, lányom, férjhez adlak,
magam sem t'om, kihez adlak.

– Anyám engem férjhez adott
Jancsihoz, a nagy rablóhoz.
Este megy, megjő hajnalra,
véres kardját hazahozza,
azt is az asztalra rakja,
maga kívül az ablakba.

Gyermekeit hogy rengetgeti,
anyja így énekel neki:
– Beli-beli, kicsi bubám,
ha olyan lennél, mint apád,
apró tested összevágnám,
a Duna vizébe szórnám!

Az ő ura bejött érte,
kivezette a nagy rétre.
– Térdre, asszony, csukd be szemed,
mert most leveszem a fejed!
Csak azt az egy nótát fújjad,
amivel fiam altattad,
mikor a rengőt ringattad!

– Nem nóta az, amit fújtam,
én csak az igazat szóltam.
– Anyám, kedves öreganyám,
add karomba kicsi pulyám,
hadd csókolom utoljára.

Egyik arcát megcsókolta,
a másikat megharapta.
– Erről jusson majd eszedbe,
hogyan apád a fejem vette!

Sír a gyermek a kis ágyon,
Jancsi véle mit csináljon?
Aztán mégis ölbe veszi,
a liget-erdőbe viszi,
bölcsőcskét farag ott neki
a legszebbik jávorfából.
Ha a szellő himbálgatja,
máris jobb a feje alja –
azt hiszi, anyja ringatja,
ha az eső cseperészik,
jó szülője mosdatgatja.

A halott vőlegény

A katona hadba indult,
kedvesétől így búcsúzott:
– Várj két évig türelemmel,
s ha addig nem jövök, feledj el.

Eltelt két év, mégsem hitte,
varázslattal megidézte:
olyan szertartást rendezett,
hogy a föld is repedett.

Negyednapon éjfél tájon
ül Hancsa a vetett ágyon,
áztatgatja gyöngye lábát,
megzörgetik az ajtaját.

– Hancsa, Hancsa, mi dolog ez,
mért van betolva a retesz?
Elaludtál, nem is hallod,
hogy hazajött a galambod?

– Dehogyan alszom, ébren vagyok,
egyfolytában rád gondolok.
Jobb kezével kinyitotta,
bal karjával átkarolta.

– Üdvözöllek, egyetlenem,
kedvedet mivel lelhetem?
Vacsorát készítek néked,
ébresszem a cselédséget?

– Ne készítsél eleséget,
ne verd fel a cselédséget.
Azért adott az Úr estét,
hogy nyugosssa törött testét,
ki egész nap munkálkodott.

Azzal járhatasz a kedvemben,
ha keresgélisz a fejemben.
Fejét hát ölébe vette,
s babirkálni¹ kezdett benne.
– Hajad selyme, kedves babám,
mállik, porlad ujjam nyomán,
s hová lett az arcod pírja?

– A csatában szélen álltam,
sűrű eső verte hátam,
göndör hajam odaveszett,
arcom is megfeketedett.

Kedvesem, ha velem jönnél,
a Dunához elkísérnél,
ott nem érne hűvös szellő,
rejtene az árnyas erdő.

Kapta mindjárt a kendőjét,
hogy kövesse szeretőjét,
úgy ballagtak a Dunához,
ártéri erdő aljához.

– Ej, te leány, hol az eszed,
a lólábút mért követed?

Szegény Hancsa összeretent,
ijedtében térdre esett.

– Jaj, Istenem, de megjártam:
az ördöggel összeálltam!

– Fordulj vissza, szívem, gyorsan,
nem az vagyok, ki rég voltam,
a gonosz maga áll előtted,
feledd el a szeretődöt!

El is indult, de megfordult,
s porrá hullott, elhamvadott.

¹ Ugocsai tájnyelvi elem – valakinek a hajában kedvesen turkálni, fejbőrét vakargatni.

A lány elkíséri bátyját a háborúba

Volt egy lánynak egy fivére,
volt egy lánynak egy fivére,
s mikor a hadba kísérte,

hátaslovát felnyergelte,
hátaslovát felnyergelte,
kantárt adott a kezébe.

– Eredj, bátyám, várnak téged,
eredj, bátyám, várnak téged,
az Úristen legyen véled!

Nyeregben ül, vígan vágat,
nyeregben ül, vígan vágat
a százados és a század.

Sűrű eső csak csepereg,
sűrű eső csak csepereg,
de az úton már a sereg.

Mennek nappal, mennek éjjel,
mennek nappal, mennek éjjel
Istennek segedelmével.

– Most húzzátok, haj, zenészek,
most húzzátok, haj, zenészek,
ne féljenek a legények!

Szürke varjú leng a ködben,
szürke varjú leng a ködben,
szegény bátyám jár eszemben.

– Hej, te varjú, tőled kértem,
hej, te varjú, tőled kértem,
nem láttad-e a testvérem?

– Láttam, bizony, felismertem,
láttam, bizony, felismertem,
csontjai közt szedegettem.

Golyókkal volt teleszórva,
golyókkal volt teleszórva
fekete gyászkoporsója.

Magzatgyilkos lány a pokolban

Indult a lány az útra,
friss vízért a Pap-kútra.
Jött egy legény ízibe':
– Koszorúdat add ide!

– Koszorúm épp illik rám,
az ördögnek hogy adnám?

De az derékon kapta,
forgószélként forgatta,
elrikkantotta magát,
s vitte hegyen-völgyön át.

– Kerüld a kéményeket,
a füst marja szememet,
vigyél haza falumba,
ahol vidám a nóta.

– Tárd ki, testvér, a kaput,
meglátod csak, mit hozok!
– Mi a terhed, ugyan mi,
hogy a kaput kell nyitni?

– Testet s lelket adok át:
a Molnárék Hancsáját.

– S mi lehet ennek oka?
– Három megölt magzata.
Három kölykét eltette,
a világát úgy élte.

– Egyik a kosár alatt,
már a föld is rászakadt,
kettő gyolcsba tekerve
asztal alá temetve.

– Ültesd le a küszöbre,
főzzél szurkot az üstbe'.

Egy bögrével megivott,
fehér füstje felcsapott,
a második pohártól
lángot fújt a torkából.

Fecske szállt le hozzája:
– Menj anyám ablakára,
mondd el: velem jól bánnak,
főtt szurokkal táplálnak.

Vári Fábíán László fordításai

FIRCZÁK IRÉN
HAZAÚT

Zvonimir Njaradi

A ruszinok történelme naponta történik

Aszályos a ruszinok történelme, mint az a sok-sok év, mely elapadt a földön.
Nagy vizek, melyek elöntötték Keresztúrt.
Asszonyi zokogások, melyek a császárért hadba indulókat kísérték.
A császárért szántották, a császárán haltak meg elődeink.

Beszédüket sosem feledték. A dalok mindig ruszinul
és Keresztúron szóltak. Nagy lagzikat csaptak. A zenészek
a csárdást ruszinul játszották.

A disznót mindig beszerezték télire. A földek sohase
maradtak megmunkálatlanul. Egyedül az istenhez és a földhöz fordult a ruszin
panaszával. Egyedül csak az bántotta, ha munkájából
nem tudta eltartani a gyerekét.

A ruszinok történelme naponta történik.
Az a nap kelése és nyugvása, az égbe fölszálló
keresztúri harangok

Mint a ruszin asszonyok egykor

Nem tudom, miért, épp a konyhában ülök
a ruszinok sorsával. Miért kémlelem úgy a mennyezetet,
mint a ruszin asszonyok az eget, a háború végét várva.
A mennyezetten csöpp csillagok, melyeket a piktör hintett szét. Ezüstösek.
Csak egy repedés kelt közöttünk nyugtalanságot.
A mennyezet egyik sarkát a másikkal kötve össze.
Rejtélyes, mint a Sorsunk más népek szemében. Nem tudják, kik vagyunk?
Mert nem volt birodalmunk. Hőskölteményeket se zengtünk.
A kopját ekére cseréltük föl. Századokon át a földdel törődni, az a szótlansággal
azonos? Némának lenni? Vagy a föld verejtékét nem észlelik a környék katonái?
Az éjszakában felcsillanó könnyet. Az embert, aki holtan rogy össze a mezőn.
Csöndes a ruszinok szája. Ám a ruszinok sírjai még mindig
nem gazosak. Vasárnaponként mindig van valaki a keresztúri temetőben.

Földet szülni

Egyre gyakrabban látom az ikonokat a fehér konyhafalon
öreganyám szobájából. Mária a Kisjézussal.
Jézus a körösztfán. Jézus föltámadása. A pókhálót.
Összeaszott ruszinok. Ruszin hűbérúr nem létezett.
Se ruszin nemesség. A föld ruszintól született.
A koszorúk meghaltak. Ez nyilván annak a népnek a küldetése volt: földet szülni.
Az elődeink tudták, hogyan kell nedves földet szántani. Én nem tudom.
Tán ezért álmodom róluk egyre gyakrabban. Hogyan
éreznék magukat, látva engem, mennyire bosszant az, ha
föld megy a körmöm alá?

Szégyenkeznének avagy vigasztalódnának?

Régi temető

Egy körösz a lószemszilvák között. Valaha.
A gyerekkorban bátorságnak számított éjfélkor megérinteni
azt a faköröszöt. Gazdátlan. Azt hittük, hogy a halottak akkor mennek fürödni.
Nincsen többé lószemszilva. Telente ott etetik a vadászok
a fácánokat. Nem tudom, ott van-e még az a körösz. Az a végső nyom.
Gyerekeink bizonyára nem emlékeznek majd arra, hogy ott
egykor temető volt. A csontok rég elúsztak.

*Tari István fordításai
Vén Zoltán műmellékleteivel*

Zvonimir Njaradi (1966–1993) 1966. február 14-én született Bácskerekesztúron, 1993. április 15-én halt meg. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Ruszin Nyelv és Irodalom Tanszékén tanult. Életében két verseskötet jelent meg: 1987-ben és 1990-ben.

Ivan Petrovcij
Dal az élő nyelvről

Vigyázzunk a ruszin szóra:
Ő – anyáink édes szava,
S tanítónk is ifjúkorba.
– Hegycsúcsaink kristály hava.

Benne a távoli világ,
Benne egész örökségünk:
Harag és hódoló virág,
Tűz és fagy, és bűnös életünk.

Hogy lehetne néma népünk,
Mely a pokol köreibe ért!
Küzdj, harcolj hát anyanyelvünk,
Gyarló, elmúló magunkért!

S. Benedek András fordítása

Alkony

A szél ördögszekéren
hordja a lebukó napot.
A nap, mint szív, egészen
csupasz: nem hord, csak bánatot.

Vörös vérnyom a tarlón.
Halkan kalászkodó szavak.
S minden kalászban fájón
mint a szem, megéri a nap.

Balla D. Károly fordítása

Ivan Petrovcij (Petróci Iván, 1945–2016) ungvári francia szakos egyetemi hallgatóként még a brezsnyevi időben vált a francia szimbolizmus rabjává. A két évtizedre Beregszászba, magyar kulturális közegbe kerülő költő a magyar népköltészet és klasszikus irodalom fordítójaként vált ismert mesterré. Az 1990-es évek elején áttért anyanyelvére, és azután már csak ruszinul írt. Francia fordításai is csak ettől az időtől láthatnak napvilágot, s ekkoriban állította össze szubjektív magyar versantológiáját is.

Lesja Jarmak

★ ★ ★

Otthonod ott van, hol ismerősek az arcok,
hol barátaid s ellenségeid élnek,
hol nem kell vívni éjjelente harcot,
s a hosszú, üres nappaloktól félned.

Hol az időt méricskélteni nem kell,
hol megoszthatod mással bánatod, örömöd,
hol elhalmaztak szeretettel, sebekkel,
s a szenvedés is drága szerfölött.

Otthonod ott van, hol érted az embereket,
hol kihunynak és felélednek a remények,
hol a nyugtalan, féltő tekintetek
kísérnek és találkoznak véled.

Kulcsár Ferenc fordítása

Viktor Hajnó Vörösborral

Vörösborral öntötte le a Nap
az erdőt, a hegyet,
bódult bájjal messze-messze szállnak
a hulló levelek.

Lobog a völgy, lobog a hegyoldal
bíbor fényben,
szél cseveg a rozsdálló borokkal –
búcsúképpen.

Szemlélődsz a hegyen menet közben:
édeni táj!
Elcsitul az őszülő erdőben
minden, mi fáj.

Ozsvald Árpád fordítása

Rudolf Demjan

Apámnak

Apám,
a szenvedélyed, a lobogásod is józan,
hízelgő szó nem férhet hozzád.
S bár halántékod
dérrel virágos
(akár régi szülőházad falai télen),
a szerénység, mely két szemedből süt,
napként melegít engem.

Életutadon az akadályokat soha nem kerülted ki,
mocsarakban gázolt lábad, tövis nemegyszer szúrt meg,
de te sohasem tértél le rögzös utadról,
egyetlen napot sem éltél hiába.
Köszönöm neked, apám,
hogy engem is erre neveltél.

Igen, a halántékod már dérrel virágzik,
pontosan úgy, mint régi szülőházad falai télen,
de te még egyre a tavaszt várod.
Kerted már rég zamatos gyümölcsökkel
táplálja unokáidat,
de te még mindig
új gyümölcsfákat készülsz ültetni.

Tőzsér Árpád fordítása

Lesja Jarmak (1960) szlovákiai ruszin (ukrán) költő, első verseskötete kilencéves korában jelent meg; édesapja Michal Molnár irodalomtörténész, édesanyja Larysa Molnárová író.

Viktor Hajný (1932–1994) szlovákiai ruszin (ukrán) költő, színházi dramaturg, színész.

Rudolf Demjan (1952) szlovákiai ruszin (ukrán) költő, író, pedagógus; rádiójátékokat is írt.

GRINCISISIN ARTÚR | A VARÁZSLÓ KERTJE

SZMOLÁR SÁNDOR | PUSZTA

BABINEC JÓZSEF | PETROSZ HEGY

KUTLÁN ANDRÁS | GYÖNYÖRŰ SZÜLŐFÖLDEM

MEDVEGZKY MIKLÓS | OLVADÁS

SZÓCSKA GYÖRGYI | GOLGOTA

STERGEJ BIBA | VÁRAKOZÁS

WESSELÉNYI-SUBA MIKLÓS | TÁNCOLÓK

SZTASKÓ GYULA | A VÁSÁRBAN

HARAPKÓ JÁNOS | MÚZEUM

MARTIN ZBOJAN | 50. IPARI ZÓNA

VOLODIMIR PAVLISIN | VÖRÖS KOLOSTOR

MEDVEGZKYNÉ LUTÁK EDIT | TEMPLOM KÖRÖSMEZŐN

Káprály Mihály

Hodinka Antal – a múlt őrzője és a jövő támasza

Hodinka Antal akadémikus Magyarország ruszin közösségének legismertebb és legtiszteltebb személyisége. A ruszinoknak olyan ő, mint Kosztelnik Gábor a bácskaiak számára. A görög katolikus pap fia, aki a dél-máramarosi Szeklencén nőtt fel, később ismert történész, majd a Magyar Tudományos Akadémia tagja, kezdte el még a múlt század húszas éveiben elsőként tudatosan irodalmi szintre fejleszteni ruszin honfitársai beszédmintáit. Formálni kezdte a ruszin irodalmi nyelvet, figyelmen kívül hagyva a keleti szomszédokat, akik genetikai és nyelvi szinten is a ruszinok rokonai. Duhnovics Alexander idejétől, azaz a XIX. század közepétől értelmiségi köreinkben a nagyorosz nyelv dominált. A XX. század húszas éveitől pedig, amikor a csehszlovák Kárpátalján Panykevics Ivan ukrán tudós volt az oktató-sért felelős vezető, az ukrán nyelvet kezdték használni. Tették ezt annak ellenére, hogy az írók és tanárok többsége továbbra is megmaradt a nagyorosz nyelvnlél.

A XIX. század kilencvenes éveiben tudományos érdeklődése szülőföldje, Kárpátalja múltja felé fordult. Éppen ezek az otthoni anyagok hozták meg számára a legnagyobb eredményeket. Az MTA szárnyai alatt kiadta *A munkácsi görög katolikus püspökség története* (Budapest, 1909) vastag, 900 oldalas kötetét, amely munkájért megkapta az Ipolyi-díjat. Két évvel később *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, I. köt., 1458–1715 (Ungvár, 1911) is megjelent. Az első sajnos egyben az utolsó kötetet is jelentette, mivel a világháború megakadályozta a folytatást. Nagy kár, hogy a mai kárpátaljai ruszinok többsége számára ezek az alapvető munkák – könyvtári ritkaságuk, de nyelvezetük miatt is – hozzáférhetetlenek.

Lehetséges, hogy a gondolat, amely a munkácsi püspökség történetének leírására sarkallta, az Ungvári Püspöki Levéltárban ötlött fel benne, miközben anyagokat keresett a könyveihez. Sokat kutatott más archívumokban is, és nemcsak – az akkor még hatalmas és szétterült – Osztrák–Magyar Monarchiában. Több mint egy évet töltött Olaszországban is (1895–96). Majdnem minden ilyen levéltári kutatóútjáról hozott nem is egy gondosan, saját kézzel átmásolt, szülőföldje történelméhez kapcsolódó dokumentumot.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése érzékenyen érintette. A szívének kedves kicsiny szülőföldjét, Kárpátalját elválasztották a „ruszinok anyjától – Magyarországtól”. (Ő írta így, ezekkel a szavakkal a *Két égi levél* című írásában.) Saját karrierjét kockáztatta, amikor nemet mondott arra, hogy Prágában folytassa munkásságát. A nehéz időket Budapesten véselte át, míg egyetemét néhány év alatt átköltöztették Pécsre, ahol később dékánként és rektorként is dolgozhatott. Ott alkalmazta, teljesítette ki szakmai képességeit a magyar és a világtudomány hasznára. A ruszinság miatt az éles fájdalom a szívében azonban még nemegyszer megjelent...

A nyelvi helyzet Kárpátalján a csehszlovák állam idejében az abszurditás határát súrolta. Kis nép három nyelvi orientációval: orosz-, ukrán- és ruszinbarát. Az utolsó és a legnagyobb segítséget a ruszinság a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyétől kapta. A vezetőség 1935. október 6-án a Vasárnap című hírlap első számában kihirdette saját akaratát: „Tiszteljük minden ember nézetét. Magasan értékeljük a kulturális erejét mind a nagyorosz, úgy az ukrán népnek is, tiszteletben tartjuk nemzeti törekvéseiket, de emellett nem akarunk megfélekezni a mieinkről... Ezért úgy döntöttünk, hogy hírlapunkat népi nyelven fogjuk írni és kiadni.” Onnantól kezdve az orosz- és ukránbarát felek saját szociális és kulturális útjukat járva a „vasárnaposokat” – ahogy a ruszinokat elnevezték – mindkét oldalról könyörtelenül támadták. De a nyelvi kérdést illetően már ez is hatalmas erkölcsi győzelme volt az immár pesti maximalistának. Megjelentek tehát a támogatói. Ebben a fordulatban felbecsülhetetlen szerepet játszott a ruszin nyelvi mozgalomban húsz éven át következetesen képviselt törekvése.

A fényesség a ruszinokhoz, paradox módon, a második világháború éveiben, 1941 januárjában, a Kárpátaljai Tudományos Társaság megalapításával jött el, amit a már 77 éves professzor az ungvári szervezőkkel együttműködve – mondhatjuk, egy év alatt – hozott tető alá. Segített talpra állítani a térség első ilyen intézményét, és saját példájával sarkallta a kárpátaljai tudományos elitet. Előszavakat írt az új könyvekhez, tudományos cikkeket jelentetett meg. Ha összehasonlítjuk Hodinka Antal „szerzői” szövegeit és azokat, amiket Harajda Iván vagy segítői, Potusnyák Fedor és Lelekács Miklós szerkesztettek, elmondhatjuk, hogy az akadémikus szövegei lényegesen közelebb állnak a kárpátaljai ruszinok élő beszédéhez. Feltételezhetjük, hogy Harajda tudatosan támogatta az ukránbarátokat, hisz szerzőinek többsége közéjük tartozott. (Ahogyan a többi fent említett is őket erősítette.) A ruszinbarátok többsége pedig oroszul folytatta az írást, azok száma ugyanis elenyésző volt, akik ruszinul írtak abban az időben.

Ha már említést tettem a dokumentumtárakról, köteles vagyok megjegyezni azt is, hogy levéltári felkészülés nélkül Hodinka nem kezdett bele egyetlen tudományos cikkébe sem. Számára áthághatatlan szabály volt egész életében: írni csak szigorúan dokumentumra hivatkozva! Ez a tudósi hozzáállás valójában az önmaguk romantikus szemléletétől vezérelve, eleve kudarcra ítélt helyi kezdők néha mosolyogtató igyekezetére, szitkozódásaira is válasz volt... Sokan például már akkor tudni vélték, hogy a szlávok (más kérdés – melyek?) már a IX. század előtt benépesítették a Duna menti alföldet. Érdekes a reakciója erre Hodinkának: „Azt mondjátok, a szlávok még a magyarok bejövetele előtt voltak Kárpátalján. „Hol vannak írásos emlékek erről?” – kérdezte ellenfeleitől. Majd így folytatta: Kárpátalja benépesítése ruszinokkal csak 1254-ben kezdődött, ahogy szó esik erről a dokumentumokban Károly Róbert és Nagy Lajos idejéből. Ott van például az 1299. évi oklevél, melyben megemlítődik »Hréc, orosz fejedelem, Lemberg kormányzója, Sárísi vár, ami 1328-ig a galíciai fejedelemhez tartozott«...”

Nehéz biztosan megmondani, hány olyan dokumentum található a Magyar Tudományos Akadémia levéltári osztályán, amelyet felhasznált, áttekintett, kijegyzetelt. Bizonyosan vannak Hodinka Antal jegyzetei között olyanok, amelyeket érdemes lenne publikálni. Egyeseket, amelyeket maga az akadémikus küldött kiadásra, Udvari István jelentetett meg, mások – immár kijavítva vagy kiegészítve – lettek *Az áruvíznél is rettenetesebb az idő...* és a *Hogyan éltek a mi művé-*

szeink művek részei. Ezekben olvashatók azok az írásai is, melyekről a szovjet időkben nem tudtunk, mivel az ungvári hírlapokban és a múlt század harmincas–negyvenes évei első felének évkönyveiben kaptak helyet. Igazából keserűség is van bennünk, mert akármennyire akarnánk, archívumának nagyobb része soha nem kerül kiadásra. A papír elporlad, a tinta kifakul, s nem is minden lett rendszerezve a neves történész életében. Sok minden el-, illetve kiolvashatatlan.

Amit meg kellene még tennünk, az elsősorban az, hogy bővítsük a fakszimile (pecsételt) ruszin okleveleink számát, s azokkal együtt adjuk ki, amelyeket Hodinka az archívumokban és parókiákon összegyűjtött. Egy kis részét 1936-ban mutatta be az Egyesült Államokban megjelent hírlapban, az Amerikai Ruszin Hírnökben (másodközlése a *Hogyan éltek a mi művészeink* oldalain történt). Sok oklevél kiadott hasonmása gyakorlatilag olvashatatlan nemcsak az egyszerű érdeklődőknek, de gyakran a szakembereknek is. Nehéz kiolvasni Hodinka eredetijéből is, habár az akadémikus gondosan és komolyan készítette elő őket a nyomtatáshoz.

Utolsó könyve *A magyar ruszinok cirill dokumentumai* című munka volt. (Kéziratának részleteit nagyjából Udvari István 1992-ben adta ki a *Hodinka Antal válogatott kéziratai* részeként.) Nekünk úgy tűnik, hogy Hodinka úgy viszonyult ehhez a könyvéhez, mint az idősebb szülők késői gyermekükhöz. Ezekről az oklevelekről, melyeket hosszú éveken keresztül gyűjtött a magyarországi ruszinokról és ruszinoktól, így írt az előszóban (ruszin nyelvről fordítva): „Ezeket az ősi leveleket először saját akaratomból olvastam és gyűjtöttem. Most idősen muszáj megválnom tőlük, de először még átadom és ajánlom őket a dédnagyapák és üknagyapák – akik írták ezeket – későbbi unokáinak...” A háború miatt ő már nem vehette kézbe ezt a könyvet. Nekünk fontos, hogy olvashatjuk, hisz a mai és jövőbeli ruszin nemzedékek számára íródott. A dicső tudós nem sokkal a háború után, a hideg 1946-os évben hunyt el. Hamvai a budapesti Fiumei úti (Kerepesi) temetőben pihennek. Az egyszerű, fűvel benőtt sírhalom, a tölgyfából készült bádogtáblás fejfa sokáig emlékeztetett a XX. század második felében úgy Hodinka Antal alkotói örökségére, mint népének, a kárpátaljai ruszinoknak a tragédiájára. Csak néhány éve készült méltó emlékmű a sírján.

Hírnevét a kommunista évek tiltásai után a modern ruszin közösségben a nyíregyházi tudós, Udvari István (1950–2005) elevenítette fel. Ő kezdte a múlt század kilencvenes éveinek elején kiadni a műveit, és nagy nemzetközi tudományos konferenciát is szervezett az emlékére. Ma Hodinka munkásságát már nemcsak a magyarországi ruszinok ismerik. Az ő nevét viseli a legnagyobb díj is, amit többek között azoknak a legtiszteltebb hazai és határon túli személyeknek ítélnek oda, akik kitűnnek a ruszin nyelv újjáélesztésében.

Mára Magyarországon a ruszin nyelv alapjául elfogadták az úgynevezett „укауючий” beszédet (az u betűs nyelvjárást), amely Kárpátalja keleti és nyugati részét: Máramarost és Ungot köti össze, és amelyet a nagyra tartott akadémikus gazdag szókincsével és nyelvi sajátosságaival emelt irodalmi rangra, továbbá integrálták a komlóskai és a mucsunyi nyugati beszédmódot is.

Bátran állíthatjuk, hogy a mai ruszinok Hodinka Antalra nemcsak a nép múltjának őrzőjeként, hanem még napjainkban is mint biztos támaszra emlékeznek.

Szücsné-Vorinka Irén fordítása

Hodinka Antal 1864. január 12-én született görög katolikus papi családban, a Zemplén vármegyei Lodomér községben. Az ungvári Királyi Katolikus Gimnáziumban 1882-ben érettségizett, utána Ungváron és Budapesten folytatta teológiai tanulmányait. 1888 őszétől az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, majd Bécsben az Osztrák Történeti Intézetnél ösztöndíjas volt. 1891-ben a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Karán doktorátust szerzett szláv filológiából, magyar történetből és oklevéltanból, majd 1896-ban teológiai diplomát. 1892–1906 között Bécsben levéltáros, könyvtáros volt. 1891–92-ben, Thallóczy Lajos történész beosztottjaként a bécsi közös osztrák–magyar Pénzügyminisztérium levéltárában dolgozott, majd az 1892–1906 közötti időszakban Ferenc József császári és királyi hitbizományi magánkönyvtárának egyetlen magyarországi könyvtárosa volt. 1905-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán magántanári képesítést nyert a magyar és szláv történeti érintkezések tárgyköréből. 1906-tól a pozsonyi Jogakadémia, 1916-tól pedig ugyanott, az Erzsébet Tudományegyetem professzora volt. 1920-ban, egyetemével együtt, elhagyta Pozsonyt, és átmenetileg Budapesten, majd 1923-tól Pécsen dolgozott, ahol az 1926/27-es tanévben a bölcsészkar dékánja, az 1932–33-as tanévben az ott újraélesztett Erzsébet Tudományegyetem rektorává választották. 1934-ben Budapestre költözött nyugdíjasként, itt folytatta tudományos munkáját. 1941–43-ban a tudományos akadémiai funkciót is betöltő Kárpátaljai Tudományos Társaság első elnöke lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1910-ben levelező, 1933-ban rendes tagjává választotta. 1946. július 15-én hunyt el Budapesten.

BRÓDY ANDRÁS
HODINKA ANTAL

Udvari István

(1950. VII. 14. – 2005. XI. 9.)

1950. július 14-én született a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tornyospálcán. Általános iskolai tanulmányait Eperjeskén végezte, majd Mándokon érettségizett. 1975-ben szerzett történelem–orosz szakos diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Egyetemi tanulmányait követően Kisvárdán, a Bessenyei György Gimnáziumban tanított 1978-ig. 1978-tól dolgozott a Nyíregyházi Főiskolán, illetve jogelőd intézményében, a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. 1981-ben megvédett bölcsészdoktori értekezését *A bács-szerémi (jugoszláviai) ruszinok nyelvének hungarizmusai* címmel írta. 1987-ben *A kárpátukránok (ruszinok) XVIII. századi hivatalos írásbelisége* címmel készítette el kandidátusi értekezését. A magyarországi szlavisztika egyik úttörője, Hodinka Antal akadémikus emlékére 1993-ban Nyíregyházán nemzetközi konferenciát szervezett, melynek alkalmából nyolc kiadványt szerkesztett. Ilyen pl. Hodinka Antal *Ruszin-magyar ígetára* (1991), Hodinka összegyűjtött kéziratainak megjelentetése, az 1923-as *Утицюзнина, газдуство и прошлостъ южнокарпатськихъ русинувъ* reprintje (2000). Életének már utolsó hónapjaiban írt előszót Hodinka Antal *Час зурше ги вода...* c. (2005) ruszin nyelvű szövegeiből összeállított kötetéhez. 1995-ben a szegedi József Attila Tudományegyetemen szláv nyelvtörténetből habilitált doktori fokozatot szerzett, ugyanekkor a JATE magántanára lett. 1996 tavaszán *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratok forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék* címmel pályázatot nyújtott be az MTA doktora fokozat elnyerésére, mellyel 1997-ben akadémiai doktori fokozatot szerzett.

1989-től főiskolai, 1997-től egyetemi tanár volt, 1997-ben elnyerte a Széchenyi professzori ösztöndíjat. 1990 és 1992 között a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tudományos főigazgató-helyettesi státuszát is betöltötte, majd alapító tagja lett az ELTE BTK Nyelvészeti Doktori Iskolájának. A KLTE Szláv Filológiai Intézetében és az ELTE Szláv Filológiai Tanszékén a PhD-képzés alprogram-vezetőjeként képviselte a főiskolát. 1997-ben a Kárpátaljai Minerva, 2001-ben a Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae c. szlavisztikai akadémiai folyóirat szerkesztőbizottságának tagja lett. 1997–1999 között volt tagja a KLTE Doktori Habilitációs Bizottságának, majd pedig a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Habilitációs Bizottságában működött közre (1999–2001). Udvari István 2003 áprilisától belső alapító tagja volt a Veszprémi Egyetem interdiszciplináris doktori iskolájának, ugyanettől az évtől ügyvivői szakértője is volt az egyetemnek, melyre 2004-ben egyetemi tanári kinevezést nyert.

A főiskolán előbb az Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék munkatársa volt, majd tanári életművének fókuszaként 1992-ben alapította meg és készítette föl eredményes akkreditációra az Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéket. Az egység 1993 őszétől 1999-ig főiskolai szintű tanszékként működött, de Udvari István munkájának gyümölcseként 2000-től akkreditálta az intézmény egyetlen egyetemi jogú tanszékeként a Magyar Akkreditációs Bizottság. Az Ukrán és Ruszin

Filológiai Tanszék a hungaro-ruthenisztika egyik bel- és külföldön egyaránt számontartott hazai műhelyévé vált. A tanszékalapító Udvari István ezzel az ukrán és ruszin kultúra országosan is egyik legjelentősebb centrumát építette ki az ország keleti területén, közel e nyelvek és kultúrák anyaországaihoz. Az ő irányításával a tanszék nemzeti méretekben is meghatározó tudományos teljesítményt nyújtva könyvek, jegyzetek, szótárak, néprajzi, történeti, nyelvészeti, vallástörténeti tanulmányok sokaságát jelentette meg, amelyek elsősorban az ukrán szakos hallgatók képzésének alapjait voltak hivatva szolgálni.

Udvari István egész munkássága során rendkívül nagy figyelmet szentelt az interetnikus folyamatoknak, a történeti Magyarországon egymással szoros nyelvi és kulturális kölcsönhatásban élt népek érintkezésének. Egyéni kutatásai a bács-szerémi ruszinok magyar jövevényszavainak vizsgálatával kezdődtek, amelyből szervesen nőtt ki a többi kutatási téma. Erről ő maga így vallott: „A bács-szerémi ruszinok nyelvének hungarizmusai témaköre elvezetett a ruszin településtörténethez, az egykor szórványokban élt ruszinok nyelvi emlékeihez. A magyarországi cirill betűs emlékek feldolgozása során ismerkedtem meg Hodinka Antal akadémikus kéziratok hagyatékával. A cirill betűs emlékek életrajzi, művelődéstörténeti háttérének megrajzolása során csodálkoztam rá a XVIII. századi szepességi ruszin értelmiségiekre, akik a ruszin vezető (egyházi) értelmiség zömét adták. Ennek titkát keresve tártam fel a szepességi ruszin községek Mária Terézia korabeli paraszti bevallásait. E szlovák nyelven lejegyzett fassiók nyelvezetének megértéséhez, értelmezéséhez át kellett tekinteni az úrbérrendezés egészének szlovák vonatkozásait.” A bács-szerémi és kárpátaljai ruszinok (kárpátukránok) nyelve, történelme tárgyköréből számos dolgozatot készített. Több éven át foglalkozott a Mária Terézia-féle úrbérrendezés szlovák, ruszin és délszláv vonatkozásaival. E témakörből számos cikket írt, továbbá a szlovák, ruszin és délszláv falvak, mezővárosok úrbérrendezési anyagából több kötetet állított össze. Mélységeiben tanulmányozta az ukrán nép történelmét, irodalmát, demográfiáját; ruthenisztikai kutatásaival pedig mind ukrán, mind ruszin, mind magyar vonatkozásban igazolta és részben feltárta, hogy a Magyar Királyságban élt ruszinok összekötő kapocs szerepét töltötték be az ukrán és az orosz, valamint a magyar művelődés között.

Dr. Udvari István maga elé tűzött feladatai, illetve kutatási témái organikusan épültek egymásra. Munkáinak bibliográfiája három külön füzetben jelent meg, 1993–2003. 1990–1994 között főszerkesztője volt a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (*Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis*) c. sorozatnak. A hazai ruthenisztika szervezeti kereteit, a kutatás módszereit és e szlavisztikai diszciplína prioritásait és feladatait Udvari István munkássága alapvetően határozta meg. Alapítója és szerkesztője volt a *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia*, *Vice Versa*, *Dimensiones Culturales et Urbariales Regni Hungariae* és a *Glossarium Ukrainicum* c. sorozatoknak. A *Világirodalmi lexikon* ukrán anyagába Udvari István mintegy hatvan cikket írt, a XIII. kötettől kezdve főmunkatársként gondozta a lexikon erre vonatkozó anyagát. Többek között cikket írt Tarasz Sevcenkóról, a ruszin irodalomról, továbbá társszerzőként közreműködött az ukrán irodalomról szóló cikk elkészítésében is.

Jelentős kapcsolatokat épített ki a környező országok ukrainisztikai és ruszinisztikai műhelyeivel is (Eperjes, Ungvár, Ternopol, Kijev, Újvidék). Állandó részvevője volt a hazai, illetve külföldön megrendezett szlavisztikai konferenciáinknak. Szakmai feladatainak ellátása mellett a tudományos közéletben a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Modern Filológiai Társaságnak, az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Szótártani Bizottságának, a Ruszinisták Nemzetközi Szervezetének volt tagja, a Magyarországi Ukrainisták Egyesületének pedig elnöke, mely tisztségében a magyar ukrainisták részvételét szervezte a nemzetközi szlavisztikai kongresszusokon. 1997-ben az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Testülete által alapított Lónyay Menyhért-díjban részesült, 2004-ben pedig Hodinka Antal-émlékplakettel tüntették ki. A Professor Urat ugyanebben az évben felsőoktatás-szervező, tudományos, közéleti és nemzetközi kapcsolatokat építő kulturális munkássága alapján a Bölcsészettudományi és Művészeti Főiskolai Kar vezetőinek javaslatára a Nyíregyházi Főiskola rektora a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt kitüntetésre terjesztette fel, amelyet azonban már nem vehetett át.

Abonyi Andrea Tímea – Zoltán András

Részlet a Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 26. című sorozatkiadvány 2010. évi kötetéből.

BRÓDY ANDRÁS
UDVARI ISTVÁN

Bonkáló Sándor

(Rahó, 1880 – Budapest, 1959
filológus, irodalomtörténész, műfordító)

Piarista gimnáziumba járt, majd elvégezte az ungvári Teológiai Líceumot.

Felszentelésére nem került sor. Asbóth Oszkár irányításával szláv filológiát tanult. Szegeden, Gyöngyösön, Zalaegerszegen, Budapesten latint és németet tanított.

1917-től orosz nyelv és irodalom szakos magántanár, 1919 márciusától a Pázmány Péter Tudományegyetem rutén nyelv és irodalom tanszékének vezetője. 1924-től, tanszékének megszűnésétől nyugdíjas. Ezt követően is folytatta kutatásait. Számos tanulmányt írt, orosz klasszikusok (köztük Lev Tolsztoj, Dosztojevszkij) műveit fordította magyarra. 1945-ben visszavették az egyetemre, de bírálta a zsdanovi kultúrpolitikát, ezért állásából felfüggesztették.

Az orosz, a ruszin és az ukrán nyelv és irodalom nemzetközileg is ismert kutatója. Jelentős eredményeket ért el a keleti szláv népek (elsősorban az orosz, a ruszin és az ukrán) irodalmának vizsgálata, valamint a magyar–orosz irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatok feltárása terén.

Az orosz irodalom története (1924) című kétkötetes munkája a magyarországi russzisztika nagy jelentőségű alkotása. A Nyugat külső szerzőjeként rendszeresen írt az oroszországi változásokról, nyomon követte és recenzeálta az orosz irodalmat. Szláv tematikára írt műveinek korszakos jelentőségét 1945 után nem ismerték el. Nevét és a szlavisztika terén végzett munkásságát évtizedeken át azért is el kellett hallgatni a nagyközönség előtt, mert az 1930-as években szót emelt a sztálini despotizmus ellen, bírálta a szovjet kormány valásellenességét, nemzetiségi politikáját, kifogásolta a trianoni békeszerződés következményeként Magyarországtól elszakított ruszin nép identitásától való megfosztását.

Salga Attila, Bonkáló Sándor tevékenységének kutatója hangsúlyozza, hogy a tudós nevét még az 1990-es években sem említik a magyar tudományos kiadványok, bár ekkor már ismert tény, hogy a két világháború között ő volt Magyarországon az egyetlen tudós, aki az ukrán és orosz irodalmat, ezen belül a kárpátaljai is kutatta, és ha lehetősége volt rá, akkor az ukrán és az orosz nyelvet is oktatta... Bonkáló Sándor elsősorban a jelenkori Kárpátalja (az egykori Podkarpatszka Rusz) nyelvjárásait, néprajzát és kultúráját, valamint az ukrán, ruszin és orosz irodalom történetét vizsgálta. A huculok mindennapjai és beszédük Bonkáló Sándor tudományos érdeklődési körének részét képezték. Hiszen ő maga is hucul környezetben született és nőtt fel, s jól ismerte szülőföldje hagyományait és szokásait. Budapestre történő áttelepülését követően számos alkalommal járt szülőhazájában, beszélgetett földijeivel. Az ő felvilágosultságának az eredményeképpen ismerhették meg a tudósok a feladat szükségességét, ugyanis „ez egy érdekes törzs, mely nem csupán külsejében, de szokásaiban és nyelvében is különbözik más kisorosz népektől, és a huculok nyelvét ez idáig még senki sem tanulmányozta.

Komlóska

Komlóska 300 lelkes falu. A Zemplén gyöngyszeme, a vállalkozások és a turisták paradicsoma.

Első írásos említése 1396. Akkor már a falu határában állott Solymos vára, melynek mostani ásatása során több ezer éves leletekre bukkantunk.

Komlóska középkori neve Szentannaasszonyfalva.

Rendkívül gazdag természeti kincsekkel megáldott a hegyekkel körülölelt medence. A számos görög katolikus ünnepet és a ruszin népszokásokat még a mai napig megéljük. II. Rákóczi Ferenc Leghűségesebb Népeként ragaszkodunk a több száz éves hagyományainkhoz.

*Komlóska*t az 1940-es évek végén felszámolásra ítélték. A lakosság nagy részét 1948-ban kitelepítették. A közösségnek nem lehetett saját vezetése, gazdálkodása, munkahelyei, tilos volt telkeket kialakítani, építkezni.

1990-ben a község visszakapta önrendelkezési jogát, és azóta az összefogásnak köszönhetően dinamikus fejlődésnek indult, *mára európai színvonalú faluvá fejlődött.*

Itt valósítottuk meg az első falusi bölcsődét, van óvoda és iskola, melyek a legkisebbek az országban, de egyben a legszínvonalasabbak közé is tartoznak.

Több országos méretű mozgalmat is kezdeményeztünk. Mindig küzdöttünk a *kisfalvak jogaiért*. A *Kisposta Mozgalomhoz* 2003-tól 911 település csatlakozott, elértük, hogy elkezdtek újrainyitni a kispostákat. A nemzet lelki megújulásáért 2009-ben *Nemzeti Zarándoklatot*, 2012-ben *Engesztelő Zarándoklatot* szerveztünk, mely közel 1000 km-en keresztül az egész országot kereszt irányban átölelte, így sok ezer ember összefogásával keresztet vittünk a magyar Parlamentbe. *Egy világméretű összefogást, a Világ Győzelmes Királynője Engesztelő Mozgalmat* szervezzük újjá.

Adókedvezményeinkkel stabil gazdasági környezetet alakítottunk ki, megtartottuk és fejlesztettük intézményrendszerünket és infrastruktúránkat.

Komlóska a Nemzeti Vidékstratégia mintatelepülése. A Belügyminisztérium által támogatott Mezőgazdasági Startmunka egyik legsikeresebb programját valósítjuk meg.

Egészséges alapvető élelmiszereket, zöldségeket, gyümölcsöket termelünk. Állatokat tartunk, melyek hozadéka a tej és tejtermékek. A termékeket a közétkeztetésben hasznosítjuk.

A közintézményeket közfoglalkoztatás keretein belül gyűjtött fával fűtjük.

A Magyar Piac Szövetkezet Zempléni Miniprogramját szervezzük. A Zempléni Helyi Termék és Szolgáltatás Klaszter többségi tulajdonosaként helyi termékeket fejlesztünk.

Komlósán ötödik éve időszakosan *nincs munkanélküliség*, sőt az önkormányzat és a fejlesztéseket végző vállalkozások egyaránt a szomszéd településekről is foglalkoztatnak munkavállalókat.

Újszerű kezdeményezéseinkkel biztosítjuk a község lakóinak megélhetését. Intézményeket tartunk fent. Számos fejlesztés van most is folyamatban.

Adókedvezményeink miatt eddig 200 vállalkozás választotta székhelyül vagy telephelyül Komlósát. Rendkívül sok kulturális rendezvénynek adunk otthont. Számos különleges ünnepet élünk meg.

Komlósán egy hagyományaiban élő önfenntartó ökofalut valósítunk meg. Sorra épülnek a helyi termékeket előállító kisüzemek, készülnek a kiváló minőségű helyi termékek.

Rendezett, tiszta és virágos településkép jellemző a zempléni kistelepülésre.

A *Virágos Magyarországért* környezetszépítő versenyen folyamatosan díjakat nyerünk, 2013-ban miniszterelnöki különdíjban részesültünk. Szeretnénk elnyerni a

legszebb európai falu címet, ezért mindenki kiveszi a részét a közösségi feladatokból. Rendszeresen Faluszépítési Napokat tartunk a község szépítése céljából. Eddig 5500 tő magyar nemesítésű rózsát is ültettünk a közterületekre, melyek számát tovább szeretnénk növelni. A falu minden szegletében virág van ültetve, melyet a lakosok és az önkormányzat dolgozói gondoznak.

A magyarországi falumegújítás bajnokai lettünk 2013-ban. Ennek a versenynek az a lényege, hogy egy közösség számára olyan megoldásokat kell alkalmazni, melyek lehetővé teszik a község fejlődését, az ott élők megélhetését. Ezt a díjat azok a települések kapják, akik egy adott időszakban a legdinamikusabban fejlődnek.

2014-ben a falumegújítás európai díjazottjai lettünk.

Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetű térségében megmutatjuk, hogy lehet eredményeket elérni, ha akarjuk, és ha kellő segítséget kapunk hozzá.

Köteles László

E számunk szerzői

Abonyi Andrea Tímea (1975) – nyelvész, Nyíregyháza
Babinec József – festőművész, Ungvár (Ukrajna)
Balla D. Károly (1957) – költő, író, Ungvár (Ukrajna)
Batári Gábor (1967) – költő, író, újságíró, Budapest
S. Benedek András (1947–2009) – író, költő, irodalomtörténész
Botlik József (1949) – történész, író, teológus, Budapest
Bródy András (1941) – festőművész, Budapest
Darás Gábor (1895–1939) – történész
Fecske András (1947) – művészeti író, Budapest
Fedinecz Atanáz (1936–2012) – orvos, festőművész
Fenczik István (Béla) (1892–1945), görög katolikus pap, miniszter
Firczak Irén (1946) – festőművész, költő, Budapest
Földessy Péter (1944) – akvarellista, Budapest
Gecse Géza (1962) – történész, Budapest
Grincsisin Artúr – festőművész, Pécs
Harapkó János (1953) – grafikus, Budapest
Hattinger-Klebasko Gábor (1958–2016) – költő, író, műfordító
Káprály Mihály (1959) – nyelvész, Nyíregyháza
Kiss Judit (1967) – költő, Budapest
Klamár Zoltán (1955) – etnográfus, Kartal
Köteles László (1973) – volt polgármester, Komlóska
Kulcsár Ferenc (1949–2018) költő
Lator László (1927) – költő, műfordító, eszéista, Budapest
Ljavinec István (Ljavinyec Sztjepan) (1966) – pszichiáter, Budapest
Ljavinecz Marianna (1941) – nyugalmazott gyermekorvos, Budapest
Manajló András (1970) – festőművész, grafikus, Vác
Manajló Fedor (1910–1978) – festőművész

Manajló Iván (1942–2010) – festőművész
Martin Zbojan (1960) – festőművész, Eperjes (Presov, Szlovákia)
Medveczky Miklós (1930–2008) – festőművész
Medveczkyné Luták Edit (1932–2018) – festő, grafikus
Merjacs Igor (1996) – költő, író, újságíró, Budapest
Natália Naumcsenko-Pócs (1969) – grafikus illusztrátor, Ungvár (Ukrajna)
Németh András (1956) – költő, Budapest
Novák Valentin (1969) – író, költő, Budapest
Ozsvald Árpád (1932–2003) – költő
Popovics Tibor Miklós (1938) – ruszinisztikai kutató, Budapest
Rojkó Annamária (1962) – újságíró, szerkesztő, Budapest
Surján László (1941) – orvos, politikus, Budapest
Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalomtörténész, Budapest
Szergej Biba – festőművész, Ungvár (Ukrajna)
Szmolár Sándor (1958) – képzőművész, Érd
Szócska Györgyi (1964) képzőművész, Budapest
Sztaskó Gyula (1923–1998) – akvarellista
Szűcsné-Vorinka Irén (1992) – tudományos titkár, Budapest
Tari István (1953) – költő, író, Becsej, Szerbia
Tóth István (1951) nyugalmazott főkonzul, Budapest
Tőzsér Árpád (1935) – költő, kritikus, műfordító, szerkesztő, Pozsony (Szlovákia)
Vári Fábíán László (1951) – költő, néprajzkutató, Mezővári (Ukrajna)
Vén Zoltán (1941) – festőművész, grafikus, Budapest
Volodimir Pavlisin – festőművész, Ungvár (Ukrajna)
Wesselényi-Suba Miklós (1929–2011) – festőművész
Zoltán András (1949) – nyelvész, szlavista

MANAJLÓ FEDOR
VERECKEI KAPU

Gens fidelissima

„De amúgy se keseregjünk. 1989 nyarán, amikor a kárpátaljai magyarság Tiszaújlakon – többezres tömegben – az újjáépített Turul-szoborhoz vonult, nem maradtak otthon a ruszinok sem. Jöttek ragyogó tekintettel, boldogan, akár csak 1935-ben, a 200 éve halott fejedelem emléke előtti főhajtasra, s hogy kibontsák és utoljára felmutassák legdrágább kincsüket: az eredeti, hajdan még Rákóczitól szolgált lobogót.” (Vári Fábián László)

„Mint a magyarországi magyar-orosz ruszinok egyik nemzeti ébresztője, a XIX. század végén és a XX. század első két évtizedében Vrabely Mihály ugyanakkor a magyar nemzeti eszme támogatója is volt, és a magyar államot a magyar-orosz ruszinok nevelőanyjának tekintette, mert Magyarországon kívül nekik soha nem volt más anyaországuk.” (Popovics Tibor Miklós)

„Kárpátalja megszállása után a csehszlovák kormány egyik legfontosabb célja, hogy a legváltozatosabb eszközökkel elősegítse minél több ruszin lakos áttérését a pravoszláv hitre, és ezzel gyöngítse az általa »magyaron«-nak, vagyis magyarbarátnak tekintett görög katolikus egyházat.” (Botlik József)

„Összeaszott ruszinok. Ruszin hűbérúr nem létezett. / Se ruszin nemesség. A föld ruszintól született. / A koszorúk meghaltak. Ez nyilván annak a népnek a küldetése volt: földet szülni. / Az elődeink tudták, hogyan kell nedves földet szántani. Én nem tudom.” (Zvonimir Njaradi – Tari István fordítása)

„A Ruszin Világtanács valamilyen módon szeretné elérni, hogy az Európai Uniónak legyen egy adekvát válasza, pozitív reakciója. Tegyük lehetővé, hogy Kárpátalján, az ősi földjünkön élő ruszinoknak lehetősége legyen nyelvéhez, kultúrájához, hagyományaihoz. Ismerjék el az önrendelkezési jogukat.” (Ljavinec István)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.

(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen, valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.naputonline.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóirat támogatói:

